

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

**МИКОЛА ІВАНОВИЧ
ШКІЛЬ**

Біобібліографічний покажчик

До 80-річчя від дня народження

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2012

УДК 012Шкіль:[929+51+378(477)]

ББК 91.9:74.58:22.1

Ш 66

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 4 від 29 листопада 2012 року)*

Упорядник – Н. І. Тарасова

Ш 66 Микола Іванович Шкіль: біобібліографічний показчик праць / Міністерство освіти і науки України ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова ; Наукова бібліотека ; упоряд. бібліогр. показчика Н. І. Тарасова ; наук. ред. Л. В. Савенкова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 232 с., портрет. – (Серія : Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова).

У нарисі розповідається про життя і діяльність відомого українського вченого – академіка НАПН України, доктора фізико-математичних наук, професора Миколу Івановича Шкіля, який майже 30 років очолював Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова.

У свої 80 років ювіляр створив десятки підручників з математики для учнів середньої загальноосвітньої школи, СПТУ та студентів педвузів, має близько 377 публікацій. Привертають увагу непересічні сторінки з біографії простого сільського юнака, який пройшов тернистий шлях – від студента до керівника столичного вузу.

Книга розрахована на широке коло наукових працівників, вчителів, студентів – усіх тих, хто цікавиться історією національної педагогічної науки.

УДК 012Шкіль:[929+51+378(477)]

ББК 91.9:74.58:22.1

© НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010

ВЕЛИКИЙ ВЧИТЕЛЮ!

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова пишається тим, що біля його керма свого часу тривалий період стояли саме Ви. Талановитий, відчайдушний науковець, блискучий математик, видатний педагог, особистість з непересічним щирим і справедливим характером, темпераментом патріота, відданого улюбленій справі. Ви й досі, навіть на заслуженому відпочинку, опікуєтеся Драгомановським університетом. Вас з радістю чекають студенти і викладачі, дослухаються до Ваших порад, переймають досвід.

Шановний Миколо Івановичу, Ви стали для усіх драгомановців великим Вчителем і наставником. Тож у 80-річний ювілей дозвольте від імені багатотисячного колективу викладачів, студентів, аспірантів, докторантів і співробітників Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова сердечно привітати Вас зі славним святом.

Багато років освітянська громадськість знає Вас, Миколо Івановичу, як мудрого організатора освіти в Україні, вченого-математика і фундатора, продовжувача наукової математичної школи асимптотичних методів у галузі диференційних рівнянь. За Вашими постулатами, науковими розвідками й глибокими монографічними дослідженнями виховалося не одне покоління математиків, які й сьогодні сіють добре і мудре, працюючи у найрізноманітніших навчальних закладах в усіх куточках України і закордоном.

Плоди Вашої багатогранної праці педагога, громадського діяча, науковця залишили великий слід на освітянській ниві. Під Вашим керівництвом та з Вашою участю Національний педагогічний університет

імені Михайла Драгоманова став провідним навчально-науковим комплексом у системі підготовки педагогічних кадрів. Ваші беззаперечний професіоналізм, глибокі фундаментальні знання та високе сумління завжди спрямовані на підвищення якості національної освіти. У впевненому поступі українського суспільства на шляху глибинних перетворень в освітній системі є частка й Вашої натхненної праці.

Вас, Миколо Івановичу, люблять і шанують не лише колеги, друзі, рідні, але й багатотисячний колектив драгомановців. Щира подяка Вам за постійну самопожертву, щоденну самовіддачу, благородну любов і турботу, нелегку викладацьку, управлінську, науково-дослідну працю.

Тож з нагоди свята зичимо Вам, Великий Учителю, козацького здоров'я на довгі роки, благодаті й добробуту, окриленого настрою, злагоди й душевного щастя. Хай Ваша мудрість і сумлінність на теренах освіти і надалі будуть запорукою задоволення від такої благородної та надзвичайно значимої справи, якою є освіта на благо українського народу. Світлих думок, незгасної енергії на довгі й щасливі літа!

*З повагою, ректор
Національного педагогічного університету
імені Михайла Драгоманова
Віктор Андрущенко*

ШКІЛЬ

МИКОЛА ІВАНОВИЧ

(До 80-річчя від дня народження)

13 грудня 2012 року виповнилось 80 років академіку Національної академії педагогічних наук України, доктору фізико-математичних наук, професору Миколі Івановичу Шкілю.

М. І. Шкіль народився в с. Бурбино Семенівського району Полтавської області. Закінчив з відзнакою фізико-математичний факультет Київського педагогічного інституту, а в 1958 р. – аспірантуру при кафедрі математичного аналізу. Вся подальша його наукова і педагогічна діяльність пов'язана з Київським педагогічним інститутом (пізніше Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова), де він пройшов шлях від аспіранта до ректора. У 1959 р. захистив кандидатську дисертацію на тему “До питання про асимптотичне зображення розв'язків систем диференціальних рівнянь, які містять параметр”, а в 1968 р. – докторську дисертацію на тему “Про деякі асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь з повільними змінними коефіцієнтами”.

У 1973 – 2003 рр. М. І. Шкіль – ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. У 1982 р. його було обрано членом-кореспондентом, а у 1990 р. – дійсним членом Академії педагогічних наук СРСР. З 1991 р. – дійсний член Національної академії педагогічних наук України, іноземний член Російської академії освіти, почесний доктор багатьох провідних університетів України.

Наукові інтереси вченого спрямовані на розробку асимптотичних методів інтегрування диференціальних рівнянь та їх систем. Він уперше всебічно дослідив досить складні випадки внутрішніх і зовнішніх резонансів, які досить часто зустрічаються в теорії і на практиці. Одержані ним результати пов'язані з розробкою алгоритмів побудови наближених

розв'язків систем диференціальних рівнянь з параметрами та їх математичним обґрунтуванням. Було доведено, що наближені розв'язки, побудовані за цими алгоритмами, є асимптотичними розвиненнями точних розв'язків даних систем.

Розроблені М. І. Шкілем методи дозволяють будувати (в розумінні Крилова – Боголюбова – Митропольського) асимптотичні розв'язки систем диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами, диференціальних рівнянь з малим параметром при частині похідних, диференціальних рівнянь із загаюванням, рівнянь нейтрального типу, рівнянь з ізольованими особливостями, інтегро-диференціальних рівнянь, систем диференціальних рівнянь з періодичними коефіцієнтами, систем диференціальних рівнянь з сумовними коефіцієнтами.

У його працях уперше одержано результати, коли в характеристичному рівнянні з'являються кратні корені з кратними елементарними дільниками. Доведено, що в цих випадках, на відміну від простих коренів, асимптотичні розв'язки зображуються степеневими рядами за дробовими степенями малого параметра, показники яких залежать як від кратності елементарних дільників, так і від деяких співвідношень між коефіцієнтами даної системи. Отримано необхідні і достатні умови існування асимптотичних розвинень шуканих розв'язків, причому доведення достатніх умов дає алгоритм побудови відповідних асимптотичних розвинень.

Його теоретичні результати знайшли широке застосування при розрахунку зусиль, які виникають у шахтних підйомних канатах.

У останні роки М. І. Шкіль успішно працює над розв'язанням досить складної математичної проблеми, коли в системі диференціальних рівнянь з'являються так звані точки повороту. Над цією проблемою працювали відомі математики, такі як Р. Лангер, В. Вазов, Л. Чезарі, А. А. Дородніцин, С. О. Ломов, А. М. Самойленко. Однак дана проблема і на сьогодні потребує свого подальшого розв'язання. М. І. Шкілю і його учням вдалося шляхом введення “збуреного” характеристичного рівняння отримати формальні розв'язки для окремих типів систем диференціальних рівнянь і довести, що ці розв'язки в околі точок повороту є асимптотичними зображеннями точних розв'язків цих систем.

Ним отримано досить важливі математичні результати, коли в системі при похідних матриця коефіцієнтів є особливою. М. І. Шкіль уперше, на

відміну від попередників, дослідив принципово новий випадок, коли виродженість настає в окремих точках. В околі цих точок побудовано асимптотичні формули для розв'язків даних систем, які методом “зшивання” можуть бути продовжені на весь інтервал зміни аргументу.

Результати досліджень ученого викладено більш як у 350 наукових працях, зокрема в 10 монографіях, 20 підручниках та посібниках. Монографію “Асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь” (у співавторстві з С. Ф. Фещенком, Л. Д. Ніколенком) перевидана в США. За цикл робіт “Розвиток аналітичних і асимптотичних методів розв'язання диференціальних, інтегральних та інтегро-диференціальних рівнянь і їх застосування до задач математичної та теоретичної фізики” М. І. Шкіля відзначено премією НАН України імені М. М. Крилова. 2004 році за цикл праць “Асимптотична теорія лінійних сингулярних диференціальних рівнянь” йому спільно з А. М. Самойленком та В. П. Яковцем присуджено премію НАН України імені М. В. Остроградського. Він також є лауреатом премії імені В. І. Вернадського.

М. І. Шкіль приділяє велику увагу вихованню наукової зміни, керує науковими семінарами, читає спецкурси, пов'язані з асимптотичним інтегруванням диференціальних рівнянь, які містять параметри. Серед його учнів 5 докторів і понад 30 кандидатів фізико-математичних наук.

Упродовж багатьох років Микола Іванович успішно поєднує наукову роботу з педагогічною – читає курси математичного аналізу, диференціальних рівнянь, курси за вибором для студентів фізико-математичного факультету, здійснює наукове керівництво дисертаційних досліджень аспірантів і докторантів.

За комплект підручників “Вища математика” та “Математичний аналіз” М. І. Шкілю в складі авторського колективу Указом Президента України у 1996 р. присуджено Державну премію в галузі науки і техніки. Премією Національної академії педагогічних наук України відзначено також підручник “Алгебра і початки аналізу” для 10 класу шкіл і класів з поглибленим вивченням математики, одним із авторів якого є М. І. Шкіль.

За вагомий особистий внесок у розвиток національної освіти, плідну наукову і педагогічну діяльність Миколу Івановича нагороджений Почесною відзнакою Президента України, Почесною Грамотою Кабінету Міністрів

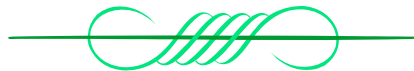

України, Грамотою Верховної Ради. М. І. Шкіль – кавалер орденів “За заслуги” I, II, III ступенів та “Ярослава Мудрого” IV і V ступенів. Указом Президента йому присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки”.

Поряд з науковою, науково-педагогічною діяльністю М. І. Шкіль проводить значну науково-організаційну роботу. Він очолює спеціалізовану раду по захисту докторських дисертацій у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, є членом редколегії журналів “Нелінійні коливання”, “Вища школа”, “Рідна школа”, членом секції “Математика і механіка” Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки.

Своє вісімдесятиріччя Микола Іванович зустрів сповнений енергією і великими творчими задумами. Побажаємо йому натхнення, сил і здоров’я для їх здійснення.

***В. С. Королюк, І. О. Луковський, А. М. Самойленко,
М. О. Перестюк, М. В. Працьовитий, В. П. Яковець***

*One of
the major and leading
authorities on the biographies of
distinguished individuals worldwide,
the American Biographical Institute, USA,
does hereby proclaim that . . .*

Academician Mykola I. Shkil

has been selected

**Man of the Year
1999**

*based on his outstanding accomplishments to date
and the noble example he has set for his peers
and entire community.*

*Sanctioned by
The American Biographical Institute
and its Board of International Research*

L.M. Kellander
Registrar

C. White
Member, Governing Board of Editors

ТАЄМНИЦЯ АКАДЕМІКА ШКІЛЯ

Давним-давно, ще в минулому тисячолітті, коли тополі на бульварі Шевченка були зовсім молодими, а Миколі Івановичу Шкілю не виповнилося і п'ятдесятип'яти, запросив він мене до складу делегації в німецьке місто Лейпциг. Там мав святкуватись ювілей вищої педагогічної школи, з якою наш інститут підтримував зв'язки. Оскільки особисто для мене Лейпциг поєднувався ще й з іменем видатного філософа і математика Г. Лейбніца, я з вдячністю погодився. Це було моє перше закордонне відрядження. Більше я так далеко не залітав.

Після чергової денної порції урочистостей, вражень і доброго німецького пива, ми сиділи у своєму скромному номері за кавою і розбирали "польоти". Розмова непомітно перекинулась на Г. Лейбніца з його ідеєю синтезу математики з логікою, потім на Г. Кантора з його спробами створити всезагальну теорію множин. Миколі Івановичу, як мені здалося, тема розмови була абсолютно цікавою. Бачили б ви блиск його очей, чули б надзвичайно глибокі, іскрометні судження з приводу предмета нашої бесіди! Коли ж розмова зачепила тематику розробок Д. Гілберта, пам'ятаю, йшлося про його ідею об'єднання різнопланових математичних теорій на основі формального аксіоматичного методу, Микола Іванович підхопився із крісла, щоби сказати щось дуже важливе. Але я, забувши про субординацію (зараз жалкую), перехопив ініціативу і задав членам нашої нечисельної делегації наївне питання.

Я запитав: щойно йшлося про Д. Гілберта. А чи відоме вам ім'я одного із сучасних його послідовників, Миколи Бурбакі?

Микола Іванович опустився в крісло промовчавши. Лише загадково посміхнувся, дивлячись мені в очі. Я тоді зовсім нічого не зрозумів. Ні щирої,

але таємничої, посмішки, ні мовчання, яке раптово замінило потяг сказати важливу річ. Пригадалося правило Сфінкса: про невимовне треба мовчати.

На допомогу Миколі Івановичу прийшов третій член нашої делегації Геннадій Панасович Грищенко. Цей розумний чоловік нагадав, що особистості, яка б носила ім'я *Nikolas Bourbaki*, немає, що цей псевдонім привласнила собі група невідомих широкому загалові французьких математиків, яка вирішила поексплуатувати інтелектуальний потенціал інших країн, використовуючи його принципово без посилань на імена авторів. Можливо, за таке співробітництво платили непогані гроші.

“Але ж, – додав я, – група Миколи Бурбакі є елітною. Вона суттєво просунула ідеї Лейбніца, Кантора, Гілберта та інших математиків. На її праці часто посилаються. Якби я був математиком, вважав за честь навіть інкогніто перебувати у її складі. Якщо хтось із наших українських математиків залучений до її діяльності, – честь йому і хвала. До речі, я зовсім не згоден з твердженням про французьке походження імені групи. Воно – явно слов'янське. До того ж *Bourbaki* – не прізвище, а, скоріше, прізвисько, пов'язане з місцем народження.”

Тут Микола Іванович ще раз таємниче посміхнувся і знову загадково промовчав, кинувши більш уважний погляд на мене.

Посмішки керівника делегації здалися дещо скептичними. І все ж я набрався сміливості і випалив, що маю досить вірогідну гіпотезу щодо витоків псевдоніму, за яким має стояти цілком реальна особистість непересічного математика, можливо, зовсім не французького. Пообіцяв, що років за двадцять я цю гіпотезу доведу.

Але останнє двадцятиріччя виявилось надто багатим на події. Перебудова, гласність, прискорення, демократизація, ГКЧП, розпад СРСР, розбудова незалежності, вибори, майдани, наметові містечка тощо відволікали. То ж моя гіпотеза як була, так і залишилась гіпотезою. Доведеться її оприлюднити, бо знову вибори і знову не встигну обґрунтувати її належним чином.

Спочатку про підстави формування вищезазначеної гіпотези. По-перше, прізвище Бурбакі (*Bourbaki*) не вдалось зустріти у повному переліку французьких прізвищ. Значить, воно дійсно є прізвиськом, пов'язаним з місцем народження. По-друге, серед населених пунктів Франції, інших франкомовних країн відсутні назви, хоча б побіжно зв'язані з означеним

прізвиськом. Тобто носій прізвиська Бурбакі не є французом. По-третє, ця ж закономірність підтверджена розглядом топонімів інших європейських країн. По-четверте, єдиний населений пункт, назва якого може слугувати основою псевдоніма Бурбакі, знаходиться в Україні, на Полтавщині. Це – село Бурбино. По-п'яте, – і це неубієнна карта моєї гіпотези, – із села Бурбино походить єдиний видатний математик на ім'я Nikolas – Микола Іванович Шкіль. Маю всі підстави сформулювати припущення, що саме він дав інтернаціональній групі сучасних математиків ім'я Микола з Бурбино (Nikolas Bourbaki).

Хто сумнівається в цьому гіпотетичному припущенні, нехай заглибиться у інший пласт підстав мого твердження. У порівняння змісту опублікованого М. І. Шкілем і групою N. Bourbaki, до якої, цілком вірогідно, входить і український інтелектуал Микола Іванович... Візьміть хоча б “Séminaire Bourbaki” (декілька десятків томів), “Интегрирование” – М., 1967-70, “Функции действительного переменного” – М., 1965 і порівняйте з працями, особливо ранніми статтями М. І. Шкіля. А як рельєфно бачиться присутність ідей академіка у багатотомному трактаті N. Bourbaki “Елементи математики”, в “Основах структурного аналізу”...

Спільнота Миколи з Бурбино – спільнота професійно втаємничена. Недаремно ж і сьогодні представниками інтернаціональної математичної школи принципово замовчується її персональний склад. Про нього можна лише здогадуватись тому, хто стоїть осторонь. Таємничо посміхаючись, мовчить і наш Сфінкс – видатний український математик, академік Микола Іванович Шкіль. Він не розкриває таємниць.

*Професор, доктор філософських наук,
заслужений діяч науки і техніки України
Г. І. Волинка.*

СІВАЧ РОЗУМНОГО, ДОБРОГО, ВІЧНОГО...

З-поміж інших можливих характеристик саме ця поетична формула домінантно означає сутність особистості, вершинні здобутки життєвого шляху М. І. Шкіля – визначного вченого-математика, академіка Академії педагогічних наук України, почесного ректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Микола Іванович Шкіль народився у с. Бурбине Семенівського району на Полтавщині. У юні роки він чудово співав і, якби на те воля Божа, міг би стати відомим артистом. Або й військовиком. Адже їздив поступати в артилерійське училище, та в останню мить чомусь передумав – і забрав документи.

Врешті, дороги долі вивели його на творчу ниву, де потрібні і завзяття у праці, і витончений артистизм, і бойовитість духу.

Він таки піднявся до вершин, став командиром, але не військовим, а в галузі науки, педагогічної діяльності. А початком цього шляху був вступ на фізико-математичний факультет Київського педагогічного інституту. І цей крок був цілком логічним, адже Микола Шкіль краще за всіх у школі розв'язував найскладніші математичні задачі. Тож в інституті викладачі помітили: він природжений математик, почувався у цій науці, як риба у воді, сягаючи найнедосяжніших, найскладніших математичних глибин – інтегральних обчислень. Як стверджують знавці математичної науки, щоб легко “брати” інтеграли, треба мати особливо гострий розум, аж до ознак трансцендентальності.

Саме таким був він у Шкіля. Викладач не встигав написати задачу, а цей студент-дивак уже її розв'язував, миттєво добувши заданий інтеграл. Правда, спочатку основною спеціалізацією Миколи Шкіля на факультеті

була фізика. А щоб змінити її на математику, потрібно було переекзаменуватись.

Приїхавши на літні канікули на рідну Полтавщину, як згадує сьогодні Микола Іванович, він засів на споріші над книгами. Пригадувалося, як учив математику у школі. Тоді на весь клас був один лише підручник з цього предмету. Допомогло те, що завдяки своїй феноменальній пам'яті, вбирав очима і “фотографував” цілі розділи. Здавалося фантастикою, але таблицю Брадїса він знав напам'ять. Тоді за літо підготував студент Шкіль понад десяток додаткових екзаменів і заліків, після чого був переведений на спеціалізацію “математика”.

Його пісенно-поетичне серце віднайшло і у формулах своєрідні мистецькі глибини. Назавжди запам'ятав і сьогодні любить повторювати Микола Іванович слова свого земляка академіка В. Остроградського: *“Всі думають, ніби математика – наука суха, що полягає вона тільки в умінні рахувати. Це безглуздя. Цифри в математиці відіграють наймізернішу роль. Це найвища філософська наука найбільших поетів”*. Пізнання цієї істини, самовіддане, всепоглинаюче служіння музи – математиці вивели юнака зі співучої Полтавщини до вершин наукових успіхів і світового визнання.

Після закінчення в 1955 році інституту Микола Шкіль працює у сільській школі. Та мрія про велику науку повертає його до альма-матер – педінституту. Тут цілковито поринувши у математичну науку, він крок за кроком відкриває приховану від непосвячених її таїну. Про стрімкий злет науковця М. І. Шкіля можна судити бодай з таких хронологічних дат: аспірантура (1955-1958 рр.), кандидат фізико-математичних наук (1959), доктор фізико-математичних наук (1968). У 1982 році обраний членом-кореспондентом, а у 1990 році – дійсним членом АПН СРСР. З 1991 року – дійсний член Академії педагогічних наук України – дійсний член Академії наук вищої школи України, Почесний академік Міжнародної кадрової академії, 1999-го – Людина року (США, Американський біографічний інститут).

Його найбільшим науковим зацікавленням стала розробка асимптотичних методів в теорії лінійних диференціальних рівнянь. За цикл робіт з аналітичних і асимптотичних методів розв'язання диференціальних, інтегральних задач математичної і теоретичної фізики в 1990 році М. І. Шкілю було присуджено премію НАН України імені видатного українського математика М. Крилова.

Свої дослідження Микола Іванович репрезентував на багатьох міжнародних конгресах, з'їздах, конференціях. Зокрема, на У міжнародній

конференції з нелінійних коливань (м. Київ, 1969), II національному конгресі з теоретичної і прикладної механіки (м. Варна, 1973), IX міжнародній конференції з нелінійних коливань (м. Київ, 1981), VI міжнародній конференції з диференціальних рівнянь (м. Брно, 1985), IV конференції з диференціальних рівнянь та їх застосування (м. Руссе, 1989), Всесоюзній конференції з нелінійних проблем диференціальних рівнянь та математичної фізики (м. Тернопіль, 1989), конференції з нелінійних проблем диференціальних рівнянь і математичної фізики – Другі Боголюбівські читання (м. Київ, 1993), Треті Боголюбівські читання – Міжнародна конференція “Асимптотичні та якісні методи в теорії нелінійних коливань” (м. Київ, 1997) та інші.

Книгу “Асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь”, написану 1967 року М. Шкілем у співавторстві з С. Фещенком та Л. Ніколенко, було видано у США. І коли під час перебування М. І. Шкіля у цій країні його запитали, чи він вперше тут, Микола Іванович відповів: “Так”. Та йому жартома заперечили сказавши, що він як науковець і автор в Америці уже давно. Адже за його творами у Колумбійському університеті ведеться спецкурс з диференціальних рівнянь.

1973 рік був для Миколи Івановича особливим, оскільки став стартовим для нього як ректора рідного вузу, який він незмінно очолював тридцять років. Його керівництво педвузом, спрямування навчально-виховних зусиль всього колективу переконливо засвідчили: М. І. Шкіль належить до числа тих діячів вітчизняної освітньої ниви, науки і культури, які завжди несхитно стояли на позиціях гуманізації навчання та формування високорозвиненої особистості.

Стосовно підготовки студентів це означало, з одного боку, програмну націленість їх на освітньо-розвивальну педагогіку, а з другого – якнайглибше утвердження гуманістичних засад у навчально-виховному процесі самого педвузу. Його ректор енергійно наполягав на розвитку творчого потенціалу кожного студента. Адже саме учительство такої формації здатне було виявляти творчість і в школі, переборювати прояви консерватизму, заформалізованості. В цьому ректора Миколу Шкіля окрилювали слова геніального просвітянина-земляка Григорія Сковороди: *“Благодарю тебя, Создатель, что все нужное сделал простым, а все сложное – ненужным”*.

Новаторство ректора Миколи Шкіля спрямоване за духом і настроєм, за напрямком думання і діяння в інтересах інтелектуального зростання і виформування особистості. Воно плідно виявилось у зорієнтуванні роботи його вузу на подолання авторитарної педагогіки з її регламентованістю,

всілякими заборонами і обмеженнями. Одним із конкретних практичних кроків у цьому напрямку стало навчання з практичним використанням інформативно-комп'ютерної техніки, зініційоване ректором ще на початку 70-х років, впровадження у вузі сучасних технологій навчання з широким використанням інформаційно-комп'ютерної техніки. Цей свій неординарний на ті часи проект він починав реалізовувати у тісній співтворчості з видатним кібернетиком академіком В. М. Глушковим.

Енергетика їхніх спільних задумів і пошуку увінчалась тоді першими випусками в Київському педвузі фахівців за спеціалізацією “інформатика”. Цей проект перелякав комуністичних догматиків. Подальші випуски програмістів у Київському педінституті було припинено. Та ініціатори від задуманого не відступилися, домоглися того, що підготовку спеціалістів прогресивної спеціалізації в педуніверситеті було врешті-решт відновлено. Водночас було також розпочато підготовку кібернетиків у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка.

Нині в педагогічному університеті діє кафедра інформатики та основ обчислювальної техніки, створено також центр науково-інформаційних технологій (НІТ). В цілому комп'ютерний парк вузу налічує сотні одиниць, що використовуються у навчанні студентів, науковій роботі, видавничій справі. Це розширює доступ викладачів і студентів до інформації, збагачує їх кругозір, сприяє створенню умов діалогу і партнерства викладачів та студентів в освоєнні нових знань, розробці творчо-ділових проектів.

Микола Іванович Шкіль всіляко підтримує поривання студентства до відродження української духовності, використання народних етичних і художньо-естетичних скарбів. Разом з колективом Національного університету імені Тараса Шевченка студентство і професорсько-викладацький колектив педуніверситету генерують нині у загальнодержавних масштабах енергію українознавства. За їх починанням все більшого поширення набувають сьогодні у Києві та всій Україні народні свята, урочистості, присвячені ювілейним і визначним датам нової України, історії боротьби за незалежність нашої держави.

Ухвалена, за поданням ректорату і Вченої ради, Програма подальшого розвитку НПУ імені М. П. Драгоманова на період 2002-2007 рр. передбачає як власний розвиток вузу, так і посилення з його боку науково-методичної підтримки системи загальної середньої освіти, розширення співпраці із закладами системи всіх рівнів, вузами, міжнародними освітніми інституціями.

Стратегічною метою Програми є широкомасштабне перетворення вузу на унікальний науковий, теоретико-технологічний та дидактико-методичний Центр системи педагогічної освіти в Україні. А тому сьогодні всі зусилля колективу педвузу зосереджені на вирішенні таких провідних завдань, як:

- здійснення спільних наукових досліджень, співпраця з навчальними закладами всіх рівнів акредитації в галузі освітньої діяльності;
- підготовка науково-педагогічних кадрів цільового призначення зі спеціальностей, нормативно закріплених за університетом ВАК України;
- розробка, апробація і впровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- створення спільних з іншими навчальними закладами конкурентоздатних програм для підготовки педагогічних кадрів;
- розробка ефективних інформаційних та педагогічних технологій.

Для повної реалізації провідного принципу державної освітньої політики про єдність освіти і науки забезпечуватиметься подальший розвиток фундаментальних, пошукових та прикладних досліджень із пріоритетних наукових напрямів у тіснішому зв'язку з підготовкою учителів та науково-педагогічних кадрів.

Зміцнюватиметься кооперація наукових досліджень і розробок науковців університету з вченими НАН та АПН України, а також закладами вищої педагогічної освіти. Впроваджуватимуться ринкові механізми, спонсорські інвестиції для підтримки прикладних досліджень і розробок.

Цими планами, мріями і задумами живе у повсякденні трудових буднів Микола Іванович Шкіль – генерал науки і педагогічної справи, в душі якого горить вогонь літературно-художнього осмислення всього пережитого його народом, про що він так яскраво оповів у авторській художньо-документальній повісті “Недовезені соняшники”. Він і сьогодні у розквіті творчих сил і завзяття, сповнений задумів на примноження уже досягнутого його талантом, невтомною працею на благо людей, в ім'я України.

*Григорій Булах,
письменник,
народний артист України.*

МОГУТНЄ СЛОВО

М. І. ШКІЛЯ

Я був здивований, що раптом подзвонив Микола Іванович Шкіль. Запросив мене на співбесіду. Він запропонував мені працювати в університеті, і я так подумав, а чому б ні, давайте спробуємо. Розпочав свою діяльність, у мене були студенти, і от одного разу прийшов Микола Іванович із своїми колегами до мене на лекцію. Побув і каже: я це у вас наче на спектаклі побував. Мені, справді, вдалося зі студентами організувати так лекції, що вони були цікаві, тому, що “Слово” – це взагалі, цікава наука, це унікальна наука. В школах вчать грамоти, вчать читати, складати із складів слово, із слів речення, і все. А як це речення підняти, перегнати через себе, і подати його правильно, цього нас, на превеликий жаль, не вчили і поки що не вчать. Взагалі, професія викладача у педагогічному університеті, котрий навчає “слова”, але у поєднанні з професією артиста – це дуже цінна річ. Адже філологи, мовники, люди, які мають діло зі “словом”, з літературою мусять бути якоюсь мірою артистичними людьми, мати особливий талант. Потрібно любити літературу, любити “слово”, вміти правильно читати літературу, а не просто пробігати очима твір. Зараз вчать швидкочитанню. А читати треба так, як пише автор, у такому темпі, як рука пише літери, слова. Тоді буде відтворюватися уява, кожне слово набуде певної смислової ваги. Як цю вагомість правильно розмістити і правильно створити фразу з речення – це вже мусить бути професіональний підхід до цього. Дякуючи Миколі Івановичу (чи це інтуїція, чи любов до цієї науки, до літератури, Господь його знає) студенти педуніверситету навчаються філологічної науки у митців, майстрів слова, тобто у цьому Микола Іванович, попав прямо, як кажуть, у десятку.

Така наука дуже потрібна майбутнім вчителям – людям, які в

майбутньому матимуть справу зі “словом”, із художнім словом.

Особисто ж для мене Микола Іванович – особлива людина, особлива душа у нього. Я читав кілька разів його “Недовезені соняшники”, перечитую, переганяю його розповідь через своє єство, через свою душу, через своє дитинство. І завжди в мене сльози з'являються, що аж не можу читати. справді, спокійно це не можна читати, тому що перед очима постає і його тяжке дитинство, і моє.

Якось Микола Іванович розповідав про своє дитинство, про своє сприйняття того часу. І я зрозумів, що така чуттєва душа розвинулася у нього ще з дитячих років. Тому-то він нелегкі долі українців наші українські сльози, перегнані через життя, так вміло переніс на папір. Яка це талановита людина! Читаючи його, розумієш, що талант до математики у нього з дитинства.

А як він передав почуття любові до матері! Це таке українське, це таке надзвичайне. І зараз мусить бути хвилююче почуття тому, що діти сьогодні називають батьків на “ти”, а в нас, такого не було. Мама – це “Вони”, це щось таке велике, таке могутнє, створене із багатьох понять. Що таке “Мама”? Що таке “Мати”? Це були “Вони”!!!

Мені дуже подобається, коли пише Микола Іванович, скрізь відмінюючи маму на “Ви”. Це мене так хвилює, і знаєте, не можу спокійно читати, від оцього великого відчуття, від оцієї нашої могутньої, природної любові до матері.

А з якими почуттями він розповідав про сім'ю, про свого брата. Як він показував, як в дитинстві спілкувався з братом (брат був глухонімий), як він це руками професіонально робив. Це мене настільки здивувало! Сидить переді мною видатний вчений, людина-академік, людина – прекрасний талановитий педагог, людина з великої літери, і тут, настільки рідне моїй душі, це ставлення і до людей, і до життя, і до своїх рідних, і до всіх тих проблем, через які він пройшов. Це мене дуже і дуже схвилювало, і зріднило. Я, наскільки можна було, запрошував Миколу Івановича і Катерину Тодосівну на свої прем'єри, Шевченка він слухав, і інші речі.

Коли він створив книгу “Недовезені соняшники”, і я її прочитав, як кажуть, проковтнув. Був концерт у Жовтневому палаці, сиділо керівництво України, Микола Іванович та інші поважні гості. Я прочитав розділ “Галстук”, і там настільки сконцентровані сильні почуття, що слова пішли разом зі сльозами. Я, 65 років на сцені, із малого хлопчика, вмів тримати завжди в собі почуття, передаю їх тільки словом, а тут сльози. Весь зал, все

керівництво, залилось сльозами і Микола Іванович. Неможливо спокійно читати, відчуваю людину, титана нашої науки, і нашого повсякденного життя. Це єдина річ в моєму житті, в моєму великому репертуарі, де я не можу стримати сліз, Господь його знає. Така відвертість у його “Недовезених соняшниках”. Я не знаю, наскільки сучасна молодь це може зрозуміти. Його розуміє середнє покоління, старше покоління, які пам’ятають, які знають, які вирости серед цього дива. Він описує, як мама приїздила, приходила з роботи стомлена після колгоспної роботи. Так їхали додому стомлені всі наші мами – співали, їхали на роботу після недоспаних ночей – співали. І це було настільки велично, настільки притаманне це почуття нашій українській душі. Зараз, на превеликий жаль, теперішньому поколінню це не перейшло. Між тим поколінням і теперішнім поколінням – велика прірва, і дуже боляче, що наша молодь не перейнялася тими піснями, і тими відчуттями. Ми мусимо так виховувати нашу молодь, щоб зв’язок був обов’язково. Зв’язок цей душевний, зв’язок мусить бути природжений, тому що людина є людина, вона мусить відчувати, знати той час, а коли вона цього не відчуває, коли є прірва – звичайно, дуже боляче.

Як раз Микола Іванович, його творчість як людини, як фахівця і як письменника, дуже цінна. Повість “Недовезені соняшники” настільки хвилююча, що завдяки тільки їй він увійшов у нашу літературу, увійшов у наше життя, у наші почуття. Микола Іванович – це величина в математиці і величина в нашому українському національному суспільстві, тому що він великий патріот, і великий українець.

Так я відчуваю Миколу Івановича, так я його люблю, так він припав до моєї душі. Коли я з ним зустрічаюсь, він мені, як рідний брат. Настільки душа з душею поєднались, і він в моїй душі. Хай йому легенько гикнеться.

Від щирого серця хочу побажати міцного здоров’я на довгі роки та творчих здобутків!!! І хай його СЛОВО завжди звучить в наших серцях!!!

*Народний артист України
Паламаренко Анатолій Несторович*

ОСВІТЯНСЬКИЙ ПАТРІАРХ

Микола Іванович Шкіль. Один із найбільших авторитетів у корпусі ректорів флагманських вишів України. Майже третину століття під орудою цього поважного вченого, академіка успішно зростав і утверджувався славний Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова.

Важко нині знайти в Україні таку школу чи освітянський ВУЗ, де б не працювали його вдячні вихованці. З-під його руки вийшли цілі педагогічні покоління, династії. Цього вже достатньо, щоб почуватися вартісним і щасливим.

Про постать Миколи Івановича Шкіля в українській педагогіці й математичній науці емко написано на Батьківщині та за кордоном. І ця постать вивершується не лише своєю змістовністю і вагомістю здобутків. Вона глибока. Масштабна. Історична. Багатовимірною своїми талантами і навдивовиж цікава. З невтомною думою про людське життя і його величність Учителя.

У рисах добротної зовнішності, в карбах непростого характеру та переливах щедро заземленої в народне пражоріння розлогої мудрості Миколи Івановича одразу розпізнаєш живий, колоритний генотип справжнього українця. А який прилив сил відчуваєш від козацького потиску його руки.

Скільки дотепної іронії, хитринок-веселинок ховається у його прямому погляді, у тих кошлатих, розкуйовджених бровах-гніздах!

І як же праглося спостерігати за перепадами-змiнами в його ректорському настрої. То гранично строгий і впертий, то відверто мовчазливий, що слова з нього й кiньми не витягнеш. А то, як раптова хвиля, солодко говіркий, окличний, ладен обійняти усю планету.

Вести бесіду з Миколою Івановичем – завжди втіха і розкіш для співрозмовника. Тут і розкрилля жестів, і атакуючі експресії, і розважливий плін думок.

Знаю: по сутності Микола Шкіль оптиміст. Хоча й тепер гірко плаче, як згадає своє раннє сирітство, голод і холод, свою без пори померлу тиху полтавську матір і глухонімого брата Василя, про якого так тепло розповідає все своє життя. Зразків такої любові і такої пам'яті у світі мало.

Але найбільше мене вражає у ньому його душа. Я б ніколи не повірив, що у вченого-математика (як і у фізика) вона може бути такою співучою – до зустрічі з М. Шкілем був переконаний, що така ж пісна і аскетична, як і їхні формули. А виявилася бентежною і рухливою. Сповненою високості й дитячого подиву. Жартівливого азарту й невгамовного сонячного проміння.

А ще у Миколи Івановича непоборна любов до митців. Українська духовність, національна культура посідають у серці ювіляра особливе місце. Це він, Микола Шкіль, понад 20 років тому запросив мене читати лекції у стінах Драгомановського університету – в лоні його альма-матері. Як перед цим запросив Анатолія Авдієвського та Анатолія Паламаренка...

До всього цього наш ясночолій ювілянт має чудовий таланти співака і широко апробований дар письменника. Він володар красивого й рідкісного драматичного тенору. Іноді бувало брав окремі високі ноти чистіше і краще за самого свого вокального кумира Анатолія Солов'яненка. І це чиста правда. Пригадую з якою полум'яністю і натхненням Микола Шкіль співав своїм друзям улюблені українські народні пісні та класичні арії.

А з якою читацькою прихильністю привітала українська громада появу його зворушливої автобіографічної повісті “Недовезені соняшники...” Та особливого резонансу повість зазнала, коли відомі актори здійснили її радіопостановку на Українському радіо.

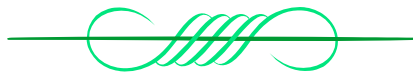
А ще я з приємністю хочу зацитувати свій вірш-експромт, який сьогодні знають чи не всі українські педагоги:

**Їдуть зблизька і здаля
До Миколи до Шкіля –
Бо він розум окриля.
Бо він душу звеселя.
Благословенна**

**вкраїнська земля,
Що народила
Миколу Шкіля.
І лунає звідусіль:
– Хай живе Микола Шкіль.
– Хай живе Микола Шкіль!**

Тож з роси і води Вам, освітянський патріарше! Літ міцних і здорових – аж за далекий обрій! І хай завжди поруч із Вами буде вельмишановна Катерина Тодосівна – Богом дана дружина і соратниця, золота тачанка Вашої долі.

*Поет Андрій Демиденко,
народний артист України,
народний посол України,
лауреат Міжнародних
премій, академік, професор*

ВЕЛЬМИШАНОВНОМУ І ДОРОГОМУ МИКОЛІ ІВАНОВИЧУ ШКІЛЮ!

Як людині величній, порядній і справедливій, добрій, чуйній і дотепній, мудрому керманичу, академіку і вчителю, моєму наставнику і батьку духовному та з нагоди 80-річчя від Дня народження присвячую віршовані перекази його автобіографічних повістей “Недовезені соняшники” і “Глід”.

Недовезені соняшники

Народився в Бурбино...
Є ж на карті бо воно,
На землі Полтавщини лежить –
Такою є біографічна мить.

Там зростав і натерпівсь всього доволі,
Підкорявся своїй долі –
Було босий і голодний і не так то вже й одітий,
Хоч теплом від мами Христі завжди добре був зігрітий.

Був в сім’ї я не один,
Хоч життя як той все млин
Так рідню перемололо,
Що в душі аж похололо!

Залишилися з дітей я і брат Василь
Й лихо майже звідусіль
Нашу долю визначало,
Що добра вже не чекали.

Ми ще й батька не пізнали –
На війну його забрали.
Він лише нам тільки снівся,
Бо назад не повернувся.

“Тітка Христя” – і дорослі і малі
Звали маму так в селі.
Скрізь, завжди вона встигала,
Всім вона допомагала.

А як гарно ж бо співала!
Пісні ті нас чарували,
Хоч були вони сумні –
Все життя той сум в мені.

Було мама “Колю!” – скаже,
Біля мене ледь приляже –
“Давай, сину, заспіваєм.
Нашу долю поганяєм!”

Мене й мій голос народила,
Словам пісень мене навчила
І вчила так мене співати,
Щоб в пісні душу відкривати.

Василь – мій брат пісень не чув,
Глухим, на жаль, від долі був,
Хоч від цієї гіркоти
На десятках мав доброти!

Раптом мама захворіла –

Страшно стало – захолола вся, зомліла...
Василь і я – що нам робити,
Як же матінку зігріти?

Мерзлі соняшники ми ламали
І в копички їх складали...
Але підводи вчасно нам не дали і ми їх не довели –
Наша ненька навіки змерзла!

Залишилися з братом вдвох
Голодні й голі – лиш Господь Бог
Міг нас тоді навчити
Як нам сиріткам далі жити.

Глід

Дитинство, юність як згадаю,
То сам себе і запитаю:
“Невже на все те Божа воля,
Що нас спіткала така доля?”

Два роки як війна скінчилась,
Але ж лихе не завершилось.
“Голод, холод і біда, – думалось тоді мені, Миколі, –
Не залишать нас ніколи”.

Батька нашого Івана на війну забрали.
Безвісти пропав і могила де – не знали,
Хоч надія жевріла – може повернеться
І від нас хоч трохи лихо відвернеться.

Мама наша Христя дуже захворіла
Важка праця в ланці, недопила, недоїла – задля нас терпіла ;
Життєві турботи всі разом налягли
І до клятого удушся привели.
Наша мама молода ще, хоч стала худенька,

Для нас наймиліша і сама рідненька
І гарна як в пісні “Чорнії брови, карії очі...”
Така наша мама щодня і щоночі.

Мама за нас дуже все переживала,
Бога просила й тихо умовляла:
“Боже зроби для нас добре – вернися Іване,
Бо хто ж, як умру я, діточок догляне.”

У такі хвилини як міг намагався маму утішати:
“Ми з Василем вирости і будемо працювати.
Город вже посадимо, будемо полоти й урожай збирати
Ви поздоровішаєте й про Вас будемо дбати.

Корову буду пасти, умію ж доїти,
Буду в молочарню молоко носити,
масло буду сам збивати і ним торгувати,
А за вилучені гроші мед Вам купувати.”

Говорив лиш не для того, щоб маму утішати,
А вірив й реальним таке мало стати,
Бо мама – мій всесвіт й не міг уявити,
Як з василем будемо ми без мами жити.

Більше голоду ми за маму боялись,
Дуже-дуже з братом старались,
Де що взяти, кого звати.
Аби маму лікувати.

Зима затянулась, хуртовини метуть-замітають
І морози аж до сорока градусів сягають.
Було неможливо двері з хати відчинити,
Але ж мали виживати та ще й далі жити.

Тої зими мамі гірше значно стало.
Чекали ми весну і літо – швидше щоб настали,

Які на зиму вже знайдуть управу
І зігріють маму, чим зроблять дуже добру справу.

Врешті літо і погожі дні настали.
Мамі трішки полегшало, до знахарки зібрали.
Марія Мамківська поїхала з нами –
Це наша сестра, а племінниця мами.

Нашу маму знахарка прийняла,
Хворобу підтвердила і рецепти дала.
Марія розповіла, коли вже сіли на підводу,
Що основним в рецепті є листя і гілочки глоду.

Розтопити суміш масла какао і меду,
Змішати з настоєм з листя і гілочок глоду,
Тричі на день по столовій ложці цю суміш вживати
Й таким чином нашу маму треба лікувати.

Знахарка сказала також про те,
Що глід рідкісне дерево і в Лукашівці лиш росте.
Односельці нам допомогли і всі продукти я знайшов,
А за глодом до Лукашівки сам пішов.

Тож подався до Лукашівки –
Дванадцять кілометрів від нашої домівки.
Вранці вийшов, взяв ножа, мішка і навпростець, степами –
Адже це все для нашої з Василем мами.

Сонце під обід і я прийшов до Лукашівки,
На вигоні знайшов те дерево, де колючі гілки.
Нарізав тих гілок і до мішка хотів сховати їх,
Коли з-за урвища з'явилася ватага ровесників моїх.

З дерева примусили спуститися. Не слухали, напали!
Відібрали гілочки, чобітьми топтали.
Під боки і в голову, і в спину лупили кулаками.

Я ж старався пояснити, що гілочки для мами.

В сльози! Дороги геть не бачу! В чому ж моя вина?
Мабуть, як і мого, їх батьків забрала війна?
І їм же, мабуть, як мені не солодко живеться?
То звідки і чому жорстокість ця береться?

Відступив безрадісно сумним, опустив голівку,
Підібрав одну і ще другу гілку
І спішити до рідної домівки на поріг
Я без глоду аж ніяк не міг.

І раптом чую: “Стій!” Невже хтось доганяє?
Та голос вже дорослий – кремезний чоловік махає.
Показує: “Чекай!”, то я і зупинився там.
Коли вже підійшов, то дядько був Іван Кухта.

Він же родом з Бурбино, батьків наших знав,
Розбишак тих покарав,
Гілочки всі позбирав
І мені з вітанням мамі Христі передав.

Сонце сідало, а я все йшов і ніс надію –
В руках був глід: “Ми вилікуємо маму!” – мрію.
Ходу прибавив, обійшов скирти, побіг полями,
Далі городами і ось вже біля мами.

“Ось глід! Будемо Вас лікувати!
У всьому Вам допомагати!
А глід обов’язково Вам допоможе,
Хоч гілочки його колючі дуже.”

Подивився, а в мами сумні і заплакані очі:
“Чому, синку, повернувся так пізно, вже близько ночі?
Тебе, вроді, бив хто? Хіба він не знає?
Ти ж казав, що робив це для мами? Хай його Бог покарає!”

Заспокоїв маму, як умів.
Про дядька Кухту розповів,
Що діда, бабу й батька він наших знав.
Про те, що хлопці били, не сказав.

Наступного дня ми стали ліки готувати
І нашу маму лікувати.
Чи так здавалося, чи справді ліки так допомагали,
Що мама енергійніше по землі ступати стали.

Коли мамі гіршало, уроки в школі пропускав,
Але позицій не здавав:
До навчання відносився сумлінно
І завжди вчився на “відмінно”.

Після семирічки радили податись у військові.
Думав так, адже там форма і чоботи нові.
Але, коли до училища військового прибув,
Про маму думав, про чоботи відразу і забув!

“А як же мама? Попросить уночі водички
Подати їй із нашої кринички.
Василь глухий і не почує,
а мама хвора й так сумує!”

А ще подивився в училищі на паркан і знаю,
Що виріс у широких степах без кінця і краю,
Де величезні луки з травами пахучими
І за парканом не зможу жити я, лиш буду себе мучити.

Повернувся додому я – на призьбі мама біля хати.
Побачили мене, зраділи, пробували встати:
“Що ж, синку, прийняли. Ти поступив?”
Притулившись до мами я відповів: “Ні, мамо, я не поступив.”

Говорив, що все я розповім, як будемо лягати спати.
Мама ж зразу відповіла, не стала чекати:
“Нещасний ти, мій синку!
Через мене не можеш вибрати у житті стежинку.”

Мама наказували і просили, щоб я вчився.
На це ж я й сам бажання мав, тому не зупинився.
Продовжував вчитися у середній школі
І далі боровся чи підкорявся своїй нелегкій долі.

З приходом зими мамі все гірше ставало,
Нічого вже їй не допомагало,
Навіть ліки, які ми з глоду робили.
Останні її покидали сили.

Ми з братом терпіли душевні муки,
Бо мали голови, ноги і руки,
А не знали, що робити, як діяти,
Щоб нашу маму врятувати.

Ми гріли маму на печі,
Як вдень гляділи, так вночі.
Одного ранку мама трохи жвавішою стали,
Випили кип'яченого молока і мені сказали:

“Синку, мені набагато краще стало,
А ти ж уроків пропустив чимало,
То ж до школи біжи швиденько
І надолужуй усе гарненько!”

Я повірив мамі. Її слова радість навіяли
Можливо, ті ліки з глоду пізніше подіяли.
Біг до школи, а не відчував у серці своєму,
Що мамині слова востаннє чув у житті моєму.

Збагнув це в школі, чимдуж додому бігти став –

В живих вже мами не застав!
Картав себе й тепер картаю: “Чому до школи я пішов?
Можливо б, вихід я знайшов.

Від фельдшера подав би порошечки,
Чи дав би мамі випити водички.
Якби ж то вдома був, почув би голос мами
І певно допоміг, то мама й далі жили б з нами.”

Час іде, все більше сторінок того життя
В пам’яті моїй зринає
І відчуваю, що мамина душа
По сей день мене оберігає.

П. В. Дмитренко

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

Документи минулого цікаві насамперед тим, що містять дуже важливі відомості про те, що з плином часу, по дорозі в майбутнє, багато чого зникало, втрачалось, поступаючись місцем змінам і перетворенням, які, на жаль, не завжди можна асоціювати з прогресом. У багатьох випадках старе, минуле залишало по собі тільки слова, як це сказано у поетеси Ліни Костенко: “Ще назва є, а річки вже немає”.

У “Топографічному описі Малоросійської губернії 1798-1800 років” знаходимо, зокрема, такі відомості про Хорольський повіт, до якого належало Бурбіне (під тодішньою назвою деревня Бурбова, де було зареєстровано 250 душ, крім того, 68 душ значилося в хуторі Бурбівському; деревня, а не село тому, що в Бурбиному не було церкви): “Клімат у повіті Хорольському здоровий; ґрунти головним чином чорноземні; ліси дубові, осикові, березові, вільхові; в лісах водяться вовки та зрідка лисиці, зайці й білки – в невеликій кількості; багато різного птаства; на городах сіяли й садили огірки, петрушку, пастернак, цибулю, часник, горох, капусту, буряки, мокву та пшеничку; по селах було багато садів з яблунями, грушами, сливами й вишнями; не виявлено було металічних руд, мінеральних вод та “марморів”.

У повіті було зафіксовано 3 казенні й 118 приватних млинів, а також 716 вітряків. У Дніпрі та інших річках водилися осетри, судаки, соми, щуки, лящі, коропи, лини, окуні, карасі тощо.

Микола Іванович народився через 132 роки по здійсненні згаданого топографічного опису. Після драматичних революційних і пореволюційних подій, визвольних змагань за незалежну Україну на Полтавщині, ще значною

мірою зберігався традиційний селянський побут, питому частину якого становила багатовимірна народна культура, зберігалася й народна мова, найближча за своїми визначальними характеристиками до мови літературної. Відбувалися й дуже помітні зміни, які формували сучасне. До них, безперечно, належить прихід до українського села української школи. Це був один з найважливіших наслідків українізації, здійсненої протягом 20-х років ХХ століття. Однак 30-і роки – історичний контекст народження й дитинства М. І. Шкіля – позначилися в історії України, а отже, й житті нашого ювіляра, драматичними подіями: процес українізації було припинено, свідомо влаштовано голодомор 1932-1933 років, названий в одному з документів 1983 року “продовольчими труднощами на Україні, що мали місце на початку 30-х років”. Політичні репресії того періоду винищували не тільки представників духовної еліти – письменників, митців, учених, а й простих людей – селян, робітників.

13 грудня 1932 року в сім’ї Івана Полікарповича і Христі Василівни Шкілів народився хлопчик. Бабуся, батькова мама, побачивши новонародженого хлопчика вигукнула: “Андрійко народився!”, бо було це в день Андрія. Проте, мама, яка не завжди була згодна з свекрухою, настояла на тому щоб сина назвали Миколою. День Миколи 19 грудня.

Перед Великою Вітчизняною війною Микола Шкіль закінчив два класи. За тодішніми нормами, це була половина першого рівня освіти. Можна не сумніватися в тому, що до Миколи Івановича часто приходять спогади про передвоєнне дитинство, а особливо про той час, коли Україна влітку 1941 року опинилася в огненному вирі війни, окупації, незліченних втрат рідних і близьких. Іван Полікарпович Шкіль – батько Миколи Івановича – загинув у 1943 році як солдат Великої Вітчизняної війни.

Випробування війною не були останніми. В 1948 році від голоду (а був же в Україні і голод 1947 року) померла Миколина мати, Христина Василівна. Про маму Микола Іванович згадує так: “Бог послав моїй мамі ... дивовижну вроду. І якби не засмагало в городі та на буряках, та біля конопель її правильне обличчя, чорні очі і рівні, мов вишиті, брови вирізняли його. Навіть у смутку робили урочистим, аж святим. А вже як посміхнуться – сама ласка. Здається, нічого вже більше не треба, і ти захищений її ласкою від будь-яких негараздів у цілому світі.

Горе, що, мов блискавки у грозу, розпинало її життя, не відібрало в моєї

матусі краси, не відібрало доброти й всепрощення”.

Повоєнне сирітство, на щастя, не вибило з життєвої колії Миколи Шкіля. Щоденна скрута спонукала, було, залишити школу й піти на власний хліб, однак знайшлася добра душа в особі вчителя Івана Федоровича Кудіна, який, помітивши яскраво виражений інтелект учня, переконав його продовжити навчання. За тих важких умов залишалося без надії сподіватися. І сподівання таки здійснилися.

По закінченні Худоліївської середньої школи Микола Шкіль у 1951 році вступив на фізико-математичний факультет Київського державного педагогічного інституту. Став Микола студентом-фізиком у головному педагогічному інституті України. Провчився два роки і побачили у нього викладачі неординарні здібності до розв’язування математичних задач, до математики. Перевели Миколу Шкіля на математичну спеціальність і був випущений він у 1955 році “викладачем математики і фізики середньої школи”.

В інституті перед обдарованим юнаком відкрився складний, у багатьох своїх аспектах незбагнений світ математики. У цьому світі свої власні дороги може знайти лише той, хто здатен в інтелектуальній діяльності сягати висот аналізу й узагальнення, вміння шукати й обґрунтовувати взаємозв’язки й взаємозалежності між абстрактними сутностями й поняттями як вияви об’єктивної реальності.

Педагогічну діяльність Микола Іванович розпочав 15 серпня 1955 року учителем математики Розкішанської середньої школи та інспектором шкіл Ставищанського району на півдні Київської області. Проте, талановитого молодого математика запросили до аспірантури кафедри математичного аналізу КДПІ ім. О. М. Горького.

Упродовж 1955-1958 років навчався Микола Шкіль у видатних математиків того часу М. М. Боголюбова, Ю. О. Митропольського, С. Ф. Фещенка. У 1959 році він захистив кандидатську дисертацію “До питання про асимптотичне зображення розв’язків систем диференціальних рівнянь, які містять параметр” і йому було присуджено науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук, а в 1968 році – докторську на тему: “Про деякі асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами”.

Наукові пошуки вченого-математика були зосереджені на дослідженні

асимптотичних методів інтегрування диференціальних рівнянь та їх систем. Він уперше дослідив складні випадки внутрішніх і зовнішніх резонансів, досить частих з теоретичного й практичного поглядів.

Наукові результати, одержані М. І. Шкілем, пов'язані з розробкою алгоритмів побудови наближених розв'язків систем диференціальних рівнянь з параметром та їх математичним обґрунтуванням. На основі його методів можна будувати (за концепцією Крилова-Боголюбова-Митропольського) асимптотичні розв'язки таких різновидів рівнянь: з повільно змінними коефіцієнтами, з малим параметром при частині похідних, нейтрального типу, з ізольованими особливостями, з періодичними коефіцієнтами тощо. Як зазначають математики, дійсні члени НАН України Ю. М. Березанський, В. С. Королук, Ю. О. Митропольський, А. М. Самойленко й І. В. Скрипник, у працях М. І. Шкіля вперше одержано результати, які розв'язують проблему знаходження асимптотичних розв'язків зазначених систем у випадку кратного кореня відповідного характеристичного рівняння.

М. І. Шкіль утворив в рідному інституті, який став тепер Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова, математичну школу. Під його безпосереднім науковим керівництвом кандидатами фізико-математичних наук стали понад тридцять осіб, а докторами – троє. Протягом останніх років разом зі своїми учнями він успішно досліджує досить складну математичну проблему, пов'язану з системою диференціальних рівнянь з точками повороту. М. І. Шкілю та його учням вдалося шляхом введення “збуреного” характеристичного рівняння одержати формальні розв'язки для окремих типів систем рівнянь і довести, що ці розв'язки в околі точок повороту є асимптотичним зображенням точних розв'язків розглядуваних систем.

Результати наукових пошуків М. І. Шкіля висвітлено у більш ніж 350 працях, зокрема, у 8 монографіях, 20 підручниках та посібниках. Монографія “Асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь”, написана у співавторстві з науковим керівником М. І. Шкіля проф. С. Ф. Феценком та Л. Д. Ніколенко, була видана в США. За цикл робіт “Розвиток аналітичних і асимптотичних методів розв'язання диференціальних та інтегро-диференціальних рівнянь і їх застосування до задач математичної та теоретичної фізики” М. І. Шкілю було присуджено премію НАН України імені академіка М. М. Крилова. Участь вченого у

створенні комплекту підручників “Вища математика” (у трьох книгах) та “Математичний аналіз” (у двох частинах) відзначено Державною премією в галузі науки й техніки за 1996 рік.

Крім наукових пошуків, занять проблемами вищої математики, життєвий шлях М. І. Шкіля наповнений адміністративно-педагогічною і громадською діяльністю. В рідному інституті він пройшов такий шлях: декан загальнонаукового факультету – заступник декана фізико-математичного факультету – проректор з науково-дослідної роботи. З 1973 року М. І. Шкіль працює на посаді ректора Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. За кілька десятиліть його ректорської діяльності педінститут, а потім перший в Україні педагогічний університет зростав, зміцнювався якісно, кількісно й територіально: відкривалися нові факультети й спеціальності, будувалися нові гуртожитки й спортивний комплекс. За таких умов адміністративно-педагогічна діяльність ректора доповнювалася будівельно-господарською, на яку витрачалося надто багато зусиль, тому що всі проблеми-негаразди (а без них не обходилося ніколи) ставали насамперед проблемами ректора, і він зобов’язаний був шукати “асимптотичні розв’язки рівнянь щоденної життєвої практики”.

М. І. Шкіль – один з активних репрезентантів втілення в життя розбудови української національної вищої школи. Протягом 1991-1992 років колектив викладачів фізико-математичного факультету під його загальним керівництвом підготував новітні програми фахових дисциплін для підготовки вчителів математики й фізики у вищих педагогічних навчальних закладах України. Микола Іванович один із авторів “Освітньо-професійної програми вищої освіти за професійним спрямуванням 6.0801 (1994 рік) – галузевого стандарту вищої освіти першого покоління. Пізніше він керував творчим колективом, який створив Галузевий стандарт вищої освіти з підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 “Педагогіка і методика середньої освіти. Математика”. Цей стандарт затверджено Міністерством освіти і науки України в жовтні 2002 року.

Очолюючи багатотисячний колектив університету, М. І. Шкіль доклав багато зусиль для встановлення наукових зв’язків Національного педагогічного університету з українськими й зарубіжними вищими навчальними закладами. Наукову, педагогічну й адміністративну діяльність він поєднував зі значною за обсягом і результативністю науково-організаційною діяльністю як віце-президент Українського математичного

товариства, член спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій, член редколегій журналів “Український математичний журнал”, “Вища школа”, “Рідна школа”, Президент товариства зв’язків “Україна – Казахстан”.

Досягнення М. І. Шкіля – доктора фізико-математичних наук, професора, дійсного члена НАПН України та АНВШ України, іноземного члена Російської академії освіти, Почесного академіка Міжнародної кадрової академії, Почесного доктора вищих навчальних закладів України, - крім згаданих престижних премій, відзначено орденом “За заслуги” I, II, і III ступенів, медаллю “М. В. Остроградський – 200 років”, званням “Заслужений діяч науки і техніки України”, Почесною відзнакою Президента України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, орденами Ярослава Мудрого IV і V ступенями.

Ні життєві прикраси, ні успіхи й радощі перемог і досягнень не знівельовали в нашому ювіляріві сильної, непересічної особистості, що виявляє почуття власної гідності, поєднує в собі риси строгого математичного мислення й лірично-пісенного настрою, уміє керувати великими колективами людей і виявляти піклування про своє найближче оточення – фізико-математичну родину, створену разом з берегинею домашнього вогнища, дружиною Катериною Тодосівною – майстринею педагогічної справи, Заслуженою вчителькою України.

Як сказав у виступі на урочистому засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова з нагоди 70-річчя Миколи Івановича Шкіля дійсний член НАПН України професор Арнольд Панасович Грищенко: “Микола Іванович на шляху з минулого до сучасного подолав сім доріг, кожна з яких тривала десять років. Перші три з них – це trivium (що буквально означає “три дороги” першого рівня давньої університетської освіти, яка включала граматику, риторику й логіку”. Чотири наступні - quadrivium, тобто чотири дороги вищого рівня університетської освіти – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Саме до останніх чотирьох предметів застосовували спільну назву математика, причому кожен з них окремо також позначався як математика, тобто знання, тобто те, що вивчено”.

Восьма дорога академіка Шкіля пролягала тією ж асимптомою багатогранного, творчого, мудрого життя вченого, громадянина, сім’янина.

Закінчую це есе словами незабутнього Арнольда Панасовича:

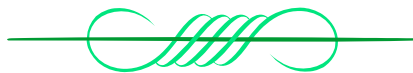
“Вже почалось, мабуть, майбутнє.

*Оце, либонь, вже почалось...
Не забувайте незабутнє, -
воно вже інешм взялось!*

*І не знецінюйте коштовне,
Не загубіть ся у юрбі.
Не промінняйте неповторне
на сто ерзаців у собі.*

*Минають фронди і жіронди,
минає славне і гучне.
Шукайте посмішку Джоконди,
вона ніколи не мине!”*

***Г. О. Грищенко, професор,
заслужений працівник освіти України,
останній декан фізико-математичного факультету
НПУ імені М. П. Драгоманова (1982-2006)***

МИКОЛА ІВАНОВИЧ ШКІЛЬ – МАТЕМАТИК І ПЕДАГОГ З ВЕЛИКИМ СЕРЦЕМ

Перше моє знайомство з видатним українським математиком і педагогом відбулося заочно – на одній з лекцій з математичного аналізу професор М. О. Давидов (саме він читав у мене цей курс у першому семестрі) розповів нам – студентам-першокурсникам – історію про те, як М. І. Шкіль – тодішній ректор, ще будучи студентом, досить легко розв’язав проблему, яку на кафедрі не змогли розв’язати “три доценти”. І поставив нам ректора-математика у приклад як людину, яка сама проторувала собі дорогу в науці і в житті. На той момент я ще не знав подробиць біографії Миколи Івановича і тому, прочитавши через 20 років його автобіографічну повість “Недовезені соняшники”, був буквально приголомшений як силою його літературного слова, так і тернистістю його дитячих та юнацьких років.

А вже з другого семестру лекційний курс математичного аналізу розпочав читати сам Микола Іванович. Дуже оригінальним був і зміст його лекцій, і форма викладу. Зазвичай Микола Іванович заходив в аудиторію, знімав піджака (переважно синього), вішав його на стілець, ліву руку засовував у кишеню (у мене є така ж звичка ☺), у праву руку брав крейду і поринав у лекцію, як у пісню, заворожуючи студентів своєю ерудицією, вмінням пройти по лезу гармонії між математичною строгістю і доступністю викладу непростого матеріалу, емоційним сприйняттям краси математичного доведення і уважним ставленням до студентів. Особливо

яскраво запам'ятовся момент, пов'язаний з виведенням формули Ейлера $e^{\pi} + 1 = 0$ (саме ця формула виграла неформальний конкурс “краси математичних результатів”, який нещодавно проводився серед видатних математиків сучасності; у цій формулі зібрано разом “найважливіші” математичні константи: $0, 1, e, \pi, i$). Микола Іванович зробив це виведення настільки артистично, що вся 431 аудиторія на фізико-математичному факультеті сиділа в захопленні як від краси самої формули, так і від процесу її отримання. Микола Іванович постійно звертав нашу увагу на величезну роль вчителя у становленні особистості дитини та розкритті її талантів. Найбільш яскраво у цьому контексті запам'яталася історія про Миколу Миколайовича Боголюбова, яку дуже любляв Микола Іванович...

Через 20 років після нашої першої зустрічі на лекції, у 2009 році Микола Іванович під час однієї розмови в коридорі несподівано сказав: “Ти теж харош математик ... Я захистив докторську в 36, а ти в 37... Хочу віддати тобі курс математичного аналізу, який я читав все своє життя... Бери і не підведи! ”. Так з благословення Миколи Івановича я розпочав викладати на кафедрі математичного аналізу і диференціальних рівнянь (залишаючись при цьому професором кафедри вищої математики і читаючи традиційні “свої” курси), а з 2011 року Микола Іванович передав мені і керівництво кафедрою математичного аналізу та диференціальних рівнянь, залишившись професором-консультантом кафедри, за що я дуже вдячний і Миколі Івановичу, і Віктору Петровичу Андрущенко – ректору НПУ імені М. П. Драгоманова, який глибоко розуміє величезну цінність досвіду Миколи Івановича, який він передає новому поколінню викладачів, аспірантів та докторантів кафедри.

Сьогодні Миколі Івановичу виповнюється – 80! Вітаючи ювіляра, хочу від себе особисто і від всієї кафедри математичного аналізу і диференціальних рівнянь подякувати йому за подвижницьку роботу по розвитку математики і математичної освіти, за чудові підручники і посібники, за якими навчаються і будуть навчатись багато поколінь школярів та студентів, за величезну роботу по розвитку кафедри, за прекрасні літературні твори, які змушують кожного переосмислити суть людського життя та устремлінь. Бажаємо Вам, дорогий Миколо Івановичу, довгих років життя і міцного здоров'я разом з Вашою прекрасною дружиною Катериною

Тодосійвною, любові та уваги дітей, внуків і друзів, творчої наснаги і натхнення, нових талановитих учнів і наукових відкриттів.

*Торбін Григорій Мирославович,
доктор фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри математичного аналізу
та диференціальних рівнянь
НПУ імені М. П. Драгоманова*

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ І КОЛЕГУ

13 грудня 2012 року виповнюється 80 років відомому вченому-математику, талановитому педагогу, громадському діячеві та дуже хорошій людині – Миколі Івановичу Шкілю.

Усе життя Шкіля М. І. пов'язане з Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова, в якому він пройшов шлях від студента до ректора університету.

Напевно, щаслива доля привела у 1951 році випускника сільської середньої школи з Полтавщини Миколу Шкіля на фізико-математичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. Талановитий юнак глибоко оволодів математичними науками, опанував учительську професію і з відзнакою закінчив інститут. Потім навчався в аспірантурі під науковим керівництвом доктора фізико-математичних наук, професора Феценка С. Ф. Мудрий наставник і вчитель ввів Миколу Івановича у світ своїх наукових інтересів, в царину однієї з важливих галузей математики – теорію диференціальних рівнянь. Наукові пошуки стали для молодого вченого і покликанням, і найбільшою радістю життя. І як результат, успішний захист кандидатської дисертації (1959 р.), а згодом і дисертації на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук (1968 р.).

Микола Іванович створив наукову школу з теорії диференціальних рівнянь, в якій розробляються методи побудови асимптотичних розв'язків диференціальних, інтегро-диференціальних рівнянь, сингулярно збурених диференціальних рівнянь з виродженням, систем диференціально-функціональних рівнянь з відхиленням тощо. У роботі школи беруть участь викладачі, аспіранти та студенти. Всі, кому пощастило бути його учнями, через усе життя пронесуть почуття глибокої вдячності до доброзичливого, справедливого та вимогливого вчителя.

Особливу сторону життя вченого становить його педагогічна діяльність

у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, де він пройшов шлях від асистента до професора та завідувача кафедри математичного аналізу та диференціальних рівнянь.

Тисячі студентів фізико-математичного факультету з гордістю називають проф. Шкіля М. І. своїм вчителем і щиро вдячні за те, що він допоміг стати їм на благородний шлях учителя. Курси математичного аналізу та диференціальних рівнянь є фундаментальними у професійній підготовці вчителя математики.

Лекції професора Шкіля М. І. з цих дисциплін глибокі за змістом. Він напрочуд вдало вміє поєднувати логічну строгість та доступність викладу теоретичного матеріалу, не забуваючи при цьому про проблеми вивчення і викладання шкільної математики та плекаючи майстерність майбутнього вчителя. Результатом багаторічного педагогічного досвіду стали підручники з математичного аналізу та вищої математики для вищих педагогічних навчальних закладів, які вже витримали декілька видань. За комплект підручників Шкіль М. І. “Математичний аналіз” у двох частинах, (I ч., 1978; II ч., 1981); Шкіль М. І., Колесник Т. В., Котлова В. М. “Вища математика”, кн.1 (1994); Шкіль М. І., Колесник Т. В. “Вища математика”, кн. 2, 3 (1994) колектив авторів удостоєний Державної премії України у галузі науки і техніки за 1996 рік.

Професор Шкіль М. І. переконаний, що математичні курси у педагогічних навчальних закладах треба будувати так, щоб студенти уявляли собі структуру сучасної математики в цілому і постійно бачили місце шкільної математики в цій структурі. Відомо, що математичні поняття виникають в результаті абстрагування від властивостей реальних предметів або є абстракціями від вже існуючих абстракцій. Коли перед очима студентів постає не лише вже сформована та формалізована математична теорія, але і її історичний шлях, є зрозумілим і сам процес виникнення і розвитку понять математики та їх прикладних можливостей. Микола Іванович вважає, що вчителю математики корисно знати загальнофілософські проблеми сучасної математики і включення у навчальні програми методологічних питань математики сприятиме формуванню наукового світогляду молоді.

Погляди М. І. Шкіля на реформу шкільної і вузівської математичної освіти завжди прогресивні і спрямовані на майбутнє. Його діяльність у методичних радах і комісіях плідна і вносить помітний внесок в оновлення шкільних і вузівських програм, підвищення їх наукового рівня, наближення програм і підручників до завдань сучасного життя.

М. І. Шкіль є автором перших національних підручників з алгебри і

початків аналізу для загальноосвітньої школи, для шкіл і класів з поглибленим вивченням математики та для СПТУ, має чимало праць з педагогіки та методики вищої і середньої освіти.

Різноманітні інтереси людини найчастіше поєднуються з особливою обдарованістю в якійсь певній галузі, причому вони аніскільки не заважають розвитку таланту і навіть стимулюють його. В цьому можна переконатись, прочитавши повісті “Недовезені соняшники” та “Глід”, написані М. І. Шкілем і видані у 1999 та 2005 роках. Повісті мають автобіографічний характер і присвячені пам'яті мами автора Христі Василівни. Гортаючи сторінки книжки, майстерно написаної поетичною українською мовою, дізнаємось про важкі дитячі роки майбутнього великого вченого, які припали на голодні 1932-1933 та нелегкі повоєнні роки. Батько, Іван Полікарпович, загинув восени 1943-го на війні. Мати померла у 1948 році. І 16-річний Микола залишився круглим сиротою удвох із старшим братом. Зворушлива історія життя нікого не залишає байдужим і, безперечно, є важливим виховним прикладом для молоді. За цими повістями було створено чудову радіо виставу, яка неодноразово звучала на українському радіо.

Ім'я М. І. Шкіля добре знане науковій та педагогічній громадськості в Україні та за її межами, бо він є особистістю і світло його розуму та духовності є надбанням нашої загальнонаціональної історії.

Великий патріот М. І. Шкіль щиро любить рідну землю, український народ, культуру і нашу державу.

Ми горді з того, що він наш сучасник, працює поруч з нами, ми вчимося у нього усім чеснотам і глибоко шануємо його за критичний розум, невичерпну мудрість, за те, що він є справжнім патріотом нашої держави.

Від усієї душі і серця побажаємо Миколі Івановичу щастя, міцного здоров'я, сил і добра на довгі роки.

З роси і води Вам, дорогий Учителю і Колего.

*Колесник Т. В.,
професор кафедри математичного аналізу
та диференціальних рівнянь*

АКАДЕМІК ШКІЛЬ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

Видатний математик і педагог, світла порядна, чесна, красива, добра, чуйна людина.

Я знаю Миколу Івановича з 1962 року, коли прийшов аспірантом на кафедру математичного аналізу, де він тоді працював.

В 1969-70 рр. був у нього заступником декана фізико-математичного факультету, який в той час очолював Микола Іванович.

В 1980 році Микола Іванович передав мені кафедру вищої математики, завідувачем якої до того він був.

В 1985 р. із введенням в усі навчальні заклади нового предмета “Інформатика” в НПУ імені М. П. Драгоманова (тоді Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького) було створено першу в українських навчальних закладах кафедру основ інформатики та обчислювальної техніки (згодом перейменовану в кафедру інформатики). Через надвелику державну значущість цю відповідальну справу Міністерство народної освіти УРСР доручило очолити Миколі Івановичу. Мені випала честь працювати в ті роки його заступником. То була справжня епопея – в умовах відсутності необхідної матеріально-технічної бази (програмування доводилось вивчати на мікрокалькуляторах), будь якого науково-методичного забезпечення навчального процесу (його доводилось створювати “на ходу” – “методичні розробки”, лабораторні роботи, навчальні посібники, методичне і матеріально-технічне забезпечення, яке дуже швидко змінювалося, аудиторний фонд й ін.). Однак під керівництвом Миколи Івановича кафедра з честю вийшла з тих випробувань.

В 1989 році, коли кафедра вже “стала на ноги”, з’явилися комп’ютери, базові елементи методичного забезпечення навчання інформатики, перші

паростки комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання різних дисциплін, зокрема математики і фізики, Микола Іванович передав мені і цю кафедру, побажавши успіхів і подальшого поступу в справі інформатизації навчального процесу в школі і педагогічному університеті, підготовки вчителів інформатики.

Микола Іванович був моїм науковим консультантом під час роботи над дисертацією на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук і всіляко сприяв у вирішенні пов'язаних із захистом дисертації різноманітних проблем, адже захист мав відбуватися в Москві (в НДІ змісту і методів навчання АПН СРСР).

Майже одразу після захисту (в 1990 році) Микола Іванович представив мене до звання професора (в 1991 році), а в 1992 році запропонував мою кандидатуру до обрання членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України, до якої я і був обраний того року.

Невдовзі, в 1995 році, за поданням і при підтримці Миколи Івановича мене обрали дійсним членом АПН України.

І скрізь, де мені доводилось працювати в НПУ імені М. П. Драгоманова останніх п'ятдесят років, я завжди почував себе “як за кам'яною стіною” – бо знав, що Микола Іванович мені довіряє, відноситься до мене з повагою, з щирою батьківською добротою і турботою.

Я завжди захоплювався його ставленням до справи і до людей, його надзвичайною пам'яттю, ерудицією, вмінням говорити, енциклопедичними знаннями.

Особливо зворушливим є його відношення до своєї родини – дружини, двох доньок і онуків, а найперше – до своєї мами. Він завжди радився з нею у всеможливих життєвих ситуаціях, зберігаючи як талісман мамину подушку і через неї питаючи у мами порад.

Від щирого серця хочу побажати всіляких гараздів цій великій і світлій людині, а найперше – міцного, доброго здоров'я ще на довгі роки. Нехай бережуть його сили небесні.

*Академік Національної академії
педагогічних наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
М. І. Жалдак*

ВЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ, ЯКОГО НЕ ДОЛАЮТЬ РОКИ

Так трапилось, що з Миколою Івановичем Шкілем доля звела мене в стінах Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького ще в 1959 році. Пригадую, як ми – студенти першого курсу фізико-математичного факультету спеціальності “Фізика”, готувалися слухати лекцію з курсу математичного аналізу в аудиторії №320.

До нас із дзвінком зайшов чорноволосий юнак, якого спочатку ми прийняли за нашого однокурсника, а навіть, один із нас запропонував йому місце за першою партою. Як потім з’ясувалося, цим “одним із нас” виявився Касперський Анатолій Володимирович, нині доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри технічної фізики і математики. Але юнак, спокійно попрямував до столу і, поклавши на нього портфель, представився просто і лаконічно: “Шкіль Микола Іванович. Будемо вивчати математичний аналіз”.

Лекції молодого викладача Шкіля Миколи Івановича ми, студенти першого курсу, слухали з великою увагою і зацікавленістю. Адже лекції, незважаючи на їх складність, були розраховані на студентів різного ступеня підготовленості з математики.

Після того, як я закінчив перший курс і склав екзамен з математичного аналізу, Микола Іванович запропонував мені перейти на відділення математики і продовжити навчання там. Але фізика для мене, як виявилось потім, стала змістом мого життя і лише тепер я зрозумів, чому відмовився того часу від привабливої пропозиції Миколи Івановича навчатися в царині математики.

Того часу, було неможливо передбачити, що моя майбутня педагогічна і наукова діяльність, зрештою моя кар’єра, буде пов’язана з роботою під

керівництвом Миколи Івановича.

У 1974 році, вже ректор, Микола Іванович призначив мене відповідальним секретарем приймальної комісії. На мій погляд, у Миколи Івановича були від природи риси керівника: вимогливість до працівників, чіткість у роботі, пунктуальність у всіх справах.

Микола Іванович завжди цікавився науковими здобутками в галузі фізики. Саме завдяки підтримці з боку Миколи Івановича як ректора, я був переведений на посаду старшого наукового співробітника, для завершення роботи над докторською дисертацією.

Однією з характерних рис Миколи Івановича є прагнення надати можливість кожному викладачу працювати над підвищенням свого наукового рівня. І саме Микола Іванович просто “виштовхнув” мене, якби нині, то до докторантури.

Однією із найулюбленіших фраз Миколи Івановича була така: “Комусь потрібно і плуг тягнути”. Найчастіше цю фразу він вживав по відношенню до нас, фізиків і математиків.

Микола Іванович, як ректор, завжди цікавився життям колективу фізиків, дбав про зміцнення матеріально-технічної бази кафедри фізики, як базової кафедри фундаментальної підготовки майбутніх учителів.

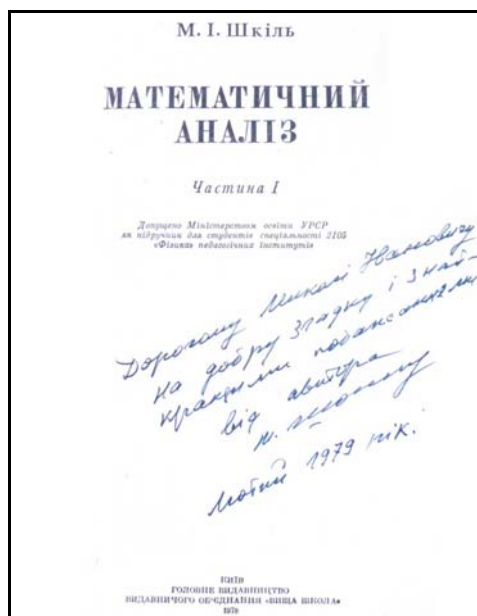
Однією з характерних рис Миколи Івановича є вміння виявляти у студентів здібності до точних наук.

На моїй пам’яті, вже дещо пізніше мій колега і молодший товариш, нині покійний, Левіщенко Сергій Сергійович, погодився на пропозицію Миколи Івановича, перейшов від фізиків, і в подальшому реалізувався як вчений-математик, доктор фізико-математичних наук, завідувач кафедри нашого фізико-математичного факультету.

Микола Іванович сам працював багато, і підтримував тих викладачів, які працювали. На мій погляд, Микола Іванович вміло поєднував надзвичайно широкопланову роботу ректора з викладацькою роботою.

У 1979 році виходить перший в Україні підручник із математичного аналізу в двох частинах для студентів спеціальності 2105 “фізика” педагогічних інститутів. На обкладинці підручника є напис:

Особливістю підручника “Математичний аналіз” М. І. Шкіля є глибоке поєднання у викладі матеріалу математичних понять із фізичними. Окрім того, в підручнику на конкретних прикладах показано застосування математичного апарату до розв’язання задач з фізики. І до цього часу фізики користуються цим першим підручником з курсу математичного аналізу

Свого часу Микола Іванович підтримав мою кандидатуру для обрання членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України, за що висловлюю йому свою щирю вдячність.

І до нині ми підтримуємо дружні стосунки.

За час перебування Миколи Івановича на посаді ректора, я пройшов шлях від кандидата фізико-математичних наук, доцента до доктора фізико-математичних наук, професора, члена-кореспондента Академії педагогічних наук України, завідувача кафедри загальної та прикладної фізики.

Зичу Вам, дорогий Миколо Івановичу, міцного здоров’я, міцності духу, натхнення і довгих літ життя Вам і Вашій родині.

***Микола Іванович Шут,
академік Національної академії
педагогічних наук України.***

СЛОВО ПРО МИКОЛУ ІВАНОВИЧА ШКІЛЯ

Скоро виповниться 30 років як я познайомився з Миколою Івановичем. Знав про нього і раніше. Ще в 1970 році, будучи студентом Чернігівського педінституту, я приїздив на практику до Київського педінституту імені М. Горького. Тут була встановлена обчислювальна машина “Мінськ” і наша група проходили на ній обчислювальну практику. Пам’ятаю, одного дня відбувався захист кандидатської дисертації на тему: “Вивчення вузлових питань математичного аналізу в середній школі”. Захищався викладач Вінницького педінституту Войцехівський А. П. Керівник практики Майборода І. М. запропонував мені відвідати засідання спеціалізованої вченої ради. Було цікаво спостерігати і за виступом дисертанта і за дискусією між членами ради. Серед присутніх виділявся вродливий, чорнявий, молодий чоловік. Він задавав дотепні, змістовні, слухні запитання, висловлював критичні зауваження, жваво дискутував з приводу проблеми дисертаційного дослідження. “– Це Микола Шкіль, – сказав мені наш керівник практики, – молодий доктор фіз.-мат. наук і талановитий математик. Він працює тут, в педінституті.” Саме з тих пір я і знаю Миколу Івановича.

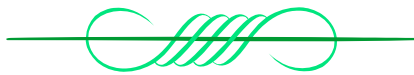
Пізніше, у 1985 році, перейшовши на роботу в педінститут імені М. Горького, я був представлений ректору Шкілю Миколі Івановичу, як претендент на посаду викладача кафедри математики і методики викладання математики. Розмова проходила в кабінеті ректора. Зінаїда Іванівна Слєпкань, завідувача кафедрою, представила мене, далі розмову вів Микола Іванович. Він не марнував час на з’ясування біографічних даних (вони йому, гадаю, вже були відомі), а розпитував які проблеми навчання учнів математики мене турбують, що, на мій погляд, слід робити, щоб їх успішність була кращою. На закінчення сказав: “– Бажаю успіхів у роботі.

Скоріше захищайтесь, бо незахищеному, та ще й чоловіку, тут працювати не варто. Зарплата невелика. Тому візьміть ще години в школі, а то дружина з дому вижене, коли дізнається яку платню будете приносити (останнє прозвучало з посмішкою на вустах). Працюйте, пишіть скоріше дисертацію і захищайтесь. Успіхів Вам!”

З того часу, з благословення ректора і почалася моя робота в НПУ імені М. П. Драгоманова. Вже майже три десятки літ я маю нагоду, щастя, можливість спілкуватись з Миколою Івановичем Шкілем – великим вченим-математиком, педагогом, чуйною, доброзичливою і уважною людиною. Його щирі, непоказні, постійні увагу, повагу і пошанування я відчуваю завжди і через теплий погляд очей, і через міцний потиск руки, і через теплі вітання та поздоровлення. За це я йому дуже вдячний і щоразу намагаюсь відповісти стократно. Я захоплююсь ним, беру з нього приклад, рівняюсь на нього і щасливий що доля звела мене з ним. Маючи нагоду привітати Миколу Івановича з ювілейним днем народження хочу побажати йому кріпкого здоров'я, саме кріпкого, а не якогось іншого, він знає зміст слова “кріпкий”, сімейного затишку, любові і пошанування рідних та близьких на довгі роки!

*З повагою і низьким укліном професор,
завідувач кафедри математики і теорії
та методики навчання математики
Василь Швець*

СЛОВО ПРО РЕКТОРА. ВЧИТЕЛЮ І НАСТАВНИКУ

Микола Іванович Шкіль – одна з найяскравіших постатей в історії сучасної вітчизняної педагогіки. Всесвітньо відомий науковець, визнаний авторитет у царині математичних наук, талановитий керівник навчального закладу й чудовий організатор педагогічної освіти.

Кажуть, учителем треба народитися. М. І. Шкілю, мабуть, суджено було стати ректором, бо доля дарувала йому хист справжнього керівника і наставника педагогічної молоді. Важко знайти слова, щоб сказати про цю цікаву і неординарну особистість: Микола Іванович – це поєднання мудрої розважливості і пристрасної енергії, принциповості і виваженості, діловитості у вирішенні багатьох питань і глибокої, аж до сентиментальності, ліричності

Микола Іванович – типовий український інтелігент (це слово я вживаю у його найвищому, найшляхетнішому сенсі) післявоєнного періоду. Людина непростой долі, що пройшла нелегкий шлях, аби досягти високих знань. Пам'ятаю його розповіді про суворе дитинство, про труднощі післявоєнного навчання, про бажання здобути вищу освіту, про те, як все-таки йому, сільському хлопцеві, батьки якого працювали в колгоспі “на трудовні”, вдалося закінчити педагогічний інститут і стати сільським вчителем, а потім – науковцем, викладачем вищої школи і згодом керівником провідного педагогічного навчального закладу України.

Серед моїх улюблених книг, для яких у домашній бібліотеці відведена окрема полиця, – книга новел “Недовезені соняшники”. Це, повірте історичу, вражаючі спогади. Науковій історичній літературі навіть високого гатунку важко зрівнятися за силою впливу з цією “літературою факту”. Чесно кажучи, жодна книжка не розповіла мені більше про повоєнний час, ніж ці

автобіографічні сторінки. Тому настійно рекомендую, особливо студентам: прочитайте їх. Відкладіть все – і прочитайте. І ви не тільки дізнаєтесь, як жилося в українському повоєнному селі вашим одноліткам, а й зрозумієте дуже важливі для себе речі, завдяки яким досягається життєвий успіх, - зрозумієте, що таке жага до навчання, що таке сила волі, і що це таке – чесно йти до поставленої мети.

І доля посміхалася цій чудовій людині. Не пам'ятаю жодного випадку, коли б завдання, поставлені ним перед собою, своїми колегами та ввіреним йому навчальним закладом не були б виконані своєчасно і з високим коефіцієнтом ефективності. Саме завдяки цьому за понад тридцять років його керівництва педагогічний інститут перетворився у потужний університет, здобув статус національного, став флагманом педагогічної освіти України.

Колектив Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, який я маю честь очолювати, завдячує М. І. Шкілю за увагу до відновлення у 1969 р. у складі тоді ще Київського педагогічного інституту історичного факультету, за відродження у столиці фахової історичної педагогічної освіти. Факультету, випускники якого стали чудовими викладачами, знаними науковцями, відомими політиками, діячами культури і мистецтва. Серед вихованців М. І. Шкіля, випускників факультету різних часів – заступник директора Інституту історії України НАН України член-кореспондент О. П. Реєнт, керівники підрозділів нашого університету І. І. Дробот та Б. І. Андрусишин, заслужені вчителі України, професори, народні депутати, митці, понад триста докторів та кандидатів історичних наук.

У 1985 р. керівництво цим підрозділом, його чудовим, яскравим і високопрофесійним колективом М. І. Шкіль доручив мені. Не побоюючись при цьому довірити “ідеологічний” факультет відносно молодому викладачеві, якому ще не виповнилось й сорока років. Бо мав власний досвід молодого керівника і вірив у моє бажання та здатність працювати. І сьогодні факультет перетворився на потужний Інститут історичної освіти, у складі якого працюють сім кафедр і кожний четвертий викладач – професор, доктор історичних наук.

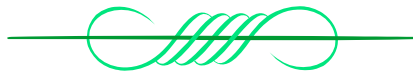
Як керівника я завжди шанував його за виваженість і поміркованість, ретельність і вимогливість. Цінував за вміння сформулювати напрями розвитку і чітко окреслити шляхи вирішення навчальних і наукових проблем. Звичку надзвичайно ретельно ставитись до найменших деталей роботи і, водночас,

бачити будь-яке питання в комплексі, у цілому. І за інші унікальні людські якості Миколи Івановича – людяність, порядність, тонке почуття гумору, ліричну і поетичну натуру.

Низький уклін і найтепліші слова Вам, дорогий наш вчителю і наставнику! Щира подяка за батьківську увагу і турботу, добру науку, за міцний фундамент, який ви заклали у наш педагогічний університет. Добра Вам, здоров'я й наснаги на многії літа! А ми, Ваші учні і послідовники пронесемо крізь роки вогники вашої доброти і мудре слово.

О. О. Сушко
Доктор історичних наук,
професор кафедри історії та археології слов'ян,
директор Інституту історичної освіти

"ЯКА ПРЕКРАСНА ЛЮДИНА, КОЛИ ВОНА СПРАВЖНЯ..."

Завжди був вдячний долі за те, що посилала мені в житті світлих і мудрих людей. Таким для мене є Микола Іванович Шкіль – доктор фізико-математичних наук, професор, академік, визначний математик, письменник.

Ім'я Миколи Івановича Шкіля широко відоме давно і по праву вписано в історію не лише української науки. Воно знає й у європейському математичному світі. Наукова спадщина Миколи Івановича як вченого знаходить поцінування серед математиків. Вона має велике майбутнє. До цієї спадщини долучатиметься не одне покоління вчених і знаходитиме в ній раціональне зерно, вичерпні відповіді на багато питань, ключ до розв'язання складних проблем.

Глибина його інтелекту вражає всіх, хто має щастя з ним працювати, спілкуватися. Порядність, щедрість душі, тонка іронія, повага до співрозмовника свідчить про його високу інтелігентність.

"Тільки особистість може творити особистість", – писав Костянтин Ушинський. Ці слова повною мірою стосуються Миколи Івановича Шкіля, людини, яка є багатогранною в галузі фізико-математичних наук, яка нестандартна у ставленні до людей. Ця людина викликає захоплення, спілкуючись з нею, відчуваєш невимовне піднесення, глибину думки, невичерпність інтересів, магічну красу і величність душі.

Народився майбутній математик, ректор в с. Бурбіно Семенівського району на Полтавщині в селянській родині. З болем і тривогою завжди згадує Микола Іванович своє нелегке дитинство, коли опановував усі премудрості селянського побуту.

З дитинства пас корів, допомагав матері, бо ж знав, що всі сімейні турботи лежать на її плечах. Хлопець не цурався будь-якої хатньої роботи, умів порядкувати по господарству. Коли Микола підріс – працював "колисковим бригадиром".

Справжньою втіхою для Миколи стало навчання у школі. Батьки –

селяни, хоч і терпіли нужду та нестатки, усе ж віддали здібного, охочого до навчання Миколу в школу. “Вчися, синку, гарно вчися, – наголошувала тоді мати, – бо інакше будеш все життя волам хвосту крутити”. До школи Микола, як і його ровесники, ходив майже босоніж, носив одяг із батькових плечей. Але вмовляти хлопця вчитися не доводилось. Серед кращих був Микола Шкіль, формуючись ще тоді в допитливу, працьовиту, чесну людину.

Юнака не полишало бажання здобути математичну освіту. І ось у 1951 році він стає студентом фізико-математичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), який став високою школою формування педагогічної особистості, майбутнього вченого, ректора.

З цим навчальним закладом пов’язане все творче життя Миколи Івановича. Сюди він прийшов студентом I курсу, а згодом очолив Інститут, яким керував 30 років. Працюючи на посаді ректора, Микола Іванович вмів бути кращим, прагнув до нових знань, нових наукових пошуків і звершень.

Ніколи не припиняти вчитися – це життєве кредо Миколи Шкіля. Ось такий він, наш Учитель, наставник відомих в Україні математиків, який продовжується у своїх учнів.

У народі кажуть: з людиною народжується її доля. Гадаю, що доля Миколи Івановича Шкіля – дарувати оточуючим радість людського спілкування, віру в те, що порядність і благородство, чесність людяність – речі вічні і такі необхідні незалежно від того, в який час ти живеш і яку посаду обіймаєш...

Хай Ваша доля стелиться Вам барвінком, хай усміхаються Вам люди і все, що Вас оточує, хай здійснюються найсміливіші Ваші плани, а життя дарує натхнення і радість!

Низький уклін Вам, Миколо Івановичу!

*Гончаров В. І.
професор, директор Інституту
іноземної філології*

СПОГАДИ ПРО ШКІЛЯ МИКОЛУ ІВАНОВИЧА

Ім'я Миколи Івановича Шкіля, як видатного українського математика, мені стало відомим ще в далекому 1970-у році, коли 17-річним юнаком я вступив до Ніжинського педагогічного інституту ім. М. Гоголя на фізико-математичний факультет. Так трапилось, що куратором студентської групи, в якій я навчався, був один з його перших учнів – молодий 26-річний кандидат наук, талановитий математик і блискучий викладач – Іван Іванович Старун. Пам'ятаю, як ми захоплювались його лекціями з математичного аналізу: умінням тримати в голові силу-силенну різноманітних формул, означень і теорем, чітко й доступно, не користуючись жодним папірцем, роз'яснювати найскладніші математичні викладки. А він часто повторював, що усім цим завдячує своєму вчителю – Миколі Івановичу Шкілю.

Вже з першого курсу І. І. Старун запропонував мені більш глибоко вивчати математичні дисципліни з тим, щоб у перспективі зайнятись серйозною науковою роботою. Під його керівництвом я засвоював курс математичного аналізу за тритомником Г. М. Фіхтенгольца, лінійну алгебру – за університетськими підручниками Г. Є. Шилова, а курс диференціальних рівнянь – за класичними посібниками І. Г. Петровського, Л. С. Понтрягіна, М. П. Єругіна, Н. М. Матвєєва, М. В. Федорюка та інших відомих радянських учених. На старших курсах він порадив мені вивчити теорію інтегральних рівнянь і опрацювати кілька монографій: Ф. Р. Гантмахера з теорії матриць, Б. П. Демидовича з теорії стійкості, американських учених Е. Коддінгтона і Н. Левінсона та В. Вазова – з асимптотичних методів у теорії диференціальних рівнянь, підготувавши цим самим до сприйняття ідей і

методів, викладених у наукових працях М. І. Шкіля. Після цього поставив мою першу математичну задачу: користуючись підстановками М. І. Шкіля, за допомогою яких лінійну систему диференціальних рівнянь можна звести до т. з. узагальненого L –діагонального вигляду, дослідити диференціальне рівняння другого порядку із змінними коефіцієнтами на предмет стійкості його розв’язків та інтегрованості в квадратурах.

Таким чином, І. І. Старун провів мене в науку тим же шляхом, яким вів його в свій час Микола Іванович Шкіль.

Із самим же Миколою Івановичем я вперше познайомився в квітні 1975 року, коли він уже був ректором Київського педагогічного інституту ім. М. Горького, а я – студентом 5-го курсу Ніжинського педагогічного інституту. Направив мене до нього все той же І. І. Старун з письмовим проханням звернути на мене увагу – після того, як мені вдалось успішно розв’язати поставлену ним задачу. Незважаючи на те, що з того часу пройшло вже понад 30 років, я й зараз пам’ятаю ту зустріч у всіх деталях.

Записавшись до нього на прийом, я не дуже сподівався, що він, будучи ректором одного з провідних вищих навчальних закладів колишнього Радянського Союзу, прийме мене – простого хлопця з багатодітної селянської сім’ї, студента невеликого периферійного інституту. Однак, незважаючи на чималу кількість людей, які чекали в приймальні, він усіх прийняв, усіх терпляче вислухав, і ніхто після спілкування з ним не вийшов засмученим.

Ледве стримуючи хвилювання, я розповів, що вивчав його книги, показав свою наукову роботу й висловив бажання займатись науковими дослідженнями під його керівництвом. Незважаючи на втому й уже пізній час, Микола Іванович проглянув роботу, поцікавився, звідки я, хто мої батьки, задав кілька питань стосовно проведених мною досліджень. Згадавши свого учня І. І. Старуна, тепло посміхнувся, сказавши, що той пройшов велику школу і, схоже, що й я зможу її пройти. І тут же, не роздумуючи, запропонував мені вступати до нього в аспірантуру, зауваживши, що для цього треба лише рекомендація вченої ради Ніжинського педінституту, яка давала право вступу до аспірантури одразу після закінчення інституту без обов’язкового 3-річного відпрацювання за державним розподілом. Більше того, він залишив мою наукову роботу, сказавши, що вона буде зареєстрована як реферат, який подається при вступі. Як виявилось пізніше, він особисто написав на неї позитивну рецензію і

передав у відділ аспірантури.

Окрилений підтримкою Миколи Івановича, я вже уявляв себе аспірантом і будував наукові плани, вивчаючи його роботи. Однак тоді цим планам не судилось здійснитись. Керівництво Ніжинського педінституту відмовило мені в рекомендації до аспірантури, незважаючи на те, що в моїй заліковій книжці не було жодної “четвірки”, і в 1975 році я здобув перше місце на республіканській олімпіаді з математики серед студентів педагогічних інститутів. Як виявилось пізніше, причиною послужило те, що мій батько в 1941-1943 рр. проживав на окупованій території. Тодішній влада навіть шлях у науку перекривала тим, хто, на її погляд, міг потенційно стати для неї неблагонадійним. Навіть коли я представив у партком інституту документи, які засвідчували, що мій батько в 1941-1943 рр. співпрацював з партизанами, а в 1943-1945 рр. воював на фронтах Великої вітчизняної війни, дійшовши до Німеччини, і нагороджений військовими орденами й медалями, керівництво інституту було невблаганним.

Вдруге я зустрівся з Миколою Івановичем у 1981 році, коли через 5 років все-таки став аспірантом одного з його учнів – Миколи Адамовича Сотниченка. Так вийшло, що, попрацювавши два роки вчителем математики і фізики на Київщині, відслуживши рік у лавах Радянської Армії, я знову повернувся до Ніжинського педінституту – нове керівництво погодилося прийняти мене на посаду старшого лаборанта. Склавши за два роки кандидатський мінімум, у грудні 1980 року мені вдалось вступити до аспірантури Київського інженерно-будівельного інституту, де на кафедрі вищої математики працював М. А. Сотниченко і де того року було відкрито спеціальність “диференціальні рівняння”.

У той час Микола Іванович вів популярний науковий семінар з асимптотичних методів у теорії диференціальних рівнянь, де виступали з доповідями не тільки його учні, а й відомі вчені та здобувачі наукових ступенів із багатьох куточків колишнього Радянського Союзу. Микола Адамович Сотниченко сам брав участь у цьому семінарі і завжди приводив своїх аспірантів. На одному з засідань було вирішено ознайомитись з асимптотичними методами, викладеними в щойно опублікованій монографії відомого московського вченого професора С. О. Ломова. І першу доповідь по цій монографії було несподівано доручено зробити мені.

Я й зараз добре пам’ятаю той семінар. Скільки зусиль я потратив на

опанування новими для мене методами, викладеними в монографії С. О. Ломова, розуміючи, що від цієї моєї доповіді залежить ставлення до мене як молодого вченого з боку представників потужних наукових шкіл, які збирались на семінар. Справа в тому, що метод, запропонований С. О. Ломовим, ґрунтується на використанні операторних методів і, щоб у них розібратися, треба добре знати функціональний аналіз, який у педагогічних інститутах в той час не вивчався. Тому спочатку довелось за короткий час опрацювати посібники з функціонального аналізу, що вимагало великого інтелектуального напруження. Але як мені потім стало все це в пригоді! Моя доповідь справила позитивне враження. Найвищою оцінкою був висновок Миколи Івановича, який зауважив, що мені можна ставити задачі, пов'язані з дослідженням диференціальних рівнянь у нескінченновимірних просторах.

Потім я робив ще не одну доповідь на цьому семінарі, але ця, перша моя доповідь, запам'яталась мені на все життя.

Закінчивши аспірантуру і не без підтримки Миколи Івановича захистивши кандидатську дисертацію, у 1984 році я повернувся до Ніжина, де невдовзі (з червня 1986 р.) став завідувати кафедрою математики. Починаючи з цього часу, наша співпраця з Миколою Івановичем стала постійною. Разом із І. І. Старуном, який також переїхав до Ніжина з Білорусі, ми часто відвідував його науковий семінар, виступали з доповідями, залучались до наукових досліджень під його керівництвом. У результаті в співавторстві написали дві монографії: Асимптотическое интегрирование линейных систем обыкновенных дифференциальных уравнений. – К. : Вища школа, 1989; Асимптотическое интегрирование линейных систем дифференциальных уравнений с вырождениями. – К. : Вища школа, 1991. Крім того, завдяки підтримці Миколи Івановича активізувалась наукова робота кафедри математики Ніжинського педінституту, у результаті чого на ній збільшилась кількість кандидатів наук.

Але, мабуть, найбільшу роль у моєму подальшому становленні як ученого-математика Микола Іванович відіграв у 1989 році, коли я перебував на стажуванні в Київському педінституті ім. М. Горького на кафедрі математичного аналізу, яку він очолював.

Ще навчаючись в аспірантурі, я звернув увагу на появу ряду робіт В. А. Єременка і Ю. Д. Шлапака, учнів академіка А. М. Самойленка,

Ю. Є. Бояринцева і В. Ф. Чистякова з Іркутська, а також деяких американських і німецьких математиків, які почали активно вивчати системи диференціальних рівнянь, заданих у неявній формі, тобто системи, в яких при похідних міститься тотожно вироджена матриця. Теорія систем рівнянь такого типу в той час тільки почала зароджуватись. Збираючи інформацію про результати досліджень у цьому напрямі, я мав намір долучитись до них після закінчення роботи над кандидатською дисертацією, інтуїтивно відчуваючи, що асимптотичні методи, якими я добре оволодів, можуть бути ефективними і в застосуванні до систем даного типу.

І. І. Старун, застосувавши теорію матричних в'язок і методи М. І. Шкіля до лінійних систем з малим параметром і матрицею при похідних, яка вироджується з прямуванням параметра до нуля, побудував частинні розв'язки цих систем у класичному вигляді Дж. Біркгофа. Але при цьому виявилось, що їх недостатньо для побудови загального розв'язку. Замислившись над цією проблемою, я дійшов висновку, що системи даного типу, крім класичних розв'язків типу Дж. Біркгофа, мають ще й розв'язки іншого типу, вигляд яких мені вдалося знайти. Пізніше відомий російський математик Г. С. Жукова у своїй докторській дисертації назвала їх розв'язками другої групи, на відміну від класичних, типу Дж. Біркгофа, які вона класифікувала як розв'язки першої групи.

Перебуваючи на стажуванні в Київському педінституті, я доповів про ці результати на одному з засідань наукового семінару, який вів Микола Іванович. Уважно вислухавши мою доповідь, він запросив мене до свого кабінету й, відмітивши, що напрям моїх нових досліджень дуже перспективний, почав переконувати мене в необхідності вступати в докторантуру, щоб реалізувати себе як вченого, обіцяючи свою підтримку.

Ця порада Миколи Івановича зіграла тоді вирішальну роль. І в жовтні 1990 року я став докторантом Інституту математики АН УРСР., де виконав об'ємне дослідження сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженнями під безпосереднім керівництвом академіка НАН України Анатолія Михайловича Самойленка – директора цього Інституту.

Звичайно, своїми науковими досягненнями я в великій мірі завдячую Анатолію Михайловичу, який уміло скеровував напрям досліджень, але й підтримка Миколи Івановича зіграла свою позитивну роль. На отриманих мною результатах відбилися ідеї двох великих учених – Анатолія

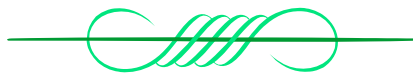

Михайловича Самойленка і Миколи Івановича Шкіля. Вони викладені в нашій книзі: Самойленко А. М., Шкіль М. І., Яковець В. П. Лінійні системи диференціальних рівнянь з виродженнями. – К. : Вища школа, 2000.

У 2004 році за цикл спільних наукових праць “Асимптотична теорія лінійних сингулярних диференціальних рівнянь” Президія Національної академії наук України присудила нам премію імені М. В. Остроградського. Тому обох видатних математиків: і Анатолія Михайловича Самойленка, і Миколу Івановича Шкіля я вважаю своїми великими вчителями.

Так сталось, що обидва вони майже одночасно відзначають свої ювілеї: Анатолій Михайлович – 75-річчя, а Микола Іванович – 80-річчя. Тож побажаємо їм обом щасливого довголіття і нових творчих успіхів.

*В. П. Яковець,
доктор фізико-математичних наук,
професор, Заслужений працівник освіти України,
директор Інституту відкритої освіти
Університету менеджменту освіти
Національної академії педагогічних наук України*

СПОГАДИ

1964\65 навчальний рік. Додаткові розділи математичного аналізу (теорія функцій комплексної змінної) для студентів спеціальності “математика і креслення” прийшов читати молодий, красивий викладач. Сам він не представився, а потім ми дізналися, що це Шкіль Микола Іванович. З того часу доля пов’язала нас. В 1965 році я стаю його першим аспірантом. Вступив я до аспірантури 1 жовтня 1965 року, а закінчив 1 жовтня 1969 року. В 1965 році мені навчатися в аспірантурі дали змогу лише один місяць, після чого “забрили” до війська і відправили в запас наприкінці 1966 року. Тому навчання в аспірантурі я поновив з січня 1967 року. З того, що знав, за рік багато забулося і доводилося заново вивчати курс диференціальних рівнянь, програму якого мені склав Микола Іванович. А ще ж марксистсько-ленінська філософія, науковий комунізм! На їх вивчення відводилося набагато більше часу, ніж на математику. Тому майже рік пішов на підготовку і складання іспитів кандидатського мінімуму, тому до роботи над дисертаційною темою я практично приступив з осені 1967 року. Важливим в цей момент була постійна підтримка і турбота з боку Миколи Івановича і не лише в питанні роботи над дисертацією, а й в багатьох життєвих справах, за що я йому був щиро вдячний. На той час у Миколи Івановича появився аспірант № 2 – Григоренко Василь. Нашим обов’язком було відвідування наукових семінарів під керівництвом Штокало Й. З. (університет), Митрополь-ського Ю. О. і Соколова Ю. Д. (інститут математики) і це Миколою Івановичем строго контролювалося. Він нам говорив, що відвідуючи семінари ми збагачуємося математичними знаннями, знаходимося в курсі новин, нових ідей і починань. І він був правий. До того ж він і сам часто такі семінари відвідував. Там робив доповіді по темі своїх досліджень, адже в той час він завершував роботу над докторською

дисертацією, яку успішно захистив в 1968 році. Я пам'ятаю як на одному з семінарів він запропонував присутнім знайти розв'язок системи рівнянь

$$Jq_0 = 0,$$
$$Jq_s = \sum_{i=0}^{s-1} q_i \lambda_{s-i} + \psi_s, s = 1, 2, \dots,$$

в якій J - відома нільпотентна матриця. Тоді ніхто цю задачу не розв'язав, а через кілька місяців Микола Іванович на одному із семінарів розповів як він її розв'язав і звідки вона з'явилася. Зараз це доведення відомої теореми Шкіля про побудову розв'язків системи у випадку кратного кореня, якому відповідає кратний елементарний дільник. Ряд його аспірантів (в тому числі і я) метод Миколи Івановича використали при написанні своїх дисертацій. Варто зауважити, що пізніше акад. Моїсеєв М. М. в журналі "Доклады АН СССР" опублікував статтю про асимптотичне інтегрування лінійних сингулярно збурених систем у випадку кратних елементарних дільників із претензією на першість в розв'язанні цієї задачі. В зв'язку з цим, як я пам'ятаю, на його адресу був надісланий лист за підписом Митропольського Ю. О., Фещенка С. Ф. та Шкіля М. І., в якому переконливо і доказово довели, що ця задача була розв'язана Шкілем М. І. на кілька років раніше. І Моїсеєв М. М., до його часті, це визнав і тому пріоритет залишився за Миколою Івановичем.

Варто відмітити вимогу Миколи Івановича знайомитися зі всіма новинками по нашій тематиці досліджень, опрацьовувати всі публікації, що находили (і не надходили) до бібліотек Києва. А з тим, чого не було в київських бібліотеках (публічна, університетська, інституту математики, інституту механіки), доводилося знайомитися в бібліотеці ім. Леніна в Москві, куди мене Микола Іванович відправляв у відрядження. Там, до речі, я перемалював велику статтю японського математика Хукухари за 1936 рік, в якій він вперше провів асимптотичне розщеплення лінійної системи на підсистеми, що в 1955 році зробив Фещенко С. Ф. для систем з повільно змінними коефіцієнтами. Стаття Хукухари займала більше 60 сторінок і написана була англійською мовою, якої ні я ні Микола Іванович не знали, тому мені і довелося статтю буквально перемальовувати.

Час, коли Микола Іванович завершував докторську дисертацію, а я завершував дослідження по кандидатській дисертації, були багатими на спортивні події, особливо футбольні. Микола Іванович був палким

вболівальником тодішнього київського Динамо і часто відвідував матчі, що проходили на Республіканському стадіоні. Не менш палким прихильником Динамо був і я. Проте у нас були свої болільницькі команди і на стадіон ми ходили нарізно, а на другий день потім довго обговорювали відвіданий матч.

Першою конференцією за межами Києва, куди я потрапив завдяки Миколі Івановичу, був республіканський симпозіум з диференціальних рівнянь, що проходив в Одеському університеті в 1968 році. Туди я їхав разом з Миколою Івановичем та Степаном Федоровичем Фещенко. Там нас вітав Микола Іванович Гаврилов та молодий його учень Костін Олександр. В Одесі ми були майже два дні. Це була пізня осінь і вже не було тепло, тому на море ми лише подивилися. Першого дня після засідання симпозіуму ми (Микола Іванович, Степан Федорович, Яша Менько (аспірант Фещенко) і я) вирішили прогулятися по місту і десь повечеряти. Оскільки на ресторан у нас грошей не було (аспірантська стипендія – 68 крб.), то вирішили зайти в їдальню. А там в меню залишилася лише капуста та хліб, звичайно. А вино і горілка були в широкому асортименті. Степан Федорович на це відреагував так: “Я што, козел, чтобы капустой питаться?” І ми, не поївши, покинули цей заклад і за півгодини знайшли ще працююче кафе, де і повечеряли. За цей час викурили багато цигарок, тоді всі добряче “смалили” (окрім Менька), в тому числі і Микола Іванович.

В листопаді 1969 року я приступив до роботи в Ніжинському педінституті, весною 1970-го захистив дисертацію. Через три роки переїхав в Гомель, де відкрився університет і пропрацював там до 1985 року, потім знову повернувся в Ніжин. Відвідуючи Київ. Я обов’язково заходив до Миколи Івановича і не було жодного разу, щоб він мене не прийняв, не поцікавився моїм життям-буттям. І я йому завжди був вдячний за увагу, за допомогу в скрутні для мене часи. Дай Бог йому ще довгих років життя.

Старун Іван Іванович

40 із 80

Закінчується 2012 рік. 13 грудня 2012 року виповнюється 80 років відомому вченому, талановитому педагогу і громадському діячеві Миколі Івановичу Шкілю.

На думку приходить ще одна дата – листопад 1972 року. Перший колоквиум з математичного аналізу. Проводить – професор М. І. Шкіль, складає – першокурсниця Валентина Бевз та інші студенти.

Скільки часу пройшло відтоді? 40 років. Отож бо мені випала чудова нагода особисто знати Миколу Івановича і спілкуватися з ним протягом половини його творчого і життєвого часу.

Згадую перший рік навчання в Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького. Математичний аналіз не був моїм улюбленим предметом (як і багатьох інших першокурсників). Але розуміння необхідності ґрунтовних знань з цього предмета для вчителя математики і відповідального ставлення до його вивчення зумів донести до студентів наш лектор – Микола Іванович Шкіль. Він захопив нас новими термінами і символами (ми всюди намагалися користуватися кванторами), показав красу різних способів розв'язування складних задач, вимагав досконалого формулювання означень і доведення теорем. Він навчив нас як правильно опановувати важкий і для початку не дуже зрозумілий математичний апарат.

Всі студенти потоку дуже пишалися нашим лектором. Молодий доктор наук і професор, гарний і поважний чоловік, чуйний і вимогливий педагог. Нам дуже подобалася його чиста українська мова і м'яка вимова. Ми часто намагалися відтворити у його транскрипції “не дуже приємні для студентів” слова [кольоквіум] і [епсильон].

Першого колоквиуму з математичного аналізу боялися всі. Потрібно

було вивчити багато означень і теорем. Уміти наводити приклади до кожного означення і знати доведення всіх теорем. Я дуже наполегливо готувалася, здавалося вивчила все напам'ять. Колоквіум здавали в аудиторії 448. Кожен студент отримав індивідуальні завдання. Мені дісталася якась іменна дуже велика і важка теорема. Я сиділа за першою партою, списала 4 повні сторінки в клітинку і першою пішла відповідати. Щоб не заважати іншим студентам працювати, для відповіді студент мав сідати біля Миколи Івановича і тихенько розповідати за написаним матеріалом. Так я і зробила. Я вже розповіла 3 сторінки, а реакції – жодної (ні словом, ні жестом, ні мімікою). Я не могла зрозуміти, чи правильно я довожу теорему, чи правильно я її сформулювала. У якусь мить подумалося, що взагалі сформулювала і довожу не ту теорему. Я знітилася, зупинилася, піднесла ручку, щоб все перекреслити і вибачитися, що переплутала теореми. Добре, що я цього не зробила, бо Микола Іванович сказав: “Продовжуйте, продовжуйте. Ви дуже добре підготувалися”. Щоб опанувати себе, мені знадобився деякий час, а потім я впевнено продовжила відповідь. У результаті – “відмінно”. Мені всі заздрили. Відмінних оцінок за перший колоквіум з математичного аналізу було дуже мало.

У вересні 1991 року Микола Іванович Шкіль (вже як ректор КДПІ ім. О. М. Горького інституту) взяв мене асистентом на кафедрі математики і методики викладання математики. На той час я вже 5 років відпрацювала в школі, 10 – у Київському інституті інженерів цивільної авіації, захистила кандидатську дисертацію і отримала науковий ступінь кандидата наук.

У 1996 році в незалежній Україні почалася активна підготовка до ювілею з дня народження Михайла Васильовича Остроградського – славетного українського математика і механіка, видатного вченого, організатора наукової школи прикладної математики і механіки, талановитого педагога і прогресивного реформатора математичної освіти. Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників готував наукову конференцію і запросив Миколу Івановича Шкіля зробити доповідь на пленарному засіданні. Доповідь “Педагогічні ідеї М. Остроградського” ми готували разом, часто зустрічалися, обговорювали знайдені матеріали, ділилися враженнями з прочитаного. Так сталося, що у визначений час Микола Іванович не зміг поїхати у Полтаву. Доповідь робила я. Дуже хвилювалася, щоб достойно представити університет і його ректора.

Грамотні настанови Микола Іванович щодо виступу на велику аудиторію, правильна розстановка акцентів у доповіді зробили свою справу. Доповідь була сприйнята дуже добре, а з того часу я незмінно виступаю в Полтаві з пленарними доповідями на різного роду конференціях.

Продовжилася і співпраця з М. І. Шкілем. На відзначення 200 річного ювілею М. В. Остроградського в Україні вирішили провести Український математичний конгрес. В організаційний комітет увійшли найвідоміші математики України. Планувалася робота 13 секцій. Серед них – секція № 6. “Методи викладання та історія математики (співголови О. М. Боголюбов і М. І. Шкіль). Такі секції є традиційними на всіх міжнародних конгресах. Зрозуміло, що ініціатором відображення на першому математичному конгресі методичної та історичної складової був ректор педагогічного університету М. І. Шкіль. Його компетентність і далекоглядність з цих (як і багатьох інших питань) вражає. Історія і методика навчання математики в першу чергу потрібна саме математикам. Оскільки вчителі і методисти – це перші популяризатори науки, а історія математики (крім усього іншого) допомагає персоналізувати науку і популяризувати персоналії.

Урочисте Пленарне засідання УМК 2001 проходило в Українському Домі. Переповнена зала, багато закордонних представників, чудові доповіді, цікавий фільм про М. В. Остроградського. Основними доповідачами були А. М. Самойленко і М. І. Шкіль. Микола Іванович виголосив доповідь на тему: “Педагогічні ідеї М. В. Остроградського та їх вплив на розвиток освіти в Україні”. Присутні дуже добре сприйняли його виступ. Після промови академік Шкіль, звертаючись до залу, повідомляє: “Ця доповідь підготовлена у співпраці з доцентом кафедри математики і методики викладання математики Бевз Валентиною Григорівною” і жестом пропонує мені підвестись. Цим фактом хочу звернути увагу ще на одну гарну рису нашого ювіляра – вміння належно оцінити роботу інших. Повідомлення про співавтора мало продовження. У заключному слові А. М. Самойленко вибачився перед присутніми за те, що не оголосив співавтора своєї доповіді. А ним був – відомий український математик, президент Українського математичного товариства, член-кореспондент НАН України, доктор фізико-математичних наук, професор Мирослав Львович Горбачук.

Звичайно, не можу не висловити подяку Миколі Івановичу за те, що він погодився бути консультантом моєї докторської дисертації. Він

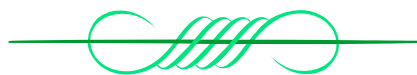
рекомендував мене до докторантури і підтримував протягом усіх років роботи над дисертацією. Саме за його порадою і наполяганнями до дисертації і монографії було включено розділ “Вчені-математики НПУ імені М. П. Драгоманова та їх внесок у розвиток математики та методики навчання математики”. Було багато суперечок і дискусій про українську математику і українських математиків. Допомогла цитата Мирослава Володимировича Поповича доктора філософських наук, професора, академіка НАНУ, директора Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

У роботі “Національна культура і культура нації” М. В. Попович писав: “Чи існують німецька, російська або українська математика? З точки зору змісту, істинності – такого поділу математики немає. Теорема або доведена, або ні – незалежно від місця на земній кулі. Але поняття “українська математика” має сенс. Воно означає ту сферу національної культури, в якій працюють математики. І якщо ця сфера мало розвинута чи нація не має власної математичної культури, свого загону математиків, то це справляє негативний вплив на всю національну культуру”.

У 2007 році дисертація на тему: “Історія математики як інтеграційна основа навчання предметів математичного циклу у фаховій підготовці майбутніх учителів” була успішно захищена і я отримала науковий ступінь доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання математики. На захисті всі зазначали, що консультанта я не підвела.

Шановний Миколо Івановичу! Від усього серця прийміть мої поздоровлення зі славним ювілеєм. Бажаю Вам міцного здоров'я, тепла й поваги від оточуючих, творчої наснаги, молодості душі та здійснення мрій.

Валентина Бевз

СЛОВО ПРО ШКІЛЯ МИКОЛУ ІВАНОВИЧА

Про Миколу Івановича Шкіля я знав ще задовго до того, як прийшов в університет. Мені було відомо, що він ректор. Почавши працювати, познайомившись з ним ближче, я зрозумів, що це багатогранна особистість, яка пройшовши через усі перипетії життя, здобула славу людини мудрої і розсудливої.

Мене завжди дивувало, як людина може встигати так багато: керувати величезним університетом, писати наукові праці, кожного разу з натхненням іти до студентів, ще й не забувати про духовні потреби, а саме: написання своїх спогадів у книзі “Недовезені соняшники”.

Не раз, сівши в машину, Микола Іванович казав: “На сьогодні алгоритм буде такий.....”, і я розумів, що у нього розписана кожна хвилинка, і дивувався, як людина вміє себе організовувати.

Попри те, що на роботі Микола Іванович був рішучим і категоричним, в душі – він людина тонкої організації. З невимовним трепетом він згадував про своїх рідних. Відвідуючи щороку могилу матері, Микола Іванович ділився зі мною спогадами про неї. Розказував, що саме мама привила йому любов до математики, вражала його своєю спритністю до математичних рівнянь та умінням “обчислювати великі числа в умі”. З радістю згадував і юнацькі роки, знайомство зі своєю дружиною Катериною Тодосіївною, зазначаючи щоразу, що зустріч з нею є однією зі складових його успішності.

Володів Микола Іванович неабияким водійським хистом. У цьому я мав змогу переконатися, коли ми вирушали у дальні поїздки. Частенько Микола Іванович зі знанням справи займав місце водія і ніскільки не поступався мені у мистецтві кермувати.

Пропрацював я з Миколою Івановичем 13 років. Дуже приємно згадувати, що усі роки нашої співпраці Микола Іванович рахував мене частинкою своєї родини. Він казав мені: “У мене немає сина, одні доньки, а ти мені як син”. З упевненістю можу зазначити, що хоча робота в університеті не перша у моєму житті, але саме вона, саме перебування поряд з такою особистістю як Микола Іванович дали мені поштовх у майбутнє.

Володимир Воловенко

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Микола Іванович ШКІЛЬ народився 13 грудня 1932 року в с. Бурбине Семенівського району Полтавської області в селянській родині.

- 1951 р.** – закінчив Худоліївську середню школу.
- 1951-1955 рр.** – студент Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. Закінчив з відзнакою фізико-математичний факультет за спеціальністю “Вчитель математики середньої школи”;
- 1955 р.** – учитель математики Розкішанської середньої школи;
- 1955-1958 рр.** – аспірант кафедри математичного аналізу КДПІ імені О. М. Горького;
- 1958-1971 рр.** – асистент, старший викладач, доцент кафедри математичного аналізу;
- 1959 р.** – присуджено науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук;
- 1961 р.** – заступник декана фізико-математичного факультету;
- 1962 р.** – присвоєно вчене звання доцента;
- 1964 р.** – декан загальнонаукового факультету;
- 1969 р.** – присуджено науковий ступінь доктора фізико-математичних наук;

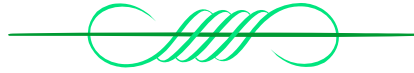

- 1970 р.** – присвоєно вчене звання професора;
– декан фізико-математичного факультету;
нагороджено медаллю “За доблесну працю”;
- 1971 р.** – проректор з наукової роботи;
– нагороджено орденом “Знак пошани”;
- 1972 р.** – завідувач кафедри алгебри і геометрії;
- 1973 р.** – ректор Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького;
- 1976 р.** – нагороджено орденом Трудового Червоного прапора;
- 1977-1980 рр.** – завідувач кафедри вищої математики;
- 1980 р.** – нагороджено орденом Дружби народів;
- 1982 р.** – обрано членом-кореспондентом АПН СРСР;
– нагороджено медаллю “В пам'ять 1500 років Києву”;
– нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР;
- 1984 р.** – нагороджено медаллю “Ветеран праці”;
- 1985-1989 рр.** – завідувач кафедри основ інформатики та обчислювальної техніки;
- 1986 р.** – нагороджено орденом Жовтневої революції;
- 1989 р.** – завідувач кафедри математичного аналізу;
- 1990 р.** – обрано дійсним членом АПН СРСР;
– присуджено Премію НАН України імені академіка М. М. Крилова;
- 1992 р.** – дійсний член АПН України;

- присуджено почесне звання
“Заслужений діяч науки і техніки України”;
- 1995 р.** – іноземний член Російської академії освіти;
  - нагороджено Почесною відзнакою Президента України;
- 1996 р.** – присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки за комплект підручників з вищої математики:
“Вища математика” у трьох книгах (К. : Либідь, 1994),
“Математичний аналіз” у двох частинах (К. : Вища школа, 1978 (1 ч.), 1981 (2 ч.);
- 1997 р.** – академік Академії наук вищої школи України;
  - Президент Товариства “Україна-Казахстан”;
  - нагороджено орденом “За заслуги” II ступеня;
- 1999 р.** – Американський біографічний інститут поіменував М. І. Шкіля почесним титулом Людина 1999 року;
  - нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України;
- 2000 р.** – нагороджено орденом “За заслуги” I ступеня;
- 2001 р.** – нагороджено медаллю “200 років від дня народження М. В. Остроградського”;
- 2002 р.** – нагороджено орденом “Ярослава Мудрого” V ступеня;
- 2003 р.** – присуджено премію імені В. Вернадського;
- 2005 р.** – нагороджено нагрудним знаком за наукові досягнення;
- 2006 р.** – нагороджено орденом “Кирила і Мефодія”;
- 2007 р.** – почесний ректор;
- 2010 р.** – нагороджено орденом “Ярослава Мудрого” IV ступеня;

- ювілейною медаллю 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова.

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ М. І. ШКІЛЯ

1958

1. Асимптотичний розв'язок деяких класів систем лінійних диференціальних рівнянь в частинних похідних гіперболічного типу, що мають параметр // Звітно-наукова конференція викладачів фізико-математичних наук педагогічних інститутів УРСР: Тези доп. – К., 1958. – С. 20-21 (КДПІ).
2. До питання про асимптотичне представлення розв'язків системи звичайних лінійних диференціальних рівнянь // Доп. АН УРСР. – 1958. – № 2. – С. 123-127.
3. До питання про асимптотичне представлення розв'язків системи звичайних лінійних диференціальних рівнянь, коефіцієнти яких залежать від параметра // Наукові записки КДПІ. – К., 1958 – Т. 30. – С. 53-69.
4. До питання про знаходження зусиль в пружно-в'язкій нитці змінної довжини // Прикладна механіка. – 1958. – Т. 4. – № 3. – С. 269-276 (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль).
5. К вопросу об асимптотическом представлении решений линейных дифференциальных уравнений, содержащих параметр : автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук. – К., 1958. – 12 с. (КГПИ).
6. Про асимптотичний розв'язок спеціальної системи звичайних лінійних диференціальних рівнянь // Доп. АН УРСР. – 1958. – № 5. – С. 482-485 (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль).

1959

7. Про асимптотичний розв'язок спеціальної системи звичайних лінійних диференціальних рівнянь // Звітно-наукова конференція кафедр інституту: Тези доп. – К. : КДПІ, 1959. – С. 64-67, (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль).

1960

8. Асимптотическое решение системы линейных дифференциальных уравнений с малым параметром при производных // Укр. матем. журн. – 1960. – Т. 12. – № 4. – С. 429-438 (С. Ф. Фещенко, Н. И. Шкиль).
9. Асимптотичний розв'язок системи лінійних диференціальних рівнянь, що мають параметр // Звітно-наукова конференція кафедр інституту: Тези доп. – К. : КДПІ, 1960. – С. 69-71 (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль).
10. Асимптотичний розв'язок системи диференціальних рівнянь гіперболічного типу з повільно змінними коефіцієнтами // Там само (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль).
11. Построение общего асимптотического решения системы линейных дифференциальных уравнений с малым параметром // Известия вузов. Сер.: Математика. – 1960. – Вып. 50.

1961

12. До питання про асимптотичне представлення розв'язків системи звичайних лінійних диференціальних рівнянь // Доп. АН УРСР. – 1961. – № 2. – С. 142-145.

1962

13. Асимптотическое поведение линейных систем в случае кратных корней характеристического уравнения // Укр. матем. журн. – 1962. – Т. 14. – № 4. – С. 383-392.

14. Асимптотичне поведження лінійних систем у випадку кратних коренів характеристичного рівняння // Доп. АН УРСР. – 1962. – № 9. – С. 1138-1141.

1963

15. Асимптотичне поведження лінійних систем у випадку кратних коренів характеристичного рівняння // Звітно-наукова конференція кафедр інституту за 1962 рік: Тези доп. – К.: КГП, 1963. – С. 116-117.
16. Об асимптотическом решении системы линейных дифференциальных уравнений, содержащих параметр // Докл. АН СССР. – 1963. – Т. 150. – № 5. – С. 1005-1008.
17. Оцінка похибки при асимптотичному зображенні розв'язків // Звітно-наукова конференція кафедр інституту за 1962 рік. – К.: КДП, 1963. – С. 114-115 (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль).
18. Побудова асимптотичного розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь з малим параметром // Доп. АН УРСР. – 1963. – № 5. – С. 572-575.

1964

19. Асимптотическое решение системы линейных дифференциальных уравнений в случае кратных корней характеристического уравнения // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. – 1964. – № 2. – С. 176-185.
20. Асимптотичний розв'язок системи лінійних диференціальних рівнянь, що мають параметр // Вісн. Київського ун-ту. Сер.: Математика та механіка. – 1964. – № 6. – С. 87-94.
21. Оценка погрешности при асимптотическом представлении решений системы линейных дифференциальных уравнений, содержащих параметр // Укр. матем. журн. – 1964. – Т. 16. – № 1. – С. 132-135 (С. Ф. Фещенко, Н. И. Шкіль).

1965

22. Про асимптотичний розв'язок системи лінійних диференціальних рівнянь у випадку кратних коренів характеристичного рівняння // Доп. АН УРСР. – 1965. – № 6. – С. 699-703.
23. Про удосконалення алгоритму побудови асимптотичного розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь, що мають параметр // Доп. АН УРСР. – 1965. – № 3. – С. 277-281.
24. Системы линейных дифференциальных уравнений с малым параметром при части производных // Дифференциальные уравнения. – 1965. – Т. 1. – № 7. – С. 961-976.
25. Системи лінійних диференціальних рівнянь, що мають параметр // Звітно-наукова конференція кафедр інституту за 1964 рік. – К. : КДПІ, 1965. – С. 16-17.

1966

26. Асимптотические методы в теории линейных дифференциальных уравнений. – К. : Наук. думка, 1966. – 252 с. (С.Ф. Фещенко, Н. И. Шкиль, Л. Д. Николенко).
27. Асимптотические методы в теории линейных дифференциальных уравнений // Дифференциальные уравнения. – 1966. – Т. 1. – № 11.
28. Об асимптотическом решении системы линейных дифференциальных уравнений с частными производными // Укр. матем. журн. – 1966. – Т. 18. – № 6. – С. 85-96.
29. Построение общего асимптотического решения системы линейных дифференциальных уравнений с малым параметром // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. – 1966. – № 1. – С. 170-173.
30. Приведение систем линейных дифференциальных уравнений к обобщенному L-диагональному виду // Дифференциальные уравнения. – 1966. – Т. 2. – № 11. – С. 1436-1443.

1967

31. Asymptotic methods in the of linear differential equations. – New-York, 1967. – 267 p. (М. І. Шкіль, С. Ф. Фещенко, Л. Д. Ніколенко).
32. Об асимптотическом решении системы линейных дифференциальных уравнений с малым параметром // Изв. высш. учеб. заведений. Математика. – 1967. – № 9. – С. 99-106.
33. Побудова формальних розв'язків системи лінійних диференціальних рівнянь із загальним аргументом // Доп. АН УРСР. – 1967. – № 11. – С. 1040-1043.

1968

34. Асимптотическое решение системы линейных дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом // Вопросы теории и истории дифференциальных уравнений. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 165-182.
35. Математичний аналіз. Окремі питання із вступу до матем. аналізу : метод. посібник для студ.-заочн. фіз.-мат. фак. – К. : Рад. школа, 1968. – 80 с.
36. О некоторых асимптотических методах в теории линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами : автореф. дис. ... д-ра физ.-мат. наук. – К., 1968. – 23 с. (Киевский ун-т).
37. Об асимптотическом расщеплении системы линейных дифференциальных уравнений в случае кратных элементарных делителей // Тезисы докладов республиканской конференции по дифференциальным уравнениям. – Одесса, 1968. – С. 77-79.
38. Побудова асимптотичного розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь у випадку кратних елементарних дільників // Четверта наукова конференція молодих математиків України. – К., 1968. – АН УРСР. Ін-т математики (І. І. Старун, М. І. Шкіль).
39. Построение асимптотического решения системы линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами в случае кратных элементарных делителей // Там же. – С. 79-82 (Н. И. Шкиль, И. И. Старун).

1969

40. Побудова асимптотичного розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами у випадку кратних елементарних дільників. // Доп. АН УРСР. – 1969. – № 1. – С. 21-25 (І. І. Старун, М. І. Шкіль).
41. Побудова загального асимптотичного розв'язку системи лінійних диференціальних рівнянь у випадку кратних елементарних дільників. // Доп. АН УРСР. – 1969. – № 1. – С. 35-39.
42. Построение асимптотического решения системы линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами в случае кратных элементарных делителей // Дифференциальные уравнения. – 1969. – Т. 5. – № 6. – С. 1002-1009 (И. И. Старун, Н. И. Шкиль).

1970

43. О методе приближенного решения уравнения относительно движения малого судна при подъеме его на борт базы, подверженной килевой качке // Труды Николаевского кораблестроительного ин-та. – Николаев, 1970. – Вып. 40. – С. 123-130 (Н. И. Шкиль, Б. И. Сорокин).
44. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений с малым параметром при производных // Труды V Международной конф. по нелинейным колебаниям. Киев, 25 авг. – 4 сент. 1969 г. Т. 1. Аналитические методы теорий нелинейных колебаний. – К., 1970. – С. 623-629 (АН СССР, АН УССР. Ин-т математики).
45. Про асимптотичне розщеплення системи лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами // Укр. матем. журн. – 1970. – Т. 22. – № 1. – С. 74-88.
46. (Рец. на кн: Еругин М. П. Книга для чтения по общему курсу дифференциальных уравнений. – Минск: Наука и техника, 1970) // Укр. матем. журн. – 1970. – Т. 22. – № 6. – С. 840-843 (И. З. Штокало, Н. И. Шкиль и др.).

1971

47. Асимптотичні методи в диференціальних рівняннях. – К.: Вища школа, 1971. – 226 с.
48. Об асимптотическом представлении решений систем дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом // Всесоюзная конференция по качественной теории дифференциальных уравнений. – Свердловск, 1971 (С. Ф. Фещенко, Н. И. Шкіль).
49. Про асимптотичне представлення розв'язків для системи лінійних диференціальних рівнянь в частинних похідних з запізненням за часом // Укр. матем. журн. – 1971. – Т. 23. – № 2. – С. 179-191. (С. Ф. Фещенко, М. І. Шкіль, М. А. Сотниченко).

1972

50. Асимптотичний розв'язок системи лінійних диференціальних рівнянь з частинними похідними у випадку кратних елементарних дільників // Укр. матем. журн. – 1972. – Т. 24. – № 2. – С. 203-216. (М. І. Шкіль, В. К. Григоренко).
51. Про загальний формальний розв'язок для системи диференціальних рівнянь з іррегулярною особливою точкою // Доп. АН УРСР. – 1972. – № 5. – С. 442-446 (М. І. Шкіль, В. К. Григоренко).
52. Про формальні розв'язки системи лінійних диференціальних рівнянь з іррегулярною особливою точкою // Вісн. Київського ун-ту. – № 14. Сер.: Математика і механіка. – К., 1972. – С. 26-38 (М. І. Шкіль, В. К. Григоренко).
53. Про формальні розв'язки системи лінійних диференціальних рівнянь з іррегулярною особливою точкою // Доп. АН УРСР. – 1972. – № 1. – С. 29-34 (М. І. Шкіль, В. К. Григоренко).

1973

54. До питання про асимптотичний розв'язок системи лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами

нейтрального типу // Доп. АН УРСР. – 1973. – № 9. – С. 825-829 (М. І. Шкіль, Ю. П. Підченко).

55. О краевой задаче для системы обыкновенных дифференциальных уравнений с комплексным параметром // Дифференциальные уравнения. – 1973. – Т. 9. – № 4. – С. 660-668.
56. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений, содержащих параметр // Второй Национальный конгресс по теоретической и прикладной механике. Резюме докл. – Варна (НРБ), 1973.
57. О периодических решениях систем линейных дифференциальных уравнений дробного ранга // Приближенные методы интегрирования дифференциальных и интегральных уравнений : тем. сб. ст. – К., 1973. – С. 218-237 (Н. И. Шкіль, В. А. Божко).
58. Об асимптотическом решении краевой задачи для системы обыкновенных дифференциальных уравнений // Там же. – С. 183-200 (Н. И. Шкіль, В. В. Терлецкий).
59. Об асимптотическом решении системы линейных дифференциальных уравнений нейтрального типа с медленно меняющимися коэффициентами // Там же. – С. 163-183 (Н. И. Шкіль, Ю. П. Підченко).
60. Про асимптотичне зображення розв'язків системи лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами // Укр. матем. журн. – 1973. – Т. 25. – № 4. – С. 498-509 (М. І. Шкіль, В. К. Григоренко).
61. Про асимптотичний розв'язок системи лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами нейтрального типу // Доп. АН УРСР. – 1973. – № 3. – С. 222-226 (М. І. Шкіль, Ю. П. Підченко).

1974

62. Второй Национальный конгресс по теоретической и прикладной механике (Варна, 8-14 окт. 1973 г.) // Прикладная механика. – 1974. – Т. 10. – № 8. – С. 125-128. (В. А. Баженов, Н. И. Шкіль).
63. Вуз и школа. Материалы Киевской конференции ректоров педагогических институтов-партнеров СССР-ГДР и других стран

/ ред. коллегия : А. К. Романовский, Н. И. Шкиль и др. – К., 1974. – 238 с.

64. Знак якості – спільний: підсумки прийому до вузу в 1974 р. та зв'язки школи і вузу // Радянська освіта. – 1974. – 18 вересня.
65. К вопросу о построении асимптотических решений уравнений нейтрального типа // Науч. конф. “Вычислительная математика в современном научно-техн. прогрессе”, 26-28 сент. 1974 г. – Канев, 1974. – Вып. 2. – С. 270-276 (Н. И. Шкиль, Ю. П. Пидченко).
66. Курс обыкновенных дифференциальных уравнений. (Учеб. пособие для студ. ун-тов и вузов). – К. : Вища школа, 1974. – 472 с. (Н. П. Еругин, Н. И. Шкиль и др.).
67. О периодических решениях системы дифференциальных уравнений дробного ранга в случае кратных корней характеристического уравнения // Приближенные методы математического анализа : тем. сб. – К., 1974. – С. 15-28 (Н. И. Шкиль, В. А. Божко).
68. О построении асимптотических решений уравнений нейтрального типа. // Там же. – С. 3-15 (Н. И. Шкиль, Ю. П. Пидченко).
69. О приближенном решении системы линейных дифференциальных уравнений нейтрального типа с медленно меняющимися коэффициентами // Вычислительная и прикладная математика. – К., 1974. – Вып. 22. – С. 155-168 (Н. И. Шкиль, Ю. П. Пидченко).
70. Об асимптотических методах решения дифференциальных уравнений // Вопросы истории физико-математических наук : крат. тезисы докл. II Всесоюз. науч. конф. по истории физ.-мат. наук. – Тамбов, 1974. – С. 13-14.
71. Об асимптотическом решении краевой задачи для системы обыкновенных дифференциальных уравнений // Сборник работ аспирантов КГПИ. – К. : КГПИ, 1974. (Н. И. Шкиль, В. В. Терлецкий).
72. Побудова формальних частинних розв'язків системи лінійних диференціальних рівнянь із запізненням аргументу // Укр. матем. журн. – 1974. – Т. 26. – № 1. – С. 52-61.
73. Построение асимптотического решения для системы линейных дифференциальных уравнений нейтрального типа с медленно меняющимися коэффициентами // Материалы 8-й науч. конф. фак.

физ.-мат. и естеств. наук Ун-та дружбы народов. – М., 1974. (Н. И. Шкіль, Ю. П. Пидченко).

74. Про асимптотичне розв'язування крайової задачі для системи звичайних рівнянь // Вісник Київського ун-ту. Сер.: Математика та механіка. – Київ, 1974 (М. І. Шкіль, В. В. Терлецький).
75. Про періодичні розв'язки систем лінійних диференціальних рівнянь з малим параметром при похідних // Доп. АН УРСР. – 1974. – № 1. – С. 54-58 (М. І. Шкіль, В. А. Божко).
76. Складова формування наставника // Рад. освіта. – 1974. – 27 березня. – С. 2.

1975

77. Досвід організації навчально-виховного процесу в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького // Проблема удосконалення навчального процесу в педагогічному вузі: матеріали респ. наук.-практ. конф. – К., 1975. – С. 3-5.
78. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений, содержащих параметр // Теоретическая и прикладная механика: II конгресс. – София, 1975.
79. О подготовке студентов педагогических институтов к работе в системе профессионально-технического образования // Методологические основы исследований в области педагогики и психологии профессионально-технического образования: материалы Всесоюзной теор. конф. – М., 1975. – С. 48-53.
80. О построении асимптотических решений системы дифференциальных уравнений с переменным отклонением аргумента // 4-я Всесоюз. конф. по теории и приложениям дифференциальных уравнений с отклоняющимся аргументом: Тез. докл. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 253-254 (Н. И. Шкіль, Ю. П. Пидченко).
81. Про асимптотичне зображення розв'язків системи лінійних інтегро-диференціальних рівнянь з малим параметром // Доп. АН УРСР. – 1975. – № 7. – С. 593-596 (М. І. Шкіль, О. М. Вороной).

82. Про асимптотичні розв'язки крайової задачі для системи звичайних диференціальних рівнянь // Вісн. Київ. ун-ту. Сер.: Математика та механіка. 1975. – № 17. – С. 38-49 (М. І. Шкіль, В. В. Терлецький).

1976

83. Готуємо вчительські кадри: (КДПШ ім. О. М. Горького в роки дев'ятої п'ятирічки) // Здобутки народної освіти Української РСР. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 53-58.
84. Життєдайні імпульси освіти: (Соціалістична Куба сьогодні). // Радянська освіта. – 1976. – 3 бер. (М. І. Шкіль, О. Кардаш).
85. Майбутнім учителям – високу кваліфікацію // Радянська школа. – 1976. – № 2. – С. 28-35.
86. О периодических решениях систем линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами // Известия вузов. Математика, 1976. – № 2. – С. 79-91.
87. Об асимптотических решениях систем линейных дифференциальных уравнений второго порядка // Приближенные методы математического анализа: тем. сб. – К., 1976. – С. 189-199. (Н. И. Шкіль, З. Шаманов).
88. Об асимптотическом представлении решений системы линейных интегро-дифференциальных уравнений рационального ранга // Укр. матем. журн. – 1976. – Т. 28. – № 2.
89. Про асимптотичний розв'язок задачі оптимального керування для систем з повільно змінними коефіцієнтами // Доп. АН УРСР. – 1976. – № 7. – С. 604-607 (М. І. Шкіль, В. М. Лейфура).
90. Про періодичні розв'язки системи лінійних диференціальних рівнянь першого порядку з малим параметром при похідних у випадку кратних і простих елементарних дільників // Укр. матем. журн. – 1976. – Т. 28. – № 1. – С. 123-130 (М. І. Шкіль, В. О. Божко).
91. Проблема отбора абитуриентов в педагогические институты // Проблемы профессиональной подготовки студентов педвузов и университетов. – М., 1976. – С. 34-42 (АПН СССР).

1977

92. Взаємозв'язки педінституту і школи // Радянська школа. – 1977. – № 7. – С. 101-107.
93. К вопросу о построении формальных решений неоднородных систем уравнений нейтрального типа // Приближенные методы математического анализа : тем. сб. – К. : КГПИ, 1977. – С. 138-147. (Н. И. Шкиль, Ю. П. Пидченко).
94. К вопросу об асимптотическом решении задачи оптимального управления системами с медленно меняющимися коэффициентами в случае кратных корней // Вычислит. и прикл. математика. – К., 1977. – Вып. 31. – С. 81-82 (Н. И. Шкиль, В. Н. Лейфура).
95. Націленість на прийдешнє: (КДПІ ім. О. М. Горького в 10-й п'ятирічці) // Радянська освіта. – 1977. – 1 січня.
96. Об асимптотических методах в теории линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами // Проблемы асимптотической теории нелинейных колебаний. – К., 1977. – С. 213-219 (С. Ф. Фещенко, Н. И. Шкиль).
97. Об асимптотическом решении начальной задачи интегро-дифференциальных уравнений с запаздыванием и малым параметром. // Приближенные методы математического анализа: Тем. сб. – К., 1977. – С. 128-138 (Н. И. Шкиль, А. Н. Вороной).

1978

98. З любов'ю до професії. – К. : Вища шк., 1978. – 183 с. (М. І. Шкіль, М. М. Підтиченко, Д. Ф. Ніколенко та ін.).
99. Математичний аналіз: підручник для студ. спец. “Фізика” пед. ін-тів. Ч. I. – К. : Вища школа, 1978. – 382 с.
100. О построении асимптотического решения системы линейных интегро-дифференциальных уравнений рационального ранга // Дифференциальные уравнения. – 1978. – Т. 14. – № 3. – С. 527-539. (Н. И. Шкиль, А. Н. Вороной).
101. Об асимптотических методах решения линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами // Тезисы

докладов 3-й Всесоюзной научной конференции по истории физико-математических наук. – Тбилиси, 1978. – С. 66 (Н. Шкиль, В. Лейфура).

102. Об асимптотическом представлении решений системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при старшей производной // Сборник трудов Института математики АН УССР. – К., 1978 (Н. И. Шкиль, Т. К. Мейлиев).
103. Об асимптотическом решении системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка // Приближенные методы математического анализа : сб. науч. тр. – К., 1978. – С. 137-146 (Н. И. Шкиль, З. Шаманов).
104. Об асимптотическом решении линейных дифференциальных уравнений дробного ранга с отклоняющимся аргументом // Второй респ. симпозиум по дифференциальным и интегральным уравнениям : тезисы докл. – Одесса, 1978. – С. 22-23 (В. Н. Лейфура, Н. И. Шкиль).
105. Системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с медленно меняющимися коэффициентами // Там же. – С. 32-33.
106. Построение асимптотического решения для системы интегро-дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом // VIII Международная конф. по нелинейным колебаниям : сб. тез. – Прага, 1978. – С. 76 (Н. И. Шкиль, В. Н. Домницкий).

1979

107. Асимптотика решений смешанной задачи для системы интегро-дифференциальных уравнений // Всесоюзная конф. по асимптотическим методам в теории сингулярно-возмущенных уравнений : тез. докл. – Алма-Ата, 1979. – Ч. 1. – С. 28-30. (Н. И. Шкиль, В. Н. Домницкий).
108. Асимптотические решения системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром // Приближенные методы математического анализа : сб. науч. тр. – К., 1979. – С. 133-147 (Н. И. Шкиль, Т. К. Мейлиев).
109. Граница // УРЕ. 2-е вид. – К., 1979. – Т. 3. – С. 143-144.

110. Использование ЭВМ для организации учебно-воспитательного процесса в Киевском педагогическом институте // Использование ЭВМ в обеспечении учебного процесса и управлении образованием : тез. докл. – Свердловск, 1979. – С. 131-132.
111. Об асимптотическом представлении решений системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при производной // Там же. – С. 30-31. (Н. И. Шкиль, Т. К. Мейлиев, З. Шаманов).
112. Интегральне числення // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1979. – Т. 4. – С. 403-404.
113. Об асимптотическом представлении решений системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при старшей производной // Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний: труды Всесоюз. конф. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 262-268. (Н. И. Шкиль, Т. К. Мейлиев).
114. Про асимптотичне зображення розв'язків системи лінійних диференціальних рівнянь другого порядку з малим параметром при похідній дробового рангу // Доп. АН УРСР. – 1979. – № 4. – С. 263-266. (М. І. Шкіль, Т. К. Мейлієв).
115. Про побудову асимптотичного розв'язку системи лінійних інтегро-диференціальних рівнянь другого порядку дробового рангу // Доп. АН УРСР. – 1979. – № 9. – С. 713-717 (М. І. Шкіль, Т. К. Мейлієв).
116. Работа института по педагогической профессиональной ориентации школьников // Сборник трудов IV конференции ректоров педагогических вузов-партнеров социалистических стран. – Потсдам, 1979.

1980

117. (Выступление на секции организации научно-исследовательской работы) // Собрание работников высших учебных заведений Украинской ССР, Киев, 11-12 апр. 1979 г. : материалы. – К. : Вища шк., 1980. – С. 246-252.
118. Интегральное исчисление. // УСЭ. – 2-е изд. – К., 1980. – Т. 4. – С. 286.

119. К вопросу о приведении одной краевой задачи к бесконечной системе линейных дифференциальных уравнений диагонального вида // Республиканская конференция математиков Белоруссии: Тез. докл. – Минск, 1980 (Н. И. Шкиль, М. М. Ковтонюк).
120. Київський педагогічний інститут // УРЕ. – 2-е вид. – К., 1980. – Т. 5. – С. 146.
121. Там само. – УСЭ. – К., 1980. – Т. 5. – С. 43.
122. Микроэлектронная вычислительная техника приходит в школу // Математика в школе. – 1980. – № 1. – С. 35-38. (Н. И. Шкиль, З. И. Слепкань, Е. Ф. Савич, А. В. Кухарь и др.).
123. Приведение одной краевой задачи к бесконечной системе линейных дифференциальных уравнений L-диагонального вида // Приближенные методы математического анализа : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1980. – С. 168-177 (Н. И. Шкиль, М. М. Ковтонюк).
124. Психолого-педагогические особенности профориентации в педагогическом вузе. // Сборник трудов преподавателей КГПИ. – К. : КГПИ, 1980.
125. Спрямованість у майбутнє: КДПІ ім. О. М. Горького – 60 // Радянська школа. – 1980. – № 11. – С. 72-76.
126. Школа вчительства: (КДПІ ім. О. М. Горького – 60 років) // Прапор комунізму. – 1980. – 13 листопада.

1981

127. Асимптотические методы в теории линейных дифференциальных уравнений с отклоняющимся аргументом. – К. : Наук. думка, 1981. – 294 с. (С. Ф. Фещенко, Н. И. Шкиль, Ю. П. Пидченко, Н. А. Сотниченко).
128. До питання про асимптотичну поведінку однієї мішаної задачі // ДАН УРСР. Сер. А.: Фіз.-мат. і техн. науки. – 1981. – № 11. – С. 35-40 (М. І. Шкіль, М. М. Ковтонюк).
129. Запали вогонь душі. (Про роботу Київ. пед. ін-ту ім. О. М. Горького по підвищенню якості підготовки спеціалістів) // Радянська Україна. – 1981. – 23 липня.

130. Київський державний педагогічний інститут // Радянська школа. – 1981. – № 7.
131. Математичний аналіз: підручник для студ. пед. ін-тів спец. “Фізика”. – К. : Вища школа, 1981. – Ч. 2. – 456 с.
132. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при производной // Сборник трудов международной конференции по нелинейным колебаниям. – К., 1981.

1982

133. Власні значення крайової задачі для системи лінійних диференціальних рівнянь другого порядку з малим параметром при похідній // ДАН УРСР. Сер. А.: Фіз.-мат. і техн. науки. – К., 1982. – № 5. – С. 27-30 (М. І. Шкіль, І. М. Конет).
134. О периодических решениях линейных систем дифференциальных уравнений второго порядка, содержащих параметр. // Приближенные методы математического анализа : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1982. – С. 129-139.
135. Требования к подготовке учителя математики // Тезисы докладов семинара Англия-СССР. – М., 1982 (АПН СССР).

1983

136. Асимптотические свойства формальных фундаментальных матриц систем линейных дифференциальных уравнений второго порядка, содержащих параметр // Укр. матем. журн. – 1983. – Т. 35. – № 1. – С. 124-130 (Н. И. Шкиль, И. М. Конет).
137. К вопросу о собственных значениях краевой задачи для системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при производной дробного ранга // Укр. матем. журн. – 1983. – Т. 35. – № 3. – С. 397-400 (Н. И. Шкиль, И. М. Конет).
138. Нагорода зобов'язує // Радянська освіта. – 1983. – 11 лютого.

139. Об асимптотическом расщеплении системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром целого ранга // Теоремы Тауберова типа и дифференциальные уравнения с малым параметром : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1983. – С. 151-156 (Н. И. Шкиль, Т. К. Мейлиев).
140. Об опыте методической подготовки студентов-математиков в педагогических институтах УССР // Совершенствование методической подготовки учителей математики в педагогических институтах СССР : материалы Всесоюз. науч. конф., г. Андижан. – К. : КГПИ, 1983. – С. 30-40.
141. Requirements the training mathematics teachers // The second Anglo-Soviet seminar of mathematics education. The British Council London Wiviana. – London, 1983.

1984

142. В тесной связи с практикой: о научных исследованиях в области вузовской педагогики // Вестник высшей школы. – 1984. – № 7. – С. 36-42.
143. Вимоги до підготовки вчителя математики // Радянська школа, 1984. – № 12. – С. 69-72.
144. Вища математика: елементи аналітичної геометрії. Диференціальне та інтегральне числення. Функції однієї змінної : навч. посібник для пед. ін-тів із спец. 2120 “Загальнотехнічні дисципліни і праця”. – К. : Вища шк., 1984. – 391 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, В. М. Котлова).
145. Горизонти реформи // Прапор комунізму. – 1984. – 22 травня.
146. К 75-летию “Наглядной геометрии” А. М. Астряба // Математика в школе. – 1984. – № 4. – С. 74-76 (Н. И. Шкиль, Н. П. Дичек).
147. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при производной // IX Международная конференция по нелинейным колебаниям : тез. докл. – К., 1984. – Т. 1.
148. Об асимптотическом решении системы линейных дифференциальных уравнений второго порядка с иррегулярной особой точкой // Укр.

матем. журн. – 1984. – Т. 36. – № 4. – С. 479-485 (Н. И. Шкиль, Н. М. Матвиенко).

149. Орієнтир – віддача: (КДПІ ім. О. М. Горького) // Радянська освіта. – 1984. – 21 серпня.
150. Шляхи творення // Радянська освіта. – 1984. – 20 червня.

1985

151. Асимптотические методы в дифференциальных и интегродифференциальных уравнениях : учеб. пособие для физ.-мат. фак. пед. ин-тов. – К. : Вища шк., 1985. – 247 с. (Н. И. Шкиль, А. Н. Вороной, В. Н. Лейфура).
152. Нове поповнення вузів // Прапор комунізму. – 1985. – 21 серпня.
153. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка // Труды VI Международной конференции по дифференциальным уравнениям. – Брно, 1985.
154. Об асимптотическом расщеплении систем линейных дифференциальных уравнений высших порядков с малым параметром при производной // Укр. матем. журн. – 1985. – Т. 37. – № 2. – С. 226-231 (Н. И. Шкиль, В. А. Кушнир).
155. Об асимптотическом решении систем линейных дифференциальных уравнений высших порядков в случае кратных корней характеристического уравнения // Суммирование расходящихся рядов и дифференциальные уравнения с малым параметром : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1985. – С. 112-118 (Н. И. Шкиль, В. А. Кушнир).
156. Участие преподавателей вузов-партнеров в учебно-воспитательном процессе подготовки педагогических кадров // V Международная конференция ректоров педагогических вузов-партнеров социалистических стран. – М., 1985.
157. Учитель: знания и призвание // Правда Украины. – 1985. – 23 февраля.

1986

158. Асимптотические понижения порядка систем линейных дифференциальных уравнений второго порядка // Тезисы докладов Всесоюзной конференции “Дифференциальные уравнения и их приложения”. – Ашхабад, 1986 (Н. И. Шкиль, Т. А. Аликулов).
159. Асимптотичне пониження порядку систем диференціальних рівнянь другого порядку // ДАН УРСР. Сер. А.: Фіз.-мат. і техн. науки. – 1986. – № 12. – С. 11-15 (М. І. Шкіль, Т. А. Алікулов).
160. Вища математика: Визначений інтеграл. Функції багатьох змінних. Диференціальні рівняння. Ряди : навч. посібник для педінститутів із спец. 2120 “Загальнотехн. дисципліни і праця”. – К. : Вища шк., 1986. – 511 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник).
161. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка // Тезисы докладов Всесоюзной конференции “Дифференциальные уравнения и их применения”. – Ашхабад, 1986.
162. Об актуальных проблемах изучения курса алгебры и начал анализа в условиях новой программы по математике для средней общеобразовательной школы // Совершенствование учебно-воспитательного процесса по математике в соответствии с основными направлениями реформы общеобразовательной школы: метод. рек. для учителей. – Николаев: НГПИ, 1986. – С. 6-8 (Н. И. Шкиль, З. И. Слепкань).
163. Профессия – преподаватель математики: Подготовка учителей математики в КГПИ им. А. М. Горького // Сов. педагогика. – 1986. – № 7. – С. 72-75.
164. Становление учителя. – К. : О-во “Знание” УССР, 1986. – 48 с. (Д. Ф. Николенко, Н. И. Шкиль).
165. Формирование социально активной личности будущего учителя в процессе преподавания естественно-математических дисциплин // Теоретико-методологические проблемы формирования социально активной личности в условиях совершенствования социализма. – М. : МГПИ, 1986. – С. 15-25.
166. Формирование у учащихся основных понятий математического анализа // Совершенствование процесса формирования научных

понятий у учащихся и студентов педвузов : тез. докл. Всесоюз. науч.-практ. конф. – Челябинск, 1986. – С. 66-67.

167. Як учити вчителя // Радянська Україна. – 1986. – 5 лютого.

1987

168. Асимптотические решения системы дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом // Тезисы докладов Всесоюзной конференции по теории и приложениям функционально-дифференциальных уравнений. – Душанбе, 28-30 сент. – 1987. – Ч. 2. – С. 160 (Н. И. Шкиль, В. Н. Домницкий).

169. Асимптотическое понижение порядка систем линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром дробного ранга при старшей производной // Асимптотические методы решения дифференциальных и интегро-дифференциальных уравнений : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1987. – С. 124-131 (Н. И. Шкиль, Т. А. Аликулов).

170. ЕОМ у школі й вузі // Радянська освіта. – 1987. – 20 листопада (М. І. Шкіль, М. І. Жалдак).

171. За що золоті медалі // Радянська Україна. – 1987. – 4 серпня (М. І. Шкіль, Ю. Д. Шелухін).

172. Конкурс учебников математики: решение конкурсной комиссии по школьным учебникам математики // Математика в школе. – 1987. – № 4. – С. 12-13 (Н. И. Шкиль, Л. Ю. Чернышова).

173. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка // Archivum mathematicum (Brno), 1987. – Vol. 23. – № 1. – P. 53-62.

174. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений с малой нелинейностью // Республиканская научная конференция “Дифференциальные и интегральные уравнения и их приложения”: Тез. докл. 22-24 сент. 1987 г. – Одесса, 1987. – Ч. 2. – С. 136-137 (Н. И. Шкиль, С. П. Радченко).

175. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка // Всесоюзное совещание “Методы малого параметра”. – Нальчик, 1987.

176. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при производной // Асимптотические методы решения дифференциальных и интегродифференциальных уравнений : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1987. – С. 114-123.
177. О построении решений систем линейных дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при производной // Асимптотические методы в теории нелинейно-дифференциальных уравнений : сб. – К., 1987 (Н. И. Шкиль, Т. А. Аликулов).
178. Об асимптотическом понижении порядка систем линейных дифференциальных уравнений второго порядка // Укр. матем. журн. – 1987. – Т. 39. – № 4. – С. 506-511 (Н. И. Шкиль, Т. А. Аликулов).
179. Про компроміси і принципи: реформа освіти // Радянська освіта. – 1987. – 1 вересня. – С. 1-2.
180. Решение некоторых систем дифференциальных уравнений с отклоняющимся аргументом с малым параметром // Тезисы докладов Всесоюзной конференции по теории и приложениям функционально-дифференциальных уравнений. – Душанбе, 1987. – Ч. 2. – С. 161 (Н. И. Шкиль, Ю. П. Пидченко).

1988

181. Асимптотичне представлення розв'язку систем лінійних диференціальних рівнянь з малим параметром при наявності точки повороту // Доп. АН УРСР. Сер. А.: Фіз.-мат. та техн. науки. – 1988. – № 9. – С. 20-23 (М. І. Шкіль, Г. В. Завізіон).
182. Изучение языков программирования в школе : пособие для учителя. – К. : Рад. шк., 1988. – 272 с. (Н. И. Шкиль, М. И. Жалдак, Н. В. Морзе, Ю. С. Рамский).
183. Комп'ютерну грамотність – кожному вчителю // Радянська школа – 1988. – № 6. – С. 29-33 (М. І. Шкіль, М. І. Жалдак).
184. Об асимптотических развязках системы интегро-дифференциальных уравнений с точками поворота // Международная конференция по дифференциальным уравнениям: Тез. докл. – Будапешт, 1988 (Н. И. Шкиль, В. Н. Домницкий).

185. Періодичні розв'язки нелінійних систем диференціальних рівнянь з параметром при похідній // ДАН УРСР. Сер. А.: Фіз.-мат. та техн. науки. – 1988. – № 7. – С. 22-27 (М. І. Шкіль, С. П. Радченко).
186. Подбаймо про наше завтра: (Дитячий фонд ім. В. І. Леніна) // Прапор комунізму. – 1988. – 27 квітня. – С. 13.
187. Система підготовки учителя математики в умовах перестройки середньої і вищої школи // IV Всесвітній конгрес по математическому образованию. – М., 1988.
188. Целевая программа “Компьютер в школе и педагогическом учебном заведении” // Подготовка студентов пединститутів к использованию электронно-вычислительной техники в школе и вузе : материалы межвуз. науч.-практ. конф. – К. : КГПИ, 1988. – С. 3-5.

1989

189. Асимптотическое интегрирование линейных систем обыкновенных дифференциальных уравнений : учеб. пособие – К. : Вища шк., 1989. – 287 с. (Н. И. Шкіль, И. И. Старун, В. П. Яковец).
190. Асимптотическое представление решений систем линейных дифференциальных уравнений при наличии точки поворота // Методы исследований алгебраических и топологических структур : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1989. – С. 129-137 (Н. И. Шкіль, Г. В. Завизион).
191. Асимптотичне зображення розв'язку систем лінійних диференціальних рівнянь з малим параметром при похідній при наявності точки повороту // Доп. АН УРСР. Сер. А.: Фіз.-мат. та техн. наук. – 1989. – № 7. – С. 31-34 (М. І. Шкіль, Г. В. Завізіон).
192. Вчити бути людиною // Трибуна лектора. – 1989. – № 7. – С. 28-30.
193. Діє міст: школа – педвуз // Радянська школа – 1989. – № 6. – С. 3-6.
194. Использование педагогического наследия А. С. Макаренко в условиях перестройки высшего образования в стране // Использование педагогического наследия А. С. Макаренко в условиях перестройки среднего и высшего образования : материалы межвуз. науч.-практ. конф. – К. : КГПИ, 1989. – С. 3-7.

195. Математика починається з учителя // Радянська школа. – 1989. – № 10. – С. 74-75.
196. О периодических решениях систем дифференциальных уравнений при наличии точек поворота // Всесоюзная конференция “Нелинейные проблемы дифференциальных уравнений и математической физики”: Тез. докл. – Тернополь, 1989. – Ч. 2. – С. 481-482.
197. Об асимптотических методах в теории линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами // Доповіді четвертої міжнародної конференції з диференціальних рівнянь та їх застосування. – Руссе (Болгарія), 1989.
198. Формирование основ информационной культуры учителя // Использование компьютеров в учебном процессе педагогического вуза : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1989. – С. 3-21.

1990

199. Індивідуалізація підготовки вчителя в педвузі як фактор розвитку особистості в системі неперервної освіти // Проблема самореалізації особистості в педвузі і загальноосвітній школі: Тез. доп. на міжвуз. наук. конф. Київ, 15-16 верес. 1990 / редкол. : М. І. Шкіль (відп. ред.) та ін. – К. : КДПІ, 1990. – С. 3-5.
200. К концепции построения содержания курса алгебры и начал анализа для классов физико-математического профиля // Совершенствование организационных форм и методов преподавания математики, информатики и вычислительной техники в школах и педвузах: Тез. докл. на Всесоюз. семинаре-совещ. 25-26 мая 1990 г. – Гулистан : СГПИ, 1990. – Ч. 2. – С. 53-54. (Н. И. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. В. Хмара).
201. Пленум УМО по математике и проблемам средней школы // Математика в школе. – 1990. – № 2. – С. 78. (Н. И. Шкіль, З. И. Слепкань).
202. Серце, віддане людям. До 90-річчя з дня народження М. М. Грищенка // Рад. школа. – 1990. – № 9. – С. 91-92 (В. К. Майборода, М. І. Шкіль).
203. Совершенствование подготовки педагогических кадров в свете требований перестройки высшего образования и решений Всесоюзного съезда работников народного образования

// Использование информационной технологии в учебном процессе. – К. : КГПИ, 1990. – С. 3-7.

204. Ставка – на діалог: соціалізм, суспільство, людина // Комуніст України. – 1990. – № 10. – С. 49-56.
205. Трудівник педагогічної ниви: В. З. Смаль // Радянська школа. – 1990. – № 4. – С. 94 (М. І. Шкіль, Н. П. Калениченко).

1991

206. Актуальные вопросы совершенствования математической подготовки учащихся профессионально-технических училищ: метод. рекомендации. – К. : КГПИ, 1991. – 72 с. (Е. С. Дубинчук, Г. Н. Цыбульская, Н. И. Шкіль)
207. Алгебра і початки аналізу : підручник. – К., 1991. – 480 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).
208. Алгебра і початки аналізу : навч. посібник. – К. : Рад. шк., 1991. – 360 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).
209. Асимптотическое представление решений систем линейных дифференциальных уравнений рационального ранга при наличии точки поворота // Сборник научных трудов. – К. : КГПИ, 1991. – С. 93-100 (Н. И. Шкіль, Г. В. Завизион).
210. Асимптотичний розв'язок сингулярно збуреної системи другого порядку з точковим резонансом // Доп. АН УРСР. Сер.: Математика, природознавство, техн. науки. – 1991. – № 5. – С. 18-21 (М. І. Шкіль, Ю. І. Карпенко).
211. Асимптотическое интегрирование линейных систем дифференциальных уравнений с вырождениями. – К. : Вища школа, 1991. – 207 с. (Н. И. Шкіль, И. И. Старун, В. П. Яковец).
212. Інформатика : навч. посібник / за ред. М. І. Шкіля. – К. : Вища шк., 1991. – 319 с. (М. І. Жалдак, Ю. С. Рамський).
213. Науково-педагогічні проблеми підготовки вчителя у вузі // Науково-педагогічні проблеми підготовки вчителя у вузі : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. – К. : КДПІ, 1991. – С. 3-6.

214. Прием на доверии (КГПИ) // Учительская газета. – 1991. – 15-22 января. – С. 5.
215. Решение задачи Коши для линейной системы дифференциальных уравнений второго порядка с точкой поворота // Дифференциально-функциональные уравнения : сб. науч. тр. – К. : КГПИ, 1991. – С. 100-106 (Н. И. Шкіль, Ю. И. Карпенко).
216. Розділ “Вступ до курсу алгебри та математичного аналізу” (X клас) // Радянська школа. – 1991. – № 8. – С. 65-70 (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).
217. Тема: “Границя та неперервність” (Для класів з поглибленим вивченням математики) // Радянська школа. – 1991. – № 1. – С. 69-77 (Т. В. Колесник, Т. М. Хмара, М. І. Шкіль).
218. Тема: “Многочлени та рівняння вищих степенів”: (Для X кл. фіз.-мат. профілю) // Рідна школа. – 1991. – № 11. – С. 46-55 (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).

1992

219. Алгебра і початки аналізу : навч. посібник для серед. проф.-техн. училищ. – К. : Вища школа, 1992. – 479 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).
220. Асимптотичне зображення розв'язку систем лінійних диференціальних рівнянь з простою точкою повороту // Доп. АН України. – 1992. – № 4. – С. 13-17 (М. І. Шкіль, М. О. Рашевський).
221. Асимптотичне інтегрування лінійних диференціальних рівнянь з точками повороту // Наукові записки : матеріали звіт.-наук. конф. викладачів за 1991 рік. – К. : КДПІ, 1991. – С. 302-303.
222. Вступне слово // Наукові записки : матеріали звіт.-наук. конф. викладачів за 1991 рік. – К. : КДПІ, 1992. – С. 3-4.
223. До концепції побудови підручника з курсу алгебри та початків аналізу для класів фізико-математичного профілю // Методика викладання математики і фізики. – К., 1992. – Вип. 8. – С. 3-9 (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).

224. Дущенко В. П. – український вчений-педагог, доктор технічних наук, професор // Міжвузівська науково-практична конференція: Розвиток наукової діяльності студентів на основі експериментальних досліджень в галузі теплофізики дисперсних систем”, присвяченої 70-річчю з дня народження професора В. П. Дущенко: Тез. доп., 9-10 червня 1992 р. – К. : КДПІ, 1992. – Ч. I. – С. 3-5.
225. Звичайні диференціальні рівняння : навч. посібник. – К. : Вища школа, 1992. – 302 с. (М. І. Шкіль, М. А. Сотниченко).
226. Об асимптотических методах в теории дифференциальных уравнений, содержащих малый параметр при части производных // Конференция “Нелинейные проблемы дифференциальных уравнений и математической физики: Вторые Боголюбовские чтения”: Тез. докл. – К. : Ин-т математики АН Украины, 1992. – С. 179.
227. Педагогіка і математика в становленні вчителя // Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя: Тези доп. і повідомлень міжвуз. наук-практ. конф. 23-25 березня 1992 р. – К. : КДПІ, 1992. – С. 16.
228. Про асимптотичні розв'язки задачі Коші для лінійної системи диференціальних рівнянь другого порядку при наявності точки повороту // Доп. АН України. – 1992. – № 3. – С. 11-14 (М. І. Шкіль, Ю. І. Карпенко).
229. Програма державного екзамену для спеціальностей “Математика” та “Математика і фізика”. – К., 1992. – 12 с. (М. І. Шкіль, С. С. Левіщенко, В. Д. Кошманенко, Г. П. Грищенко, Л. І. Дюженкова, Г. О. Михалін., Л. С. Можарівська, З. О. Резніченко, Н. В. Ткаченко, Т. В. Ломаєва, М. В. Працьовитий, В. О. Швець).
230. Програми для фізико-математичних факультетів педагогічних інститутів / за заг. ред. М. І. Шкіля та Г. П. Грищенка. – К. : РУМК, 1992. – 3б. 2: Загальна фізика. Теоретична фізика. Історія фізики. Шкільний курс фізики і методика її викладання. Держ. екзамен з фізики з методикою викладання. – 144 с. (І. Т. Горбачук, В. В. Левандовський, Л. І. Барановський, Г. П. Грищенко, Н. М. Коршак, М. Є. Меньялов, І. І. Тичина, Г. Г. Кордун, Є. В. Коршак, М. Ф. Вознюк, В. Г. Нижник).
231. Сингулярно возмущенное уравнение с переменными коэффициентами гиперболического типа // Конференция “Нелинейные проблемы дифференциальных уравнений и математической физики. Вторые

Боголюбовские чтения”: Тез. докл. – К. : Ин-т математики АН України. – 1992. – С. 180 (Н. И. Шкіль, В. Н. Домницкий).

232. Тема: “Похідна та її застосування”: для класів з поглибленим вивченням математики // Рідна школа. – 1992. – № 7-8. – С. 53-61 (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).

1993

233. Алгебра і початки аналізу: Експериментальний навч. посібник для 10-го кл. шкіл з поглибленим вивченням математики і спеціалізованих шкіл фіз.-мат. профілю. – К. : Освіта, 1993. – 336 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).
234. Вступне слово // Наукові записки: матеріали звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова за 1992 р. – К. : УДПУ, 1993. – С. 5-10.
235. Епоха відродження (сучасний варіант?): Шляхи реалізації багаторівневої освіти // Освіта. – 1993. – 19 травня. – С. 7 (М. І. Шкіль, Г. П. Грищенко).
236. Побудова розв'язків лінійних та квазілінійних сингулярно збурених систем звичайних диференціальних рівнянь // Асимптотичні методи в диференціальних рівняннях : зб наук. пр. – К. : Вища школа, 1993. – С. 141-157 (М. І. Шкіль, І. І. Старун).
237. Про асимптотичні методи у диференціальних рівняннях з повільно змінними коефіцієнтами // Асимптотичні методи в диференціальних рівняннях : зб. наук. пр. – К. : Вища школа, 1993. – С. 5-19.
238. Проблеми інформатизації освіти // Республіканська науково-практична конференція “До нової України – шляхом реформ”: Тези доп. – Львів, 1993. – С. 86-87 (М. І. Шкіль, М. І. Жалдак, О. І. Ляшенко, Ю. І. Машбиць).
239. Програми для фізико-математичних факультетів: Збірник № 1: Математичний аналіз. Алгебра і теорія чисел. Геометрія. Числові системи. Шкільний курс математики і методики її викладання. Історія математики і фізики. Державний екзамен з математики з методикою викладання. – К. : РУМК, 1993. – 176 с. (Л. І. Дюженкова, Т. В. Колесник, М. Я. Лященко, Г. О. Михалін, М. І. Шкіль,

С. С. Левіщенко, Л. С. Можарівська, Т. В. Ломаєва,
М. В. Працьовитий, Є. О. Ченакал, З. І. Слєпкань, В. О. Швець,
А. В. Грохольська, О. П. Сазонова, Н. В. Ткаченко).

1994

240. Алгебра і початки аналізу. Пробний підручник для 11-го кл. шкіл і класів з поглибленим вивченням математики. – К. : Освіта, 1994. – 304 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник).
241. В Америці – не у нас: проблеми розвитку вищої освіти // Хрещатик. – 1994. – 3 червня. – С. 3.
242. Вища математика. Підручник : у 3-х кн. – Кн. I: Аналітична геометрія з елементами алгебри. Вступ до математичного аналізу. – К. : Либідь, 1994. – 280 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, В. М. Котлова).
243. Вища математика. Підручник : у 3-х кн. – Кн. 2: Диференціальне та інтегральне числення функцій однієї змінної. Ряди. – К. : Либідь, 1994. – 352 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник).
244. Вища математика. Підручник : у 3-х кн. – Кн. 3: Диференціальне та інтегральне числення функцій багатьох змінних. Диференціальні рівняння. – К. : Либідь, 1994. – 352 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник).
245. Вступне слово на конференції, присвяченій 200-річчю з дня смерті Григорія Савича Сковороди // Григорій Сковорода – видатний український письменник, філософ, просвітител: Тези доп. вузівської наук.-практ. конф. Київ, листопад 1994. – К. : УДПУ, 1994. – С. 1-3.
246. Вступне слово // Впровадження рейтингової системи оцінювання знань студентів вузу. Міжвуз. наук.-практ. конф.: Тези доп. – К. : УДПУ, 1994. – С. 3-4.
247. До концепції курсу алгебри та початків аналізу для класів фізико-математичного профілю. – К. : ІСДО, 1994. – 32 с. (М. І. Шкіль, Н. М. Кондратенко).
248. До концепції курсу алгебри та початків аналізу для класів фізико-математичного профілю // Всеукраїнська науково-практична конференція з проблем роботи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів нового типу 2-4 лютого 1994 р.: Тези доп. та

виступів. – К. : ІСДО, 1994. – Вип. І. – С. 211-214 (М. І. Шкіль, Н. М. Кондратенко).

249. Математичний аналіз: Підручник для студ. педагогічних навчальних закладів : у 2-х ч. – Ч. І. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1994. – 423 с.; Ч. 2. – 1995. – 509 с.
250. Підготовка педагогічних кадрів за ступеневою системою // Вісник АПН України. Педагогіка і психологія. – № 2. – 1994. – С. 94-101 (М. І. Шкіль, Г. П. Грищенко).
251. Тижневик “Освіта” – експериментатор // Освіта. – 1994. – 12 жовтня. – С. 8.

1995

252. Алгебра и начала анализа : пробный учебник для 10-11 кл. средней шк. / пер. с укр. Е. Е. Волянской, К. Т. Шкиль. – К. : Вежа, 1995. – 624 с. (Н. И. Шкиль, З. И. Слєпкань, Е. С. Дубинчук).
253. Інтегрування лінійної сингулярно збуреної системи з виродженням // Укр. матем. журн. – 1995. – Т. 47. – № 11. – С. 1542-1548 (І. І. Старун, М. І. Шкіль).
254. Кто “поведет мальчика”? Интервью с ректором УГПУ им. М. П. Драгоманова акад. Н. И. Шкилем // Зеркало недели. – 1995. – 18 ноября. – С. 12.
255. Ми – драгомановці. Нам – 75! // Педагогічна газета. – 1995. – № 9. – С. 3.
256. Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова: іст. нарис 1920-1995 рр. / ред. рада : М. І. Шкіль та ін. – К. : Просвіта; Т-во ”Толока”, 1995. – 169 с.
257. Щоб з Україною рахувалися: 75 літ УДПУ ім. М. П. Драгоманова // Освіта. – 1995. – 5 липня. – С. 2.

1996

258. Аналіз асимптотичних методів інтегрування диференціальних рівнянь з параметром // Диференціально-функціональні рівняння та їх застосування: Тези доп. – Чернівці, 1996.
259. Виведення асимптотичних формул для лінійної системи диференціальних рівнянь у випадку симетричних матриць. (Диференціальні рівняння) // Доп. НАН України. – 1996. – № 12. – С. 20-25 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).
260. Виховання в учнів національної самосвідомості громадянина незалежної України // Виховання національної самосвідомості у школярів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 8-9 жовтня 1996 р. – К. : УДПУ, 1996. – С. 4-7.
261. Годі латати й перелицьовувати (Проблеми математичної освіти) // Освіта. – 1996. – 27 березня. – С. 5.
262. Derivation of asymptotical formulas for resolution of systems of differential equations with symmetrical matrices // Nonlinear Mathematical Physics. – 1996. – V. 3. – № 3-4. – P. 463-467 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).
263. К вопросу об асимптотическом представлении решений систем линейных дифференциальных уравнений с вырожденной матрицей при производных // Нелінійні проблеми аналізу: Тези доп. – К., 1996. – С. 85 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).
264. Мрія плюс звершення дорівнює цивілізація? Підготовка вчителя // Освіта. – 1996. – 21 лютого. – С. 5.
265. On Asymptotic Methods in the Theory of Differential Equations of Mathematical Physics // Journal of Nonlinear Mathematical Physics. – 1996. – № 1-2. – P. 40-50.
266. Педагогічні ідеї М. Остроградського // Педагогічна спадщина М. В. Остроградського і розвиток освіти в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Полтава, 28-29 жовт. 1996 р. – Полтава : ПОПОП, 1996. – С. 5-7 (М. І. Шкіль, В. Г. Бевз).
267. Педагогічні університети як новий тип вищих навчальних закладів у системі освіти України // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції,

перспективи розвитку. Ч. 1: Нова парадигма вищої освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К., 1996. – С. 23-27.

268. Криза вищої освіти і шляхи її подолання // Там само. – С. 29-31 (М. І. Шкіль, Г. П. Грищенко).
269. Об асимптотических методах в теории линейных дифференциальных уравнений и их применении. – К. : Киев. ин-т “Славян. ун-т”, 1996. – Ч. 1. – 198 с.
270. Про асимптотичні формули для розв'язків систем лінійних диференціальних рівнянь з виродженою матрицею при похідних // Укр. матем. журн. – 1996. – Т. 48. – № 9. – С. 1278-1286 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).
271. У всьому світі вчителів готують в університеті // Освіта України. – 1996. – № 19. – С. 1.
272. Формування основних понять математичного аналізу в класах фізико-математичного профілю // П'ята Міжнародна наукова конференція імені академіка М. Кравчука, 16-18 травня 1996 р.: Тези доп. – К. : КПІ, 1996. – С. 498 (М. І. Шкіль, Н. М. Терлецька).
273. “Я противник вступних іспитів” // Україна молода. – 1996. – 13 липня. – С. 5.
274. “Якби я мав право, якби міністр дозволив...” // Репетитор. – 1996. – № 1. – С. 39-40.

1997

275. Алгебра і початки аналізу: підручник для 10 кл. шкіл з поглибленим вивченням математики. – К. : Освіта, 1997. – 318 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).
276. “Ми станемо центром розвитку національної педагогічної науки, школи і освіти”: НПУ імені М. П. Драгоманова // Освіта. – 1997. – 10-17 вересня. – С. 8-9.
277. Асимптотичний розв'язок системи інтегро-диференціальних рівнянь з точками повороту // Асимптотичні та якісні методи в теорії нелінійних коливань : міжнар. конф. Треті Боголюбовські читання, Київ, 18-23

серп. 1997 р.: Тези доп. – К. : Ін-т математики НАН України, 1997. – С. 187 (М. І. Шкіль, Г. В. Завізіон, С. М. Коваленко).

278. Про асимптотичну поведінку розв'язків системи нелінійних диференціальних рівнянь // Там само. – С. 187-188 (М. І. Шкіль, С. М. Коваленко).
279. Проблеми асимптотичного інтегрування збурених систем диференціальних рівнянь при наявності точок повороту // Там само. – С. 186.
280. Об асимптотических методах в теории линейных дифференциальных уравнений и их применении. – К. : Киев. ин-т “Славян. ун-т”, 1997. – Ч. 2 (продолж.). – 226 с.
281. Про проект – державний стандарт з математики // Освіта України. – 1997. – 5 грудня. – С. 10.
282. Реформування вищої педагогічної освіти // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1. – № 1. – С. 39-44.
283. Чому девальвуються традиційні інститути // Освіта. – 1997. – 2-9 липня. – С. 2.
284. On a mixed problem for a system of differential equations of the hyperbolic type with rotation points // In: Proceedings of the Second International Conference “Symmetry in Nonlinear Mathematical Physics”, Kyiv. – 1997. – V. 2. – P. 297-306 (М. І. Шкіль, С. М. Коваленко, Г. В. Завізіон).

1998

285. Асимптотичне інтегрування систем лінійних диференціальних рівнянь при наявності точок повороту // Доповіді НАН України. – 1998. – № 8. – С. 46-50 (М. І. Шкіль, М. О. Рашевський).
286. До 100-річчя з дня народження І. Є. Шиманського // Математика в школі. – 1998. – № 1. – С. 50-51 (М. Шкіль, З. Слєпкань, А. Шевченко, К. Топольницька, В. Чередниченко, Т. Хмара).
287. За майбутніми сторінками журналу “Математика в школі” // Освіта України. – 1998. – 22 липня. – № 30. – С. 7 (М. Шкіль, З. Слєпкань, М. Жалдак, М. Бурда).

288. Експериментальна освітньо-професійна програма повної вищої освіти за кваліфікаційним рівнем “Магістр” кваліфікація: “Магістр фізики, викладач” // Удосконалення навчання фізики у вищій школі в умовах ступеневої освіти : матеріали III Всеукр. наук. конф. “Фундаментальна та професійна підготовка фахівців з фізики”. – К. : НПУ; ІЗМН АПН України, 1998. – Ч. I. – С. 7-14 (М. І. Шкіль, Г. П. Грищенко, Є. В. Коршак, І. І. Тичина).
289. Конфорович А.Г. (21.12.1923-10.05.1997) // Математика в школі. – 1998. – № 1. – С. 51 (М. Шкіль, Ю. Мальований, З. Слєпкань, В. Швець).
290. Математика. Проект освітнього стандарту // Математика в школі. – 1998. – № 1. – С. 6-19 (М. І. Шкіль, М. І. Бурда, З. І. Слєпкань, В. О. Швець, Л. П. Кочіна, Г. М. Литвиненко).
291. Недовезені соняшники. Автобіографічна повість. – К. : Школяр, 1998. – 62 с.
292. Реформа образования на Украине: о состоянии развития математического образования в Украине // Математика. – 1998. – № 2. – С. 1-2 (Н. И. Шкіль, З. И. Слєпкань).

1999

293. Алгебра і початки аналізу : підручник для 10-11-х кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К. : МП ”Зодіак-Еко”, 1999. – 606 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).
294. До концепції змісту поглибленого курсу алгебри в основній школі // Актуальні проблеми вивчення природничо-математичних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах України : матеріали Всеукр. конф. 12-14 травня 1999 р. – К. : АПН України; КНУ; УНПУ; 1999. – С. 102 (М. І. Шкіль, І. Б. Колесник, Т. М. Хмара).
295. Проблеми підготовки вчителя-предметника // Там само. – С. 126.
296. Проблеми підготовки вчителя-предметника // Математика. – 1999. – № 23-24. – С. 2.
297. Повинен бути культ знання і покликання // Освіта України. – 1999. – 28 лип. – С. 1, 4.

298. Системи сингулярно возмущенных интегродифференциальных уравнений с вырождениями // Укр. матем. журн. – 1999. – Т. 51. – № 12. – С. 1694-1703 (Н. И. Шкіль, Г. В. Завизион).
299. Учитель учителів: (Д.Ф.Ніколенко) // Психологія: Зб. наук. праць. – К. : НПУ, 1999. – Вип. 4 (7). – С. 4-6.
300. Тенденції і принципи дальшого розвитку вищої освіти // Освіта і управління. – 1999. – Т. 3. – № 3. – С. 103-114 (М. І. Шкіль, О. О. Романовський).

2000

301. Алгебра і початки аналізу. Підруч. для учнів 10 кл. з поглибленим вивч. математики в серед. навч. закл. освіти. – К. : Освіта, 2000. – 318 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).
302. Асимптотичне інтегрування систем диференціальних рівнянь другого порядку // Доп. АН України. – 2000. – № 9. – С. 44-49 (М. І. Шкіль, С. В. Кондакова).
303. Вступ до курсу алгебри та початків математичного аналізу (10 клас). Поглиблене вивчення // Математика в школі. – 2000. – № 5. – С. 9-21 (М. Шкіль, Т. Колесник, Т. Хмара).
304. “Драгомановський університет буде чесно готувати ті кадри, які потрібні для України”: до 80-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова // Освіта України. – 2000. – 1 листопада. – № 44-45. – С.6-7.
305. Зведення певного класу систем диференціальних рівнянь до L-діагонального вигляду // Прикладна математика. Вісн. нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2000. – № 411. – С. 349-354 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).
306. Лінійні системи диференціальних рівнянь з виродженням : навч. посібник для студентів математичних спеціальностей вищих закладів освіти. – К. : Вища школа, 2000. – 294 с. (А. М. Самойленко, М. І. Шкіль, В. П. Яковець).
307. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова у системі вищих педагогічних навчальних закладів України // Міжнародна науково-теоретична конференція, присвячена 80-річчю з дня заснування НПУ. – К. : НПУ, 2000. – Вип. 1. – С. 3-9.

308. On Asymptotic Dekompositions for Solutions of Systems of Differential Equations in the Case of Vultple Roots of the Characteristic Equation // Симетрія у нелінійній математичній фізиці. Праці Ін-ту математики НАН України. – К., 2000. – Т. 30. – Ч. 2. – С. 373-381.
309. On Asymptotic Formulae for Solutions of Differential Equations with Summable Coefficients // Там само. – С. 382-386.
310. Поради абітурієнтам і не тільки... (Із досвіду роботи в приймальній комісії вузу): Навч.. посібник-довідник для старшокласників, абітурієнтів, їхніх батьків, вчителів та членів приймальних комісій. – К.: РНЦ “ДІНІТ”, 2000. – 347 с. / М. І. Шкіль, О. А. Хомік, П. В. Дмитренко, В. І. Гончаров, С. І. Бондаренко.
311. Працюємо на майбутнє! // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 3-5.
312. Про асимптотичний розклад розв'язків систем диференціальних рівнянь у випадку кратних коренів характеристичного рівняння // Нелінійні коливання. – 2000. – Т. 3. – № 2.
313. Про асимптотичні методи в диференціальних рівняннях // Міжнародна наукова конференція, присвячена академіку М. Кравчуку. – К.: КП, 2000.
314. Професія вчителя безмежна в часі // Пульсар. – 2000. – № 9. – С. 2-3.
315. Тут усе моє життя: 80 років НПУ ім. М. Драгоманова // Освіта України. – 2000. – 1 листопада. – № 44-45. – С. 7.
316. Університет, де вчать любити людину // Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова: іст. нарис, 1920-2000 / уклад. П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко; ред. рада: М. І. Шкіль (голова) та ін. – К.: Четверта хвиля, 2000. – С. 3-8.
317. Храм, де зумієш осягти високість думки і високість духу // Освіта. – 2000. – 11-18 жовтня. – С. 1-3.

2001

318. Алгебра і початки аналізу: Підручник для 10-11 кл. загальноосвітніх шкіл. – К.: Зодіак-ЕКО, 2001. – 608 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).

319. Алгебра и начала анализа, 10-11 классы (для общеобразовательных школ). – К. : Зодиак-ЭКО, 2001. – 615 с. (Н. И. Шкіль, З. И. Слєпкань, Е. С. Дубинчук).
320. Алгебра і початки аналізу : підручник для 11 кл. шкіл з поглибленим вивченням математики в середніх закладах освіти. – К. : Освіта, 2001. – 360 с. (М. І. Шкіль, Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).
321. Алгоритм доброти. Педагогічні ідеї М. В. Остроградського та їх вплив на розвиток освіти України // Освіта. – 2001. – 29 серпня – 5 вересня. – С. 10-11 (М. І. Шкіль, В. Г. Бєвз).
322. Асимптотичні розв'язки систем лінійних диференціальних рівнянь нейтрального типу із змінним відхиленням аргументу // М. В. Остроградський – видатний математик, механік і педагог : матеріали міжнар. конф., присвяченої 200-річчю з дня народження М. В. Остроградського. – Полтава : ІОЦ ПДУ, 2001. – С. 48-50 (М. І. Шкіль, М. О. Рашевський).
323. Дидактичні матеріали до державного екзамену з математики : навч.-метод. посібник. – К. : НПУ, 2001. – 64 с. (М. І. Шкіль, М. В. Працьовитий, М. І. Жалдак та ін).
324. До методики навчання учнів загальноосвітньої школи алгебри і початкам аналізу // Український математичний конгрес–2001. Методи викладання та історія математики: Тези доп. – К. : Ін-т математики НАН України, 2001. – С. 32 (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань).
325. “Лише довіра породжує відповідальність”: НПУ ім. М. П. Драгоманова // Освіта. – 2001. – 20-27 червня. – С. 6.
326. М. В. Остроградський – прогресивний реформатор математичної освіти // М. В. Остроградський – видатний математик, механік і педагог : матеріали міжнар. конф., присвяченої 200-річчю з дня народження М. В. Остроградського. – Полтава : ІОЦ ПДУ, 2001. – С. 162-164 (М. І. Шкіль, В. Г. Бєвз).
327. Педагогічні ідеї М. В. Остроградського та їх вплив на розвиток освіти в Україні // Бюлетень Українського математичного товариства. – К. : Ін-т математики НАН України, 2001. – № 9-10. – С. 6-13 (М. І. Шкіль, В. Г. Бєвз).
328. Те саме // Український математичний конгрес–2001. Методи викладання та історія математики: Тези доп. – К. : Ін-т математики НАН України, 2001. – С. 5-6.

329. Посібник-довідник для вступників до вищих навчальних закладів. – К. : ПП “Нива”, 2001. – 204 с. (М. І. Шкіль, О. А. Хомік, І. Г. Трегуб та ін.).
330. Підприємницька освіта за рубежом // Рідна школа. – 2001. – № 10. – С. 78-79.
331. Про асимптотичні розвинення розв'язків систем диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами // Диференціальні рівняння і нелінійні коливання: Тези доп. на Міжнар. конф, 27-29 серпня 2001 р. – К., 2001. – С. 168.
332. Реалізуємо повномасштабну програму перетворення університету в сучасний науково-педагогічний центр держави // Освіта. – 2001. – 7-14 листопада. – № 64. – С. 1.
333. Системи диференціальних рівнянь з виродженнями при похідних // Український математичний конгрес “Диференціальні рівняння і нелінійні коливання: Тези доп. – К., 2001.
334. Статус національного має бути підтриманий державою // Освіта України. – 2001. – 13 листопада. – № 55. – С. 5.
335. “Цього року випускники шкіл найслабкіше були підготовлені з української мови...” (Абітурієнт–2001. Точка зору ректора) // Освіта України. – 2001. – 12 серпня. – № 33. – С. 6.

2002

336. Асимптотичне інтегрування лінійних систем другого порядку з нестабільним спектром // Доп. НАН України. – 2002. – № 3. – С. 39-43 (М. І. Шкіль, М. О. Рашевський).
337. Алгебра і початки аналізу: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Зодіак-ЕКО, 2002. – 270 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).
338. Інтеграл його життя. Художньо-документальна повість (про українського математика І. І. Ляшка). – К., 2002. – 158 с. (М. Шкіль, Г. Булах).

339. Диференціальні рівняння : посібник для студ. математ. спец. вузів. – К. : Техніка, 2002. – 320 с. (М. І. Шкіль, В. М. Лейфура, П. Ф. Самусенко).
340. Закон для вищої освіти: (Інтерв'ю з М. Ф. Степком, М. І. Шкілем, В. Сминтиною) // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 6-9.
341. Нове пагіння зродить пишна крона: розвиток та інновації в НПУ імені М. П. Драгоманова // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 22-23.
342. Педагогическая проза // Киевский телеграф. – 2002. – 8-14 июля.
343. Системи диференціальних рівнянь з відхиленням аргументу та виродженою матрицею при похідних // Теорія еволюційних рівнянь. П'яті Боголюбівські читання: Тези доп. на міжнар. конф., Кам'янець-Подільський. – К., 2002. – С. 177 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).
344. Лише пишна крона зродить нове пагіння // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 42-44.
345. Асимптотичне інтегрування лінійних систем другого порядку з нестабільним спектром // Доп. НАН України. – 2002. – № 3. – С. 39-43 (М. І. Шкіль, М. О. Рашевський).
346. Алгебра і початки аналізу: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Зодіак-ЕКО, 2002. – 270 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).
347. Інтеграл його життя. Художньо-документальна повість (про українського математика І. І. Ляшка). – К., 2002. – 158 с. (М. І. Шкіль, Г. Булах).
348. Диференціальні рівняння : посібник для студ. математ. спец. вузів. – К. : Техніка, 2002. – 320 с. (М. І. Шкіль, В. М. Лейфура, П. Ф. Самусенко).
349. Закон для вищої освіти: (Інтерв'ю з М. Ф. Степком, М. І. Шкілем, В. Сминтиною) // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 6-9.
350. Нове пагіння зродить пишна крона: розвиток та інновації в НПУ імені М. П. Драгоманова // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 22-23.
351. Педагогическая проза // Киевский телеграф. – 2002. – 8-14 июля.
352. Системи диференціальних рівнянь з відхиленням аргументу та виродженою матрицею при похідних // Теорія еволюційних рівнянь.

П'яті Боголюбівські читання: Тези доп. на міжнар. конф., Кам'янець-Подільський. – К., 2002. – С. 177 (М. І. Шкіль, П. Ф. Самусенко).

353. Лише пишна корона зродить пишне пагіння // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 42-44.
354. Про асимптотичні розвинення розв'язків систем диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами, нелінійні коливання, т. 5, №4. – 2002. – С. 549-559.
355. Алгебра і початки аналізу: підручник для 11 кл. загальноосвітніх закладів. – К. : Зодіак-ЕКО, 2002. – 382 с. (М. І. Шкіль, З. І. Слєпкань, О. С. Дубинчук).
356. Математичний аналіз у задачах і прикладах, ч. 1. – К. : Вища шк. 2002. – 461 с. (співавтори Л. І. Дюженкова, Т. В. Колесник).

2003

357. Алгебра и начала анализа. (учебник 10 класе) – К. : Зодіак-ЕКО, 2003, с. 270 (Шкіль Н. И., Слєпкань З. И., Дубинчук Е. С.)
358. Алгебра и начала анализа. (учебник 11 класе) – К. : Зодіак-ЕКО, 2003, с. 398 (Шкіль Н. И., Слєпкань З. И., Дубинчук Е. С.)
359. Математичний аналіз у задачах і прикладах : у 2 ч. – 4.2. – К. : – Вища пік., 2003, с. 461 (Л. І. Дюженкова і ін.)
360. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалаврів : метод. посібник, Математика. – МОН, 2003. – С. 64 (Т. В. Колесник, І. О. Шевчук).
361. Освітньо-професійна програма підготовки бакалаврів : метод. посібник, Математика. – МОН, 2003. – С. 64.
362. Галузеві стандарти вищої освіти. Математика. – К., 2003. – С. 83 (Розробники стандарту: Шкіль М. І. – голова робочої групи, Грищенко Г. П. та ін.).
363. Педагогические идеи М. В. Остроградского. Вестник МГУ сер. 20. Педагогическое образование, 2003, № 2. – с. 13 (В. Г. Бевз).

2004

364. Алгебра і початки аналізу, Підручник, 10 клас. – 2-ге вид. – 20 др. арк., 2004, “Освіта” (співавтори Т. В. Колесник, Т. М. Хмара).

2005

365. Математичний аналіз : підручник : у 2 ч. – 4.1. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2005. – 447 с., 25 др. ар.
366. Математичний аналіз : підручник : у 2 ч. – 4.2. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2005. – 510 с., 30 др. ар.
367. Про асимптотичні розвинення розв'язків систем лінійних сингулярно збурених диференціальних рівнянь з виродженням у точці. С. 117. Тези доповідей. Київський Національний університет імені Тараса Шевченка. Міжнародна конференція, присвячена 60-річчю кафедри інтегральних і диференціальних рівнянь. КНУ імені Тараса Шевченка, 2005.
368. Материалы международной конференции “Дифференциальные уравнения и системы компьютерной алгебры (DE & CAS' 2005)” г. Брест, 2005. “Краевая задача нелинейной сингулярно возмущенной системы дифференциальных уравнений с вырожденностью в точке”. БГПУ, Минск. 2005. (у співавторстві Г. В. Завізіон).
369. Матеріали Наукової конференції “Фрактали і сучасна математика”. НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2005. “Про асимптотичні розвинення розв'язків сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці”. – С. 67.
370. “Глід”, художньо-автобіографічна повість. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. – С. 46.

2006

371. Про асимптотичні розвинення розв'язків сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці та дробовим рангом. Тези. Міжнародна наукова конференція “Математичний аналіз і диференціальні рівняння та їх застосування”. – Ужгород, 2006. – С. 124-125.

372. Про асимптотичні розв'язки сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці та дробовим рангом. Тези. XI Міжнародна наукова конференція імені акад. М. Кравчука, 2006. К. : – Матеріали конференції. – К. : ТОВ “Задруга”, 2006. – С. 296.
373. Периодические решения систем нелинейных интегродифференциальных уравнений с импульсным воздействием. “Нелінійні коливання”, 2005. – Т. 8, № 4. – С. 553-573 (у співавторстві Г. В. Завизион, В. М. Самойленко).
374. Педагогічні ідеї М. В. Остроградського та їх вплив на розвиток освіти в Україні. Український математичний Конгрес – 2007. “Методика викладання та історія математики”, Праці. – К., 2006 (у співавторстві В. Г. Бевз).
375. Про асимптотичні розв'язки сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці. “Сучасна математика і математична освіта”, НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – С. 87-96.
376. Розвиток в Україні асимптотичних методів інтегрування лінійних диференціальних рівнянь, які містять малий параметр. Науково-методична конференція “Проблеми фізико-математичної і технічної освіти і науки в контексті Євроінтеграції” (“Вища освіта. – 2006”). – К., 2006.
377. Щодо методики навчання учнів загальноосвітньої школи алгебри і початків аналізу. Методи викладання та історія математики. – К., 2006. – С. 66-68 (у співавторстві З. І. Слєпкань).

2007

378. Про локальні асимптотичні розв'язки сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 1. Фізико-математичні науки. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 8. – С. 204-211.
379. Проблеми підготовки учителів математики до викладання навчального предмета “Алгебра і початки аналізу” в школах з поглибленим вивченням математики // Педагогічна і психологічна

науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України : у 5 томах / Том 4. Педагогіка і психологія вищої школи, – К. : “Педагогічна думка”, 2007. – С. 325-336 (у співавторстві Т. В. Колесник).

380. Розвиток в Україні асимптотичних методів інтегрування лінійних диференціальних рівнянь, які містять малий параметр // Проблеми фізико-математичної і технічної освіти і науки в Україні в контексті євроінтеграції (“Вища освіта – 2006”). Збірник наукових праць за матеріалами науково-методичної конференції. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 10-21.
381. Про асимптотичні розвинення розв’язків сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці // Сучасна математика і математична освіта: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали місячника Інституту математики НАН України в НПУ імені М. П. Драгоманова (1 березня – 2 квітня 2004 р.) / упорядники : Працьовитий М. В. (від. ред.) та ін. – Київ : видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. – С. 87-97.
382. Про локальні асимптотичні розвинення розв’язків сингулярно збурених диференціальних рівнянь з виродженням у точці // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 1. Фізико-математичні науки. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, (2005) 2007. – 8. – С. 73-81.
383. Система линейных дифференциальных уравнений с вырожденностью в точке // Журнал “Математические заметки”, Том 83, выпуск 5, Москва, Российская академия наук. – С.15-23 (у співавторстві Г. В. Завізіон).

2008

384. Система линейных дифференциальных уравнений с вырожденностью в точке // Математические заметки. – 2008. – Т. 83, вып. 5. – С. 796-800 (у співавторстві Г. В. Завізіон).
385. Асимптотичне інтегрування сингулярно збурених вироджених систем диференціальних рівнянь з частинними похідними гіперболічного типу // Дванадцята міжнародна наукова конференція імені академіка М. Кравчука, 15-17 травня 2008 р., Київ : Матеріали конф. – К. : ТОВ “Задруга”, 2008. – С. 452. (у співавторстві П. Ф. Самусенко).

386. Асимптотичне інтегрування сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з частинними похідними гіперболічного типу (мішана задача) // “Боголюбівські читання 2008”. Міжнародна наукова конференція “Диференціальні рівняння, теорія функцій та їх застосування” з нагоди 70-річчя з дня народження академіка А. М. Самойленка, 16-21 червня 2008 р., Мелітополь: Тези доповідей. – К.: Інститут математики НАН України, 2008. – С. 127 (у співавторстві П. Ф. Самусенко)
387. Про асимптотичні формули для розв’язків сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з періодичними коефіцієнтами. XII Міжнародна конференція імені академіка М. Кравчука. Том 1. 15-17 травня 2008 р. Київ. – С. 449-450.

2009

388. Про локальні асимптотичні розвинення розв’язків сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням у точці // Нелінійні коливання, 2009. – Т. 12, № 2. – С. 279-285.
389. Система линейных дифференциальных уравнений с вырожденностью в точке. // Журнал “Математические заметки”, Том 83, выпуск 5, 2009, Москва, Российская академия наук. – С. 796-800 (у співавторстві Г. В. Завізіон)
390. Асимптотичне розвинення розв’язків сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь з виродженням і точками повороту. Український математичний конгрес. – 2009 (до 100-річчя від дня народження М. М. Боголюбова), 27-29 серпня 2009 р., Київ: тези доповідей. – К.: Інститут математики НАН України, 2009.
391. Методичні компетентності у системі фахової підготовки майбутнього вчителя математики. Матеріали методологічного семінару “Реалізація Європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України”. – Київ, 18 березня 2009 року.

2010

392. Вища математика, Кн. 1. – К.: Либідь, 2010. – 592 с. (співавтори Т. В. Колесник, В. М. Котлова)

393. Вища математика, Кн. 2. – К. : Либідь, 2010. – 496 с. (співавтор Т. В. Колесник)

2011

394. Асимптотическое интегрирование систем сингулярно возмущенных дифференциальных уравнений с вырождением // Международная конференция “Дифференциальные уравнения и смежные вопросы”, 30 мая – 4 июня 2011 г., Москва: Тезисы докладов. – Москва : Изд-во МГУ и ООО “ИНТУИТ.РУ”, 2011. – С. 394-395 (у співавторстві П. Ф. Самусенко).
395. Асимптотичне інтегрування першої крайової задачі для лінійної системи сингулярно збурених диференціальних рівнянь з частинними похідними гіперболічного типу з виродженням // Міжнародна наукова конференція присвячена 65-річчю кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь Київського національного університету імені Тараса Шевченка 8-10 червня 2011 р., Київ. – К., 2011. – С. 161 (у співавторстві П. Ф. Самусенко)
396. Асимптотическое интегрирование систем сингулярно возмущенных дифференциальных уравнений с вырождением // Международная конференция “Дифференциальные уравнения и смежные вопросы”, 30 мая – 4 июня 2011 г., Москва: Тезисы докладов. – М. : Изд-во МГУ и ООО “ИНТУИТ.РУ”, 2011. – С. 394-395 (у співавторстві П. Ф. Самусенко)
397. Асимптотичне інтегрування першої крайової задачі для лінійної системи сингулярно збурених диференціальних рівнянь з частинними похідними гіперболічного типу з виродженням // Міжнародна наукова конференція присвячена 65-річчю кафедри інтегральних та диференціальних рівнянь Київського національного університету імені Тараса Шевченка 8-10 червня 2011 р., Київ: Тези доповідей. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – С. 161 (у співавторстві П. Ф. Самусенко)

2012

398. Про періодичні розв'язки системи сингулярно збурених диференціальних рівнянь з періодичними коефіцієнтами // Доп. НАН

України. – 2012. – № 3. – С. 28-33 (у співавторстві П. Ф. Самусенко)

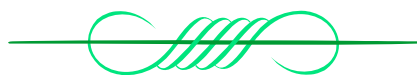
ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ І НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ М. І. ШКІЛЯ

1. История математического образования в СССР. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 237.
2. *Новомінський А.* Епіцентри вузівської лекції: М. І. Шкіль // Радянська освіта. – 1975. – 6 вересня.
3. *Заремба В.* Студент починається зі школи. Професор КДПІ ім. О. М. Горького М. І. Шкіль // Знання та праця. – 1978. – № 5. – С. 18.
4. Указ Президії Верховної Ради УРСР про нагородження члена-кореспондента АПН СРСР Шкіля М. І. Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР // Радянська освіта. – 1982. – 17 грудня; Прапор комунізму. – 1982. – 14 грудня.
5. М. І. Шкіль // Українська радянська енциклопедія. – 2-ге вид. – К., 1985. – Т. 12. – С. 414; Украинская советская энциклопедия. – 2-е изд. – К., 1985. – Т. 12. – С. 350.
6. *Новомінський А.* У вузі особливого призначення. Ректор КДПІ ім. О. М. Горького М. І. Шкіль // Радянська освіта. – 1986. – 30 вересня.
7. М. І. Шкіль // Український радянський енциклопедичний словник : у 3-х т. – К., 1987. – Т. 3. – С. 350.
8. *Коноваленко О.* Екзаменуємо авторитетність. Ректор КДПІ ім. О. М. Горького М. І. Шкіль // Радянська освіта. – 1988. – 26 січня.

9. *Шибик Т.* Подбаймо про наше завтра. Про голову відділення Радянського дитячого фонду ім. В. І. Леніна, ректора КДПІ ім. О. М. Горького М. І. Шкіля // Прапор комунізму. – 1988. – 27 квітня.
10. *Коноваленко О.* Академік–90: М. І. Шкіль // Радянська освіта. – 1990. – 1 травня.
11. Премія імені М. М. Крилова. Присуджена **М. І. Шкілю**, В. Г. Кадишевському, А. Ю. Лучці за цикл робіт “Розвиток аналітичних і асимптотичних методів розв’язання диференціальних, інтегральних та інтегро-диференціальних рівнянь та теоретичної фізики” // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 8. – С. 92-93.
12. *Коноваленко О.* Що довірила “Довіра”. Експеримент в КДПІ ім. О. М. Горького з ініціативи ректора // Освіта. – 1991. – 19 березня.
13. *Хропко П. П.* Зрілість. Слово про колегу (М. І. Шкіля) // Педагогічні кадри. – 1992. – № 19-20.
14. *Кузьмінець О. В.* З когорти мужніх і витривалих: М. І. Шкіль // Рідна школа. – 1993. – № 2. – С. 2 (обкл.)
15. М. І. Шкіль: до 60-річчя від дня народження // Укр. матем. журн. – 1993. – Т. 45. – № 2. – С. 303-304.
16. М. І. Шкілю – 60 років // Асимптотичні методи в диференціальних рівняннях : зб. наук. пр. – К. : Вища школа, 1993. – С. 3-5.
17. За заслуги в підготовці педагогів: про нагородження М. І. Шкіля Почесною відзнакою Президента України // Вечірній Київ. – 1995. – 14 жовтня.
18. *Коноваленко О.* Під добрим вітрилом – щаслива путь. Про ректора УДПУ ім. М. П. Драгоманова М. І. Шкіля // Освіта. – 1995. – 11 жовтня. – С. 2.
19. Про нагородження М. І. Шкіля Почесною відзнакою Президента України. Указ Президента України від 10 жовтня 1995 р. № 938 // Урядовий кур’єр. – 1995. – 12 жовтня. – С. 3.
20. Про присудження Державних премій України в галузі науки й техніки 1996 року **М. І. Шкілю**, Т. В. Колесник, В. М. Котловій // Урядовий кур’єр. – 1996. – 26 грудня. – С. 3-4.

21. Академік АПН України М. І. Шкіль: біобібліографія. – К. : НПУ, 1997. – 50 с.
22. М. І. Шкіль // Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – С. 364.
23. М. І. Шкіль. До 65-річчя від дня народження // Математика в школі. – 1998. – № 1. – С. 49.
24. Коваленко О. Людина року, або просто – Людина: М. І. Шкіль // Рідна школа. – 1999. – № 12.
25. Мальований Ю. Соняхи. Із захопленням учителю від учня // Освіта. – 1999. – 29 вересня – 6 жовтня. – С. 1.
26. Шевчук С., Цілина М. Професор математики – митець: про книгу М. Шкіля “Недовезені соняшники” // Освіта. – 1999. – 20-27 жовтня. – С. 3.
27. Микола Іванович Шкіль (13 грудня – день народження ректора НПУ ім. М. П. Драгоманова, доктора фіз.-мат. наук, академіка АПН України // Освіта. – 2001. – 12-19 грудня. – С. 12.
28. Символ мудрості – “Софію Київську” – отримали кращі вищі навчальні заклади України / М. І. Шкіль // Освіта України. – 2001. – 20 червня. – С. 3.
29. Київський літопис ХХІ століття: Визначні імена та підприємства Києва. – К., 2001. – С. 104.
30. Шкіль Микола Іванович – ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова // Ректор третього тисячоліття: Дов.-біогр. видання. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 114.
31. Волинка Г. І. Таємниця академіка Шкіля // Академік АПН України Микола Іванович Шкіль: Нарис про життя і діяльність. – К. : НПУ, 2007. – 146 с. – С. 10-13.

НЕДОВЕЗЕНІ СОНЯШНИКИ

АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ

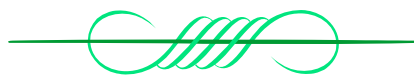
*Мамі Христі Василівні
присвячую*

Широко відоме громадськості ім'я Миколи Івановича Шкіля, академіка кількох українських і міжнародних академій, професора математики, ректора Національного педагогічного університету. Талановитий вчений зробив неабиякий внесок у справу виховання української молоді на засадах високої моральності та патріотизму.

Сьогодні творча особистість Шкіля постає перед нами у ще одній іпостасі – письменницькій. Його автобіографічна повість “Недовезені соняшники”, яку автор присвятив мамі, Христі Василівні, по праву належатиме до скарбниці українського письменства.

Твір складається з новел. Він є справжньою духовною пам'яткою пережитих нашим народом лихоліть. Автор писав його багато років, переповівши наступним поколінням щирю правду про відретушований і хвалений соціалізм.

НЕДОВЕЗЕНІ СОНЯШНИКИ

Такого ще зі мною не бувало. Щось наче запекло всередині і стало робитися тісно між реберцями. Додому не те, що потягло, а закортіло, заскімлило: там щось трапилось. Трапилось, хоч і не знати що. Але мені в цю мить захотілось до мами. Бо раненько ж спитав: “Може, мені залишитись?”. Та відповіли: “Ні, йди. Мені краще. Ти й так через мене багато днів не ходив до школи. І не мучся. Може, Василь знайде чого, щоб протопити піч. А ти – вчись”.

Ось тепер раптом у класі стало муторно. Вчитель Іван Федорович, мов у даліні, продиктовує якісь слова, і я механічно пишу у зошит: “Девяте квітня. Класна робота”. Але голос учителя десь, і мені не до нього.

Відпустіть мене після третього уроку, будь ласка, – підводжусь, не піднявши руки.

Ти хоч ноги свої пошкодуй, Миколо. Оце йшов п'ятнадцять кілометрів заради лише трьох уроків?

Мені треба.., – ледь чутно...

Хоч над дошкою із широкої рами дивиться Сталін. І я щораз натикаюсь на його запитальний погляд. Але ж не можу послатись на передчуття. Та Іван Федорович й не допитується.

– Іди, якщо дуже треба.

Уже в сінях перев'язую очкура потісниш на своїй грубій з шинельного сукна свитці, поли якої ніяк не хочуть триматись мого худорлявого стану, а все роз'їжджаються. Перекидаю через плече торбинку з книжками і... додому, на Бурбино...

Слизько, хоч і розтавати не збирається. Заковзалась дорога чобітьми і саньми, і кіньми, майже непомітними відлигами, обточилася вітром і тому швидко, так, як хотілося б, іти не вдається. От якби вітер у спину! Тоді котишся, мов вітрильник, безкінечним полем. А сьогодні він дме якомсь збоку. Потрапляє за полу, припалює вухо і не дає дихати. Призупиняюсь, щоб

перекинути торбину на друге плече, знов підтягти поли своєї “воєнної” свитки, розтерти вухо і щоку, просічені вітрюганом, подмухати на зашпори в пальцях.

Оце тобі й весна. Думалося, як переживемо сорок сьомий, голодівку, як пухлі від голоду ноги постухають у наших матерів, стане легше. Проте весна сорок восьмого лише в календарі. А з нами все та, не минаюча, несамовита зима. Не відпускає, знущається, допікає холодом, злиднями і неправдами.

І не видно їй краю, як цьому полю – безкрайому, рябому, з сірим снігом і чорними гребінцями борозен.

Зашпори не відходять, і я починаю бігти, хоча й розумію – швидше від того не буде. Раптом уздовж; шляху помічаю під просілим снігом кілька рівних рядків штурпаків від соняшника. І моє мале незграбле ще серце заходиться образою. На кого? Може, на долю? Адже до того, що мама сьогодні лежить, не підводиться, доклали свого і оці штурпачки, хай їм грець. Оце соняшничиння, яке не вдалося привезти, і тому мерзнемо, мерзнемо усю цю голодну зиму. І мама хворіють, що вже й не підводяться. Соняшничиння... Ой, було б чим протопити, і мамі б полегшало. А так лежить вона зараз на холодній черені.

А як же безмежно я любив вас, соняшники! З самого малечку. Особливо вражав мене самостійний сонях, що виросте, бува, посеред городу з якоїсь загубленої насінини, й стоїть, як господар. Голова велика, мов сонце, і листя розкішне – узявся в боки. І бджоли мають до нього діло, і горобці. І мені, бува, захочеться здерти ту шапку. Та не здираю. Нехай набирається сили – думаю. Підбіжу, горобців налякаю. І якщо не перекочується тих біленьких молодюсінькіос кашок, що мов зірочки, набиті в соняшниковій короні, мерщій до акації. Нарву пицалок, бо у них в середині теж дуже смачні горошиночки. Підкріплюсь. А соняшником – милуюсь. І дякую подумки мамі, що не висапали його маленьким, як билину, за те, що не там зійшов, а залишили для краси.

Бог послав моїй мамі також дивовижну вроду. І як би не засмагало в городі та на буряках, та біля конопель її правильне обличчя, чорні очі і рівні, мов вишиті, брови вирізняли його. Навіть у смутку робили урочистим, аж святим. А вже як посміхнуться – сама ласка. Здається, нічого вже більше і не треба. І ти захищений її ласкою від будь-яких негараздів у цілому світі.

Горе, що, мов блискавки у грозу, розпинало її життя, не відібрало у моєї матусі краси, не відібрало доброти й всепрощення.

ГАРМОНЬ

...У вікнах ще й не починає сіріти, як об'їжчик уже гупотить своїм конем попід хату. Виганяє тіток на буряки. Піч, на якій я лежу, тремтить. Мені чомусь у такі хвилини здається, що вона може провалитися, і я впаду на черінь, прямо туди, де мама вже приставили куліш, щоб нам з Василем було що вдень їсти.

Тремтить разом з піччю і хатніми стінами моя мама, швидко бере в сінешньому кутку сапу та й за двері. Думає, що я сплю і не хоче мене збудити. А я зовсім не сплю, і серце моє тріпочеться від жалю. Бо у мами так болять ноги і така задуха. А їм же цілісінький Божий день не розігнути спини під пекучим сонцем. І тільки увечері, коли сонце сяде за лісосмугу, я здалеку почую маму. Я розрізняю її голос з-поміж голосів інших сапальниць, що повертаються з поля і... співають.

*“Усі гори зелені, тільки одна чорна,
Та, де сіє вдова бідна...”*

І знову моє мале серце затріпоче і зайдеться жалем. Буває, заплачу. Що така в моєї мами тяжка доля. Красуня, як світ ясний, а нещасна, як ніч темна. Мені так хочеться порадувати вас, матусенько. Я поприбирав, повимітав, навіть призьбу підвів для краси рудою глиною. На кладовище збігав, нарвав васильків, застелив долівку, щоб пахло. Зварив картоплі і банячка обгорнув рядном, щоб тепла була. А на столі поставив у маленькому горнятку букетик із сокирок і ромашок. І я чекаю. Та, не стримавшись, біжу назустріч.

Інші хлопчики чогось соромляться. Йдуть з великими парубками до колоди. Туди, де грає гармонь. А я ні. Підбіжу, притулюся до маминої вицвілої кофти, а вони пригорнуть мене і проведуть своєю загрубілою долонею по моїй маленькій голівці від чубчика й до потилиці. Затишно стає й добре.

– Втомились? – я до мами.

А у відповідь лише посмішка, тепла і... сумна. Жіночий спів перекриває вечірнє витинання гармоні. І натомлені сапальниці замовкають.

– Не голодний? – мама до мене.

Кручу головою, мовляв, “ні”. І прислухаюся туди, до вигона, де вже збираються підлітки.

Моя мама – от не відаю, звідки це, – вміють читати мої думки, а, може, навіть не думки, а мої потаємні мрії. Закортить чогось. А мама вже знає. І починає журитись, як би те здійснилося. А потім ми вже вдвох обмірковуємо,

будуємо плани. Все більше про те, як буде, коли я виросту та вивчуся. Бо зараз така бідність і безпросвітність, що мріяти про щось на ближній час ми собі не дозволяємо. Хоч у нас аж шість рук. І ні ми з братом Василем, ні матуся не присідаємо. Адже колгосп нічого не дає на трудовень. Тієї осені було видали по мішку борошна, а під зиму сказали, що неправильно порахували, що зайве передали і треба частину повернути.

Скільки сліз виплакали мамині очі, та такі понесли назад до комори дві торбини. Зимували ми в холоді та ще й без хліба...

Звідки мама довідалась, що я мрію про ту гармонь? Про те, щоб і самому сидіти на колоді та грати. А довкола усі дівчата, і хлопці, і танці, і пісні... Та й усі щоб до мене: “Миколо, а давай-но такої...”. Або коли мама виведуть “Усі гори...” чи “Із-за гори Кам'яної...”, а я прямо вдома підхопив би гармонню...

– Миколо, а що як пристаратися нам за цей рік на гармонь?

– Мам! – притуляюсь до їхнього рясного рукава і ховаю у ньому пришаріле обличчя. – Звідки нам? Я й не хочу... Та звідки ж?

За такою утаємниченою розмовою, ми й не зчуваємось, як відстаємо від гурту...

– Адже корова цієї зими подарує нам бичечка. От вигляди його, випаси, а під наступну зиму продамо, то, може, й вистачить на гармонь. Хіба ж що, як без батька, то вже не так як у людей? Виберемось, синку, із злиднів, от побачиш.

І таки правда. Потепліло, з'явився у нашому подвір'ї бичечок. Життя моє відтоді геть змінилося. Я не просто доглядав, я плекав свого маленького вихованця. Припинав серед найкращої трави. І як тільки спасе навколо себе, переганяю на свіже місце. Як ляже спочивати, вичісую й вичухую, гладжу. А він зіпнеться на ноги і своїм мокрим носом до руки чи обличчя тицяє. Вдячний.

Росте мій бичок, як з води. А я вже чую, як У зимовій дзвінкості лунатиме над степом моя гармонь.

Мама вже ділилася з сусідами:

– Микола гратиме. Слух у нього відмінний і голос-то прорізується неабиякий. Не буде йому рівного на весіллях та й так...

А мені, коли побачать, як вожуся з бичечком, не раз повторять:

– Музика, синку, pomoже і в горі, і в радості. Дивись, як зараз бідує люд. Усі босі, голодні. А заграє гармонь – наче враз у раю. А ти гратимеш дуже гарно.

– Я вже пробував, мам. Виходить.

– Ти будеш людиною. Тільки в мене до тебе, Миколо, одне прохання. Як виростеш, не забувай про Василя і якщо будеш собі шити костюма, то поший і йому. Нового. З себе не давай. А зразу для нього, нового... І хотілося б мені, аби носив ти костюми лише двох кольорів – синій і сірий.

Так чомусь мама люблять ці кольори. А чому? Запитати не наслідуюсь, і залишається для мене це загадкою.

– Ми будемо завжди усі разом, мамо. І з Вами. Будемо працювати, і стане легше. Голодівка колись закінчиться, колгосп не все відбиратиме...

А сам з подивом обводжу свої худі, аж синюваті рученята. Чому мама думає, що я буду дужчий від Василя?

І ведуть вони все свої:

– Куди з моїм здоров'ям та з цією підневільною роботою про далеке життя думати? А Василь же каліка... То ти і грай, і вчись, і співай. Господь тобі допоможе на ноги зіп'ятись.

Мам, я буду завжди про Вас з Василем піклуватися...

...Як надійшла осінь і мама ходила вже копати буряки, завжди у мішку для бичечка кілька гарних коренів принесе. А я йому стружу. Їсть і росте ще швидше. В силу вбивається. Міцним стає. “Запряжуть тебе скоро в гарбу, друже мій, і возитимеш ти сіно, коноплі, ці ж буряки, а я за твою силу, в ласці нагуляну, куплю гармонь. Гратиму і звеселятиму людям душу”.

Коли взяли приморозки, прийшов до нас дядько Тимофій, тітки Марини (маминої сестри) чоловік.

– Ну що, Миколо, пора по твою музику в Семенівку рушати. Викохав ти свого воляку гарно.

Тож в неділю, ні світ, ні зоря, женемо ми з Дядьком Тимофієм бичка в Семенівку продавати. Дорогою перебалакали геть про все. І про неправди війни. А дядькові було про що розповісти. Він брав участь і в першій, і в другій світових війнах. І в першій, і в другій потрапляв у полон та працював у одного й того ж бауера в Німеччині. Дядько вважав, що не тільки німці винні у нашому горі, у війні, у великих втратах, а що й наші начальники також. Він вважав, що без нужди загубили життя не лише мого батька, а й багатьох фронтовиків. А міг би батько зараз шити чоботи людям, робити добро. І ми б не ходили в дірявих та ще й на зміну.

Ет, нічого людина у нас не значить... Хоч в мирний час. Хоч у воєнний. Вище людського життя, вище людського здоров'я наші правителі завжди чомусь ставлять якісь завдання.

Підбадьорив мене дядько Тимофій, що гратиму, та й буду далеко від тих усіх завдань, планів, постанов, через які тільки сиріт більшає в селі...

За час подорожі з Бурбина до Семенівки, слухаючи дядька і розмірковуючи над усім, що він скаже, я намагаюся також розв'язати в умі ще й задачу з фізики, яку учитель задав на неділю найкмітливішим. Задача така – жонглер кинув догори м'яч. Як тільки м'яч почав падати, він підкинув догори другий. Питається, на якій висоті зустрінуться м'ячі. Спочатку було боязко навіть повернутися до цієї задачі. Адже в умові ніяких вихідних величин не наведено: ні мас, ні часу польоту м'ячів, ні з якою швидкістю вони рухалися... І все ж, між мріями про гармонь та бідканням про людське безправ'я, мої думки завертали до розуміння чудодійної сили математики. Я складав одне за другим рівняння з тих, бодай невідомих величин, заганяв їх у системи, виключав з одного рівняння та підставляв у інші. І їх, цих рівнянь, трималося у голові немало. І врешті-решт допоміжні параметри, якими рівняння були заповнені, взаємно знищилися, а окремі з них виключилися. І залишилося лише те числове значення, яке й треба було знайти. Співставив подумки з відповіддю – збіглося. Відчув у душі велику радість... Підстрибнув, засміявся.

Дядько помітив, що я іноді ніби виключався, стаю неуважним до його життєвої оповіді. Але питань не ставить. Він же знає, що завтра дуже рано мені треба у Худоліївку йти, до школи, а з Семенівки повернемося пізно ввечері. Уроків уже не буде коли робити. Нехай думає про своє, про щось не менш важливе... Та й не перебиває моїх думок... Не перепитує про дивакуваті реагування на його щирі сповідь...

Нарешті – базар. Торгувалися ми недовго. Бо такі гарну худобу вивели на людські очі. Продали бичка. Поплескали його по-дружньому – іди, працюй. А самі – по гармонь. Дядько про життя більше нічого не каже. Тільки стиха так:

– Ну, тепер ти, як чоловік при грошах, сам приймай мудре рішення. Де ці гармошки продаються, ми зараз напитаємо.

Затис я в кулаці гроші. Серце чомусь розкалаталося. Таких грошей я зроду не бачив, не те що в руках не тримав. Тепер гратиму, матиму власну гармонь. Буду усім потрібний.

Коли це, в ряду, повз який ми проходимо підтюпцем, – продає один чоловік чоботи. Подивився я на них. Зупинивсь. Помацав. Ще раз в умі перелічив свої гроші.

– Ану, давайте, дядьку, мені дві пари чобіт.

– А де це ти на них наставався? Я ж без грошей хоч і дітям, але чобіт не роздаю. Це велика, хлопче, праця.

Розтуляю кулака, простягаю.

– Дві пари. Собі і братові беру. Сам заробив.

Дядько Тимофій аж завмер. Стоїть позад, не втручається. А коли вже чоботи були у моєму мішку, твердо вимовив:

– Мудро ти зробив, Миколо. Мудро. Зима попереду важка. Ну що з тої музики? А так вже не померзнете.

... Як переступили ми вдома поріг, поставили мішок на лаві, мама підійшли, пригорнули мене:

– А ну ж, синку, спробуй, як виходитиме.

– Я не купив гармоні, мамо.

Вони аж сіли.

Подивіться, – розв'язую мішка, дістаю чоботи. Ставлю на лаву. А мама – в сльози.

А як же тепер гармонь? Тепер не гратимеш...

Сльози котились і котились їхнім обличчям – чи то від горя, що я не гратиму, чи то від радості, що не мерзнутимемо ми в ноги, чи від розпачу, що я так зарання став дорослим. Так досі і не знаю, від чого...

***

А мамі вдається не хилитись під кожним ударом. Тільки раз бачив я, коли розпач взяв волю над нею,

Ми були на городі якраз. І приходить племінниця мамина, Тетяна, наша сільська листоноша. Мама аж стрепенулась... Та дає похоронку. Про батька. Я в ту мить ще й не плакав. А вона як упала! Корчилася в бур'янах і зводила руки до неба. Голосила і голосила... І проте, що колись цей нестерпний голос зможе знов заспівати... Боже, де там! Не вірив ніхто.

ГРАДИЗЬК

Мама моляться пошепки, підійшовши близько до образів. Світло ніжно лягає на розшиті рушники, якими, мов лебединими крильми у суцвіттях та кетягах винограду, оповиті на покуті Божі ікони, на мамину білу хустину. Я дослухаюся шепоту:

– Господи милосердний, упокій душі моїх спочилих діток, мого убієнного чоловіка Івана... Господи, спаси і сохрани синочків моїх

осиротілих, Василя і Миколу. Бо сама я нездужаю. А батько їхній, убієнний Іван, склав голову на фронті.

Мені добре відомо, що прозвучить далі. Бо такими словами мама починають свій день, відколи її племінниця, наша сільська листоноша, принесла на наше подвір'я похоронку. Мама все побиваються по батькові, хоча інші люди, хто також отримав похоронки, ніби й змирилися вже. Йде війна...

Хтось має полягти за нашу землю, щоб німці не поневіряли українського люду, не вивозили кудись до себе, далеко від родин. Звісно, що за батьком жити затишно. Але ж війна. Коли б сам був дорослим, то пішов би зі зброєю. А батько, хоч і йшов йому вже аж тридцять дев'ятий рік, теж мусив. Він же нас захищав.

– Мам, не побивайтеся так, – подаю голос.

А вони, не зводячи очей з образів і не оглядаючись, наче молитву продовжують:

– Як же мені тепер самій вас на ноги зіп'яти. Удвох були, як воли не розгиналися, та шестерко діток поховали. А тепер тільки на Бога всемогутнього надія, аби вас зберіг та долю послав. Почуй мене, Всевишній! Почуй. За шість душечок моїх малюків і за душу убієнного на фронті чоловіка мого Івана пошли Василеві й Миколі віка і здоров'я...

– Мам, не побивайтеся так. Батько поліг даремно. А коли б ми лишилися при батькові, а сусідські діти всі без батьків, чи легко було б нам дивитися на їхні біди та в їхні очі.

– Ой, дитя моє, дитя! Батько чоботи людям шив. Добро робив. І солдатам чобіт треба. Невже не більше толку було б, якби й там солдатам добро робив, щоб з сухими ногами воювали? Нащо таку людину у бій кидати? Нащо їй рушницю замість дратви у руки давати? Нічого життя тепер не варте. Церкви повалили. Людей погубили. Війну накликали. Помилуй, Господи, помилуй усіх.

Та як тільки стає у хаті зовсім видно, як загупають вулицею об'їзчики, мама перехрестяться – і на роботу. Бо йде війна, і на здоров'я ніхто не зважає. А мене мучить мамина туга. От коли б з братом Василем можна було порозмовляти не лише жєстами та на пальцях, він би мене зрозумів і підтримав. І ми вдвох переконали б маму, Що пишатись потрібно батьком, життям його, відданим у запеклому бою, а не безупинно каратись.

Сьогодні знов варю мамі картоплю. А якщо мама затримаються, обгорну горнятко рядном і ждатиму, щоб тепленького попоїли. Бо їм і рук не звести.

То гній у полі розкидають, то орють коровами, то сіють. І ніхто їх не жалує, геть ніхто.

Батько за перемогу віддав життя, а мама за перемогу віддають здоров'я. І як не почує Господь маминих молитов, то й ми з Василем повіддаємо. А якщо почує, якщо скінчиться війна, я виросту і доберуся аж до того місця, де пролив кров свою мій батько. Навіть, якщо це хтозна де, аж на німецькій землі. Привезу на його могилу грудочку нашої землі. Щоб легше батькові було тримати на грудях землю.

При мамі я намагаюся робити вигляд врівноваженого та заклопотаного. А без мами я й сам все уявляю собі той останній кривавий бій. Чомусь здається мені, що він неодмінно був вирішальний. І мій батько строчив з кулемета, а вороги падали, мов скошені. Наші входили у визволені села й-міста. І тут, напевне, ворожий снайпер поцілив батька. І кров бігла по батьковій скроні, а він навіть заляклыми, вже холодними руками стискав кулемета і косив наших ворогів.

Я цей бій, та й не тільки цей, а усі батькові переможні бої бачу зримо. Заплющу очі, і вже переді мною бій. Батько попереду – за ним цілий загін воїнів...

...Хтось великий, накульгуючи, в шинелі перейшов попід вікна. І я вмить повертаюся з своїх уявних мандрів по фронті до хати, кидаюся до дверей. В наших сінях – сусіда, що живе з того боку шляху. Його разом з батьком мобілізували.

– Ви живий?! А на батька прийшла похоронка.

– А де ж мати з Василем, що один хазяйнуєш?

– Десь ще в полі.

– То я пізніше зайду.

– А де батько загинули? Може, чули чи бачили. Дядьку, то розкажіть...

– Розповім, розповім, усім трьом вже одразу.

Серце розкалаталося. Час не йшов, а болів, як розхитаний зуб. Картопля вистигала. Я й забув про рядно. Увечері пізно при сумнім каганці ми насипали її собі й тому дядькові. Та й завмерли в чеканні. А він все тягнув – чи то час, чи то цигарку...

– Ви, сини, та й ти, Христе, все ж маєте знати, як безглуздо у нас відбирали життя. Й що війна ця – потворна. Навіть куля на ній куди вище цінується від крові бійця.

– Від бійця?

– Від бійця. Розкажу вам усе, ось. І ви собі знайте та мовчіть. Бо люди в нас поки що найдешевший товар, – знов скрутивши цигарку, почав свою розповідь. – Бурбинців, нас було, пам'ятаєте ж, мабуть, десь десятків до двох новобранців. А в Семенівці вже, як з усіх сіл побрали – кілька сотень, міцних мужиків. У своєму одягнені ми, і усі без зброї. Зате вишикувавши, – повели на Градизьк, прямо аж до Дніпра. А у Градизьку – сила-силенна рекрутів, аж з Козельщини, Чернобая, з Лубен... Зброї не видають. Не підвезли, не встигли чомусь. Харчуватись – із торби, що з собою взяли. Не кажу вже про форму... Командири лихі якісь, чи боями задрочені, звиклі вже до смертей, хоч молодші від нас... Та й командують: треба Дніпро форсувати, німців витіснити, визволити Чигирин. Вплав, без зброї. Форсувати і край... А у Градизьку, знаєте ж, не вам розказувать, яка шир водяна, яке мулисте дно. Та хіба вони думають...

– Ось шапками закидаєм цю переправу, – хтось для жарту гука. Інший став переконувать, що потрібно йти вище, аж за Канів. Які там поради. Всім у воду – командують.

Кашель дядька здушив. Самокрутка задиміла.

– Ваш Іван у гурті, й фартуха не знімаючи свого шевського, мусив йти в ту стихію. Ні плота, ні човна... Лише голови, голови... В оболонях зникали... А на обрії – течія. А за спинами вереск: “Дайош Днєпр!”, “Дайош Днєпр!”. “Форсіруєм все! Дайош правий берег!” Постріли у повітря... Ваш Іван, козак гордий, то й не оглядався. Не принизив себе... Але й не переплив... Там, у хвилях, – найбільша їх братська могила на Полтавщині, прямо ось тут, коло Градизька, у Дніпрі... З сотень, може, десятків добравсь того берега. Ось таке. Чи було комусь треба оте форсування? Це вже хлопці, самим вам колись розбиратися. Бо війна ще іде...

Мамина голова опустилася на руки. Лікті німо тряслись.

– Христе, ти не ридай... Адже ж мали ви знати, де ваш батько й хазяїн лежить, як він голову склав.

– Нащо ж так було, нащо! Нізащо, ні про що стільки люду згубити?! Невже до війни мало вгробили... Господи! Усі Бога забули... Ми тут німців клянем. А самі?! А самі? Може, вже були б вдома всі, може, вже б війну виграли, якби люд шанували свій. Але ж де там, кістьми устеляєм дороги!

Василеві було найскладніше між нас. Він мовчав. Лиш хрипів. Він не міг закричати, голосити, мов мама, чи втішати, мов я:

– Мам, матусю. Не плачте. Батько мужньо загинув. А я підросту і піду на учителя. Щоб усім показати, як людей шанувать. І старих, і малих. От побачите, мамо...

Й сльози очі заслали мені, наче хвилі.

А крізь них – рушники захитались, і ангели білосніжно припали до образів. На спочинок, на мить, щоб летіти на Градизьк.

А в голову замайнула думка. А, можливо, дядько Гринь і не розпізнав у Дніпрі мого батька. Адже їх там сила-силенна була. Одні бродом йшли, інші пливли, треті, від куль ховаючись, пірнали у воду. І це було вночі. А, може, батька і досі залишили у Градизьку, щоб шити чи-то латати чоботи солдатам. То чи не податися мені знову до Градизька? Дорогу на Градизьк я вивчив добре, коли передачу батькові носив. Мама, було, від когось почули, що загін мобілізованих бурбинців із Семенівки відправився до Градизька, і що вже деякі жінки своїм чоловікам носили передачі. Ясна річ, що моя мама через свою хворобу не могли відвідати батька, старшого – Василя, боялася пускати.

– Миколо, – сказала мати, – люди, котрі ходили до Градизька, бачили там і нашого батька. Кажуть, що він багато розпитував про нас, особливо бідкався про моє здоров'я. Та, знаючи мій стан, наказував, щоб не вздумали і ми нести йому передачу. Мовляв, дорога неблизька, кілометрів за сорок п'ять, Христя хвора, Василь глухонімий, а Микола малий. То нема кому і передачу нести, казав батько односельчанам.

– І все-таки, – продовжувала мати, – як нам не важко, але відвідати батька треба. Я зладнаю невелику передачу, приручу тебе Марії Романець, чоловік її, Микола, теж у Градизьку. Та й вона якраз позавтра буде йти...

Перекинув я кошика через плече, і ми рано, ще до схід Сонця, пішли з Марією до Градизька. Дорога була далекою. Треба було пройти села Лукашівку, районний центр Оболонь, Іванівку, аж потім Градизьк. Йшли і дорогами, але здебільшого полями, навпростець. Ночували за Іванівкою під скирдою соломи. А вже десь аж опівдні на другий день ми були в Градизьку. Люди розповіли, де знаходиться військова частина, а в ній новобранці. Марія пішла шукати свого чоловіка. А я батька знайшов швидко, бо шевську майстерню мені відразу показали. Батько як зраділи! Побачивши мене, кинули чоботи на підлогу, швидко зняли з себе фартуха, схватили мене на руки і давай носити по майстерні й вигукувати: “Хлопці! Це ж мій син, Микола. Він так здалеку прийшов, аж із Бурбина”. Тримав мене за ступні ніг, гладив їх. Відчував, що вони побиті, змулені і дуже вже болять.

Потім ми з батьком вийшли на край села, сіли на траві під вербою. І батько довго розпитували мене про маму, брата Василя. Просив, щоб ми з Василем оберігали маму. “Бо хто знає, Миколо, – сказали батько, – чи повернуся я додому. Адже скільки ще загине солдат. Он лише один Дніпро скільки похапне нашого брата”. І вони рукою показали на Дніпро. “На тому боці Дніпра, – продовжували батько, – знаходяться німці, і кажуть, що вони там добре себе укріпили, великі військові сили, і людські, і техніка. Дніпро – Це останній рубіж для німців, остання їх фортеця. Вони за Дніпро будуть битися до кінця, щоб не віддати його нашим”. Батько трохи помовчали, погладили мене по голівці, дістали із торби шматок хліба, кришенник сала і пригостили мене. Раптом заговорили: “Ти пробач мені, Миколо, прости... Ти ж знаєш, що я, на відміну від інших батьків, які карали своїх дітей за провини, ні Василя, ні тебе пальцем не чіпав. Ми з матір'ю виховували вас лише словом, переконаннями. Якби ж не ота рифа...”. І його очі наповнилися слізьми, а він, прохаючи, дивився на мене, неначе востаннє.

РИФА

Це було перед самісінькою війною. Мій батько бригадирував у колгоспі, а мати працювала в ланці, їздили батько дροжками – попереду запряжений кінь, а позаду на одну, а то і дві особи ніби візок. Якось серед дня, батько приїхав додому, зайшов до хати і давай нишпорити по кишенях свого піджака, шукаючи гроші. Не знайшовши, вийшли на подвір'я і якимось на мене незвично подивилися. А я собі сиджу на дροжках і уявляю, начебто я бригадир. Раптом батько лагідно запитали мене: “Миколо, у мене у піджаці було три карбованці. Ти їх раптом не брав? Може, тобі на щось треба були гроші? Он, я бачу, у тебе з'явилася рифа і дротина. Можливо, ти їх у когось купив? Ти скажи тільки правду. Я не буду тебе карати”.

– Ні, не брав я грошей. Рифу і дротину мені подарував Олексій тітки Марини.

– Ну що ж, не брав, так не брав. Поїду на поле до матері, запитаю, може, вона взяла.

Батько сіли на дροжки, смикнули віжки і тільки курява стала стовпом на дорозі. Помчали до матері на поле...

– Христе! Ти у мене з піджака грошей не брала?.

– Ні, не брала, Іване, – відповіла мати. Батько нічого більше не сказав, повернув коня і скільки духу помчав назад до села. Мати збентежилася, не могла уявити, що ж скоїлося. І раптом у неї промайнула думка – це він

помчався до села допитувати Миколу і ще, чого доброго, стане його бити. Сапу на плече і, як вихор, навпростець через поле, людські городи, стрибаючи, мати бігли додому. Задихавшись вбігла в хату. А батько, уже розлютований, робив непритаманну йому справу – поров мене ременем по тому місцю, де найбільше дошкуляє. Мати у кутку біля печі хапають рогача і з усієї сили б'ють батька поміж плечей. Та так, що від рогача тільки тріски полетіли. Батько вибігли з хати, сіли на дροжки і геть. А мати схилилася, натягла на мене штанці і, плачучи, запитала:

– Миколо, ти брав у батьковому піджаці гроші?

– Мамо! Я брав, я за них у Олексія тітчиного Марининоного купив рифу. Ти ж знаєш, як її люблю ганяти по селу, – відповів я.

...У Градизькому через кілька літ в тривожну нашу зустріч батько просив мене пробачення за те, що вдарив ременем.

– Та я уже і забув геть про ту рифу, – відповів я батькові.

– Я хотів тоді, щоб ти не привчався обманювати, щоб ти виростав чесним і правдивим, як увесь наш рід. І я вірю, що ти таким і будеш, – сказали і знову міцно притулили мене до себе, тяжко зітхнувши.

Ось і Марія підійшла до нас:

– Давай, Миколо, вирушати в дорогу. Адже сонце уже наблизилось до полудня. Треба до його заходу встигнути дійти до тієї скирди соломи, де ми з тобою ночували. Під нею знов переночуємо, а завтра уже й додому дістанемось, – сказала вона.

Батько нас трохи провів і довго-довго стояв, дивлячись услід. А я, поспішаючи за Марією, все озиравсь та озиравсь, аж поки батько не зникли за обрієм...

...Та вдруге я уже не побіг до Градизька. Друга думка збила першу. Адже пройшла і осінь, і зима, і весна. Настало літо. Якби батько були у Градизьку, то на цей час, напевне, подали б якусь звістку. Та Тетяна-листоноша казала, що і на Миколу Романця також принесла похоронку...

***

Ми не могли змиритися з тим, що батька нема. Та як гострий біль з приголомшення перейшов у тугу, солов'їне мамине сопрано знову виводило наші почуття туди, за небесні склепіння, де, мабуть, чують їх і батько, і шестеро моїх старших братів і сестер, яких Господь позабирав від мами до себе. А мамина любов, уся, до краплі, тепер залишилась нам із Василем, моїм

нещасним глухонімим братом, а ще, мабуть, й сусідам, і пісням, і соняшнику, що в городі. Від якого я чекаю аж стиглих зернят.

Та й не тільки зернят. Він прислужиться мені ще за коня, коли побіжу восени на степок гратися до старших хлопчаків, і за гвинтівку, коли прив'яжу мотузку та встромлю тонку гілочку, наче багнет. А ще пізніш мама переломлять цю стовбурину на четверо та вкинуть у піч. І засвітиться на мить яскраво черінь, і кизяки тлітимуть краще, і хай на граминку, але стане нам в хаті тепліше.

ГАЛСТУК

А грітимемось ми взимку не самим паливом. Ось має приїхати двоюрідний брат Афанасій, тітка мамі хвалились. А мама кажуть, що Афанасій, мабуть, подарує мені штани з військового сукна.

Афанасій – старший син тітки Марини. Служив у кадровій Червоній армії. Пройшов через усю війну. Дослужився до майора. Брав участь у битві за Берлін. А коли повертався із Берліна додому, до Бурбиного, то, як інші наші солдати (а офіцери тим більше), брали німецькі: одяг, взуття, килими і навіть велосипеди... Афанасію для цих речей знадобилася ціла підвода. Дядько Тимофій (батько Афанасія) поїхав до Семенівки зустрічати сина, їдучи назад, вони спочатку заїхали на наше подвір'я, бо наша хата була попереду їхнього подвір'я. Я аж розгубився, уявляючи подарунки.

Афанасій, побачивши мене на подвір'ї у полотняних витертих штанах і босим, сказав:

– Тітко Христе, нехай Микола завтра вранці прийде до нас, я виберу йому штани і дам, їх у мене багато, – і показав на гарбу, заповнену чемоданами і тюками.

Увесь вечір тільки й розмов про майбутні закордонні (німецькі) мої штани, які ж то вони?

– А вовняні штани, мам, кажуть, що швидше сідають. Один хлопець на степку казав, що разів два випереш – і вже на ката...

– Треба вміти прати, сину, вовняні штани, щоб не сіли. Треба у холодній воді... Не сядуть.

Штанів мені, звісно, хотілось, а от як увійду, як братиму їх, то незручно робиться. Подумає ще – руки-ноги мають, а безштаньками ходять... Як то воно буде? Незручно. Дуже незручно. Але у вовняних, може, навіть з шинельного сукна зимуватиметься, як у Бога за пазухою...

Від радощів мені і дух забивало. А мама, здавалося, аж поздоровішала. І вже наказувала, щоб я їх беріг, одягав лише по святах та, можливо, вихідних неділях.

Рано-вранці я відігнав корову до череди, заніс молоко до молочарні і мерщій до тітки Марини за штаньми. Біжу, а серце як не вискочить. Прибіг. На подвір'ї нікого немає. Тільки один величезний собака Тузик з цепом на шії гарцюється переді мною. Погладивши Тузика по спині, підійшов до хати, узявся за клямку, вона не рухається. Отже, двері не відкриваються. Думаю, ще сплять. Я повернувся до Тузика і давай тулятися з ним далі. Але в душі у мене виник неспокій. "...А якщо Афанасій передумав", – почало крутитися в голові. "Та ні ж, він же не тільки мені говорив, а, перш за все, мамі. І дядько Тимофій це чули. Такого бути не може", – твердо і безповоротно сказав я собі. Раптом відчинилися двері, і з сіней вийшов Олексій, найменший син тітки Марини. Тримав у руці якусь матерчасту стьожку, підійшов і сказав:

– Миколо, Афанасій передумав тобі давати штани, у нього не знайшлося штанів, які б підійшли на тебе. Тому він вирішив подарувати тобі галстук.

І Олексій простягнув мені оту стьожку, яку він тримав у руці, коли виходив з сіней. Ковток застряв мені у горлі, сльози линули з очей. Я стільки духу помчався додому. А в голові лише одна думка була: "Що ж сказати мамі...".

***

І в полотняних штанах можна перезимувати. Але найгірше – як нічим топити. Бур'яті прогоряють умить, не лишають і духу. А гілку із вишні сушу мама з братом де зломлять. Та не так їх і густо тепер, тих гілок. Лиш кизяк. Ще й того постереж на дорозі.

А в цю осінь ми з мамою було порадили. Бо дозволили людям ламати соняшничиння на колгоспному зібраному полі. На паливо. І хоч поля ті далеко, аж коло Худоліївки. І називали худоліївськими. Розкинулися вони десь кілометрів на десять від нашого села.

Самі ж худоліївці цих стовбурів не ламали. У них, на захід від села, розташовувалися зарослі очеретом величезні болота, які тягнулися аж до Луком'я, Горошина, Оржиці, Лубен, де протікала річка Сула з притоками Оржиця, Бурчак. Тому худоліївці косили очерет і ним опалювали свої оселі. А ось нам, бурбинцям-степовикам, як нас тоді називали, цих очеретяних благ не доставалось. Але ж нам не звикати. Та й ми аж утрюх. Щонеділі зі світом виходимо з дому, та й у будень, коли траплялось, – і туди... до сіро-

бурого сухостою, що потріскує і шарудить, тріщить і відступає кудись прямо на очах. Бо кожному хочеться взимку тепла.

Добре тим, в кого батьки повернулися з фронту. Ті з собою матерів не беруть, і вправляються. Та їх мало. А більшість – пацани та тітки.

Ми дорогою майже не розмовляємо, а якщо вже і треба про щось там обмовитись, то на пальцях, щоб і брат мій Василь у розмові брав участь. Він хоч і глухонімий, але дужий, розумний та такий добрий. Захищає мене. А от якби були живі усі мої брати та сестри, у нас, мабуть, було б найбільше купок соняшничиння. І мама б чекала нас вдома, а не гнулася тут, на вітрі.

– Ма, а що, всі померли від голоду... брати й сестри?

– Ні, синочку, не всі. Були роки, що їсти було та не було волі. Колгосп та колгосп. Народиться дитя міцне, гарне. А тобі вже на буряки. Геть, сину, гірше, ніж у Шевченка описано. Бо тоді з собою брали на панцину в поле немовлят. А тепер і вдома залишитись не дозволять. І з собою не візьмеш. Батогом виженуть з хати. Кричить воно, не перемотане. Саме чи з трохи старшими від себе. Чого тільки не трапляється. Малими, янголятами, ледь зіпнуть на ніжки, та й мруть. Тільки Ольга була вже величенька. У дванадцять пішла од нас.

...І так мені робиться шкода своєї сестри Ольги. Це вона б, мабуть, ждала нас з мамою вдома і варила б вечерю чи пряла полотно. І співала б, мабуть, так, як мама.

– А Василь, мамо? – запитую без жестів, лиш голосом. – Він з недогляду теж онімів?

– Так, Миколо, – відповіли мама, – не уберегли ми з батьком свого шостого сина. Хоч дуже його і опікали. Адже перед ним уже п'ятеро діток померло. Але, видно, горе ходило слідом за нами. А було це так. У неділю того дня нас покликали на весілля. Васильку тоді уже було три роки. І ми його вдома залишили, з бабою Килиною та дідом Полікарпом (ми тоді ще не були відрізнені і жили у них). Як потім дід Полікарп розповідав:

– Я у сінях в ступі товк тютюн і одночасно курих товсту самокрутку із того ж тютюну, який товк у ступі. Васильок у цей час бігав то на подвір'ї, то забігав до мене у сіни, сідав на стілець, грав на балалайці та просив: “Дід, дай потягнуть оту товсту самокрутку”. Та так просив настирливо, аж до сліз, що я не витримав і дав кілька разів потягнути, бодай тої клятої цигарки не було. І це повторювалося кілька разів. Та ще й дучка на горище була відчинена. У сінях – протяг. Васильок чомусь дуже рано (ще був день) попросився спати. Незабаром і ми повернулись додому. До Василька – він

спить, а голівка – мов жар. Так він спав сім діб, не просипаючись. А як прокинувся, то на всі запитання відповідав лише одним словом “Га?..”. І ми зрозуміли, що Васильок перестав чути. Оглух... Возили і до Лубен його, й навіть до самої Полтави...

...Мовчки йде тепер поруч наш роботящий Василь. Ось тільки, чим? Чим привезти? І все-таки троє нас. Швидко працюємо. Затопить буде чим. Свої купки всі мітимо. Щоб не сплутать, бува, як приїдемо забирати.

Цілу осінь. Аж поки не перетворилась ота суцільна сіро-бура шарудяча стіна на велетенське містечко з чітких геометричних фігур – квадратів та конусів, у які люди пов'язали соняшничиння. Тепер від морозу ми будем врятовані. Залишилось лише привезти.

КОНОПЛІ

Серед усіх принад цього світу я віддаю перевагу їзді на гарбі, волами, її повільна плинність якимось врівноважує думки, допомагає ніби вростати у вічність. І не стільки у ту, що настане, скільки в ту, що вже пропливла нашою землею, поважно, мов запряжена парою великих круторогих волів гарба. З могутніми княжими містами, заможними і освіченими селянами, з військовими перемогами сміливих дружин над половецькими, татарськими, монгольськими загарбниками... Або незабутня козацька доба. Сива Січ. Відважні та водночас мудрі сотники та гетьмани, серед яких мої прапрадіди. Достаток і процвітання в українських родинах. І чому та прекрасна вічність пропливла? А настала безпросвітня бідність, безкінечні злидні. Волів тепер звичайний господар не тримає. Хіба, якщо призначать тебе завфермою чи ким при конторі. Тепер воли – розкіш. А трактори також не про такі села, як наше...

Комусь подумається, що мої уподобання до гарби від незнання іншого, так би мовити, транспорту. Та я за свій десяток з гаком років уже наїздився і верхи, і підводою. Вмію віжки в руках тримати. Тому й віддаю перевагу гарбі. І не тільки за її поетичність, таємничість, масштабність, але й за вантажопідйомність. Ну хіба возом перевезеш кілька кіп соломи або сіна? Хіба возом завезеш до ріки мочити коноплі, якщо річка далеко? А доля обділила наше Бурбине однією з найбільших щедрот землі – обділила рікою. Хто б сказав? Живемо у казковому чотирикутнику викресленому з півдня плесом могутнього Дніпра, з заходу – голубінню спокійної Сули, з півночі – переливом Хоролу, а зі сходу – превільним Пслон, й разом з тим – без ріки. Кілометрів десь аж за десять лиш від Бурбиного плюскотить непокірний

Бурчак. Ото до нього ми й возимо свої коноплі, аби зимою напружати ниток та наткати полотна, та нашити сорочок, штанів і не бути гірше людей.

Коноплі рятують бурбинців, зодягають. І хоча десь у далечині, кажуть, працюють великі мануфактури і тчуть машинами сотні сувоїв тканин, мені здається, що то не правда. Бо в яких ріках тоді ті мануфактури мочать свої коноплі?! І скільки то треба пальців там у містах, щоб їх перетерти? Та й скільки знадобилося б тих возів чи гарб. А у нас в сусідстві є одна гарба, то весь куток виручає. Особливо, як прийде пора конопель.

Щоправда, наші коноплі на гарбу потрапляють аж на саму таки гору. Тому що нема серед нас трьох, тобто мами, мене й Василя, таких дужих, як у інших хатах, де батьки уцілили, щоб поглибше, подалі від берега, класти в ріку стебла, та щоб стало сили потім з глибини піднімати їх і на терниці тіпати. Тому нам дістається завжди місце понад самим берегом. І вимокають через те наші конопельки гірше, і терти їх важче. Але ж треба у щось одягатись. І коноплі у цьому нам увесь порятунок.

Мама знають, що я дуже старанний. І хоч пальці ще в мене, на жаль, не згрубілі – тру, нарівні з жінками, коли, бува, підбереться: який гурт. А сьогодні ми поїхали із мамою вдвох перевертати стеблини і терти – собі на скарб.

Їхали якраз так – повільно й мрійливо. Не відаю, як там у раю, але здається мені, що саме як дорогою від Бурбиного до берегів неспокійного Бурчака. Небо своєю голубизною спустилося на трави, трави своїми пахощами полинули в небо. Сонце пестить теплом, а вітерець ніжить крилом. Бджоли не те що гудуть, а мов би пробують свої труби, щоб невдовзі заграли здоровецьким духовим оркестром якийсь марш волі, безкінечності, або й – щастя.

А що, коли щастя й живе саме тут, у барвистих гайочках, у не зміреному просторі і лагідному теплі? І, можливо, не треба його десь шукати? Такі думки приходять до мене коли мама, втомившись від незвичного для неї бездіяльного сидіння на гарбі, заводить пісню. А пісня котиться по усій тій безмежній красі, наче душа самої краси. В такі хвилини до мого маленького сердечка закрадається ще одне, крім любові, почуття. Крім любові до мами і до свого краю. Це почуття гордості. За свою маму і за свій край. Але ж мама часто повторюють, що гординя – великий гріх. Згадавши про те, я починаю тихо страждати. Не дивлячись на Божественність цих високих миттєвостей. Бо так не хочеться порушувати рівноваги своїх переконань і своїх почуттів.

Тому обкручую батога навколо пужална, повертаюсь до мами і запитую щось буденне, аби опинитись серед насущних турбот.

– Мам, а що ми пошиємо з цьогорічного полотна?

– Доки воно з'явиться, те цьогорічне, скільки ще нашим рукам трудитись. Але, якщо не полінуємось, то з грубого справимо тобі і Василеві по парі штанів, а мені – спідницю, кухвайкам новий верх, може, вийде. Бузину треба рвати, також не забудь. Пофарбуємо в темне. Та й обновимось трохи.

На ріці мама глибше від мене забродять, піднімають побільше й важкіших стебел. Тому вже як на березі тереблю, мені хочеться бути хоч трохи вправнішим. Я стараюсь страшенно. Пучки якщо й потерпнуть, все одно, не подаю виду. І вже час не пливе, а немов зупиняється. Як шуліка в повітрі – зависне, ні руш. Не показую втоми, ще й бадьорю себе. Уявляю, як прийду на Різдво у нових темних штанях. З полотна. Ну то й що!? Але ж в нових. Та бадьорість бадьорістю, а від маминого ока хіба що сховаєш?

– Утомився, Миколо, ти. Ану йди, сядь на днище. Знаєш, усієї роботи геть ніколи не переробити. Давай, вдвох заведемо. В тебе голос високий, гарний. Підтягай.

*Із-за гори кам'яної
Голуби взлітають.
Не зазнала розкошоньки,
Вже й літа минають...*

Я підхоплюю легко. Й наші два голоси розколисують сум над буянням природи, над степовим Бурчаком, що принишк, не бурчить, лише хвильками, граючись, пускає мені в очі зайчиків.

– Відпочинь, моє дитя, посидь на днищі човна. Бо хто тебе ще сиротину пожаліє?..

І щоб я не перечив і знову не кинувся до конопель, мама заводять нової. Ще кращої і сумнішої.

– Співай, дитино. Господь на те й послав тобі голос...

***

Але все те полишилось десь у теплому літі, і гарби на нашому кутку тепер нема. І нема як нам привезти вже наламаною соняшничиння на паливо.

Василь показує: “Тепер, Миколо, твоя місія. Іди до контори просити підводу”.

Так розпочалось моє чергове ходіння, пов'язане з тими соняшниками, з цими штурпачками.

Контора в селі. Недалеко. Та ходилось мені туди чомусь важче, ніж в поле за десяток кілометрів. Люди там усі дорослі. Чомусь суворіші, ніж на вулиці. Всі чогось хочуть добитися. Голова весь час зайнятий. Але мені вдається дочекатися.

– Ви ж знаєте, – жалібно прошу його, – що наш батько з фронту не повернувся, мати важко вдіває, хворіє. Нам би соняшничиння перевезти. Виділіть підводу. Ми ж на колгосп працюємо. Ми відробимо. Дайте...

– Дамо, дамо. Сьогодні якраз нема. Але ти не соромся, заходь, нагадує.

Повертатись до хати було дуже важко. Мама й Василь все читали по очах. Я мовчав. А другого дня йшов до контори знову.

У школі полишили мої пропуски, але не сварили. Навпаки – питали, чи не вдалося нарешті привезти паливо, чи дали підводу для сояшничиння.

ГУДЗИК

Взагалі, я школу поважаю більше від будь-яких установ. У школі якось рахуються з тобою, як з людиною. Не те, що в конторі чи райкомі комсомолу. Де, ледь потрапивши, одразу відчуваєш себе ніби винним у чомусь, залежним, малим. І не за віком, а якимось дрібним, непотрібним.

До речі, у школі, коли прийшли ми до п'ятого класу, після визволення ще до Бурбинської, нам запропонували готуватися до вступу в комсомол. Пораділи ми тоді. І почали готуватися. А вчителі кажуть, що ви, мовляв, хлопці з дівчатами, гідні того, аби поповнити ряди молодіжної спілки. Бо скільки молоді на фронті полягло! І батьки ваші полягли. А ви – трудолюбиві. Допомагаєте рідному колгоспові нарівні з дорослими, уроки намагаєтесь добре вивчати – отож саме вам і місце в комсомолі. Вступите і вестимете країну вперед.

Як то ми вестимемо цілу країну вперед – уявити важкувато, але дуже вже було приємно, що саме про нас такої думки наші вчителі. Найперше, я поділився приємною перспективою з мамою. Вона також зраділа, привітала і зовсім тихо додала:

– Вступай, вступай. Ти підеш далеко, ти і головастиий, і совісний... Хоча таких не завжди і не всюди й пропускають. Але ж тобі лише тринадцятий іде, а щоб вступити до комсомолу, треба мати щонайменше чотирнадцять років...

– Нічого, – відповів я, – у школі сказали, що у зв'язку з війною райком зробить для таких виняток... А ось, мамо, Ви сказали, що таких, як я, не всюди пропускають. Так як це, не пропускають? Статут же знаю на зубок. От запитайте мене, скількома орденами нагороджено комсомол?

– Та я, синку, не комсомол мала на увазі, а людей тих, що вгорі. Вони там дуже різні. Виб'ється в люди, бува, та й уже не складе собі ціни. І хоч інші не гірші нього, а йому хочеться показати, що він кращий. Та ото і чіпляється до нижчого по службі чи посаді, гне його. А якщо спина у того, тобто вдача, виявиться не гнучкою – можуть людину навіть зламати. Думаєш, по тюрмах ото самі винні сидять? Ні, Миколо. Зараз там побільше таких, що не вміли перед будь-яким самодуром взяти під козирьок. Господи, відведи моїх хлопців від злих людей на життєвій дорозі!

– Мам, а як питають, чи висять у нас об рази на покуті?

– Кажи правду, що висять. Кажи, що мати темна людина, релігійна, неосвічена, навіть розписатися не вміє. Скажи, що діти за батьків не відповідають. Тільки... ні в чому нікого не переконуй, бо зламають...

А як же виглядатиму я там, в самому райкомі? Босим у райком, мабуть, не пускають. Треба залатати чоботи і начистити. Піджачка мама пообіцяли виварити у бузині і випрасувати. Комсомолец же має служити прикладом у всьому.

Коли поміряли піджачка, я сказав мамі, на чому можу засипатись:

– На гудзику, мам.

– Не хвилюйся, Миколо, це не головне. Обійду куток, у когось гудзика ми позичимо для райкому. Пришиємо. Буде все по формі. А повернешся – відріжемо та й повернемо людям. У когось має зберегтися гудзик, не переживай.

І пішла мама по хатах, не соромлячись. Бо на добре ж діло позичає. Та й розуміють односельці, що війна, як той вихор, повимітала до нитки, до голки з домівок усе.

– Може, у вас коло чого гудзик зберігся? Позичте, якщо коло чого вцілів... На один день. Не так собі, а для райкому... Уважте. Хлопчина ж так старається мій...

Коли гудзика не виявилось не тільки на нашому кутку, мама почали мене переконувати, що в райкомах сидять люди понятливі, і до сироти фронтовика за гудзик ніхто не присікається.

– Ти ж про централізм знаєш, як “Отче наш”, не переживай... Сміливо йди, сміливо...

До Оболоні ішли пішки двадцять кілометрів. Попереду – директор школи Микола Григорович Баластрик, котрий щойно повернувся із війни, без руки. А за ним – юрба нас, хлопчаків та дівчаток. Десь осіб п'ятнадцять.

Поступово, з наближенням до райкому, де мали затвердити наш вступ до комуністичної молодіжної спілки, моя рожева радість почала переходити у якусь боязкість. Все перепитував себе подумки, в якому році і за що нагороджували комсомол. Страшно було збитися. І – що таке демократичний централізм? Це коли всі з гори донизу... Чи коли з низу до гори? Ні, з цим все було в порядку.

Але в райкомі без гудзика я все-таки ніяковів. Секретарем, що вела прийом, виявилась зовсім молода, але дуже строга жінка. Вона ставила запитання зразу до всіх, а потім пальцем показувала, кому відповідати. Я знав відповіді на кожне запитання і міг, як “Отче наш”, не збиваючись, їх продекламувати. Та ж ні. Все чомусь обминає її палець і холодне “А ну – ти!”. Врешті почулося: “Встань” і її погляд зупинився на мені. Підводжусь, як той солдат:

– Слухаю Вас!

– Це я тебе слухаю, – прозвучало іронічно і страшно. – Тобі що, невідомо, як належить з'являтися до райкому, до установи? Комсомолу потрібні зібрані люди, а не розхристані. Чому гудзиків не пришив?

Голова моя поїхала вниз і вперед. А обличчя зашарілось, мов прапор, що стояв у кутку кімнати.

– Пробачте. Я відчував, що спитаєте про гудзика, відчував. Ми з мамою весь куток обшукали. Та де там. Довоєнний одяг, що зберігся, – без гудзиків тепер. Ми шукали. Хотіли у когось позичити...

Директор далі вступився і почав говорити про мене щось дуже вже добре, але я від хвилювання і сорому не розчув більш нічого, крім “Сідай!”. Та ще: “Будемо вважати, що все саме так, і тебе як сина фронтовика приймаємо до лав...”

Гудзик, гудзик... Мама, мабуть, й не повірять такій пригоді. Зате я, скільки житиму, завжди відрізнятиму головне від другорядного, як кажуть мама, “нащо плутати грішне з праведним”... І хіба моя вина в тому, що люду увесь голий і голодний. А, може, якраз трохи відповідальності і на цій суворій жінці? Та Бог з нею...

***

Якось, коли я повернувся уночі з контори з нічим, Василь почав мене сварити. Махав руками і показував, що не так просиш, і бідкався, що от коли б йому голос, – він випросив би давно. Вже ж пускається сніг, і що я, мовляв, собі думаю.

А у виправдання собі я не міг надумати нічого. Картався, страждав і чомусь пригадував День Перемоги. Той, сорок п'ятого року. Він, той день і той спогад, потверджував, що не через моє невміння просити досі не дали нам коней.

ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ

В той перший День Перемоги почепили на стовпі радіо, увімкнули музику і оголосили, що перемога. Уповноважені приїхали з райцентру у плащах, зі шкіряними папками, в добрих чоботях і почали скликати всіх на мітинг. Люди пораділи, бігли туди, плакали. А ті тітки, в кого чоловіки загинули, бігли не всі, їхньому горю вже ні перемога, ніщо не могло зарадити. А ми з мамою, хоч і знали вже, при яких обставинах загинув батько, – побігли. І раділи. Бо буде вже мир. Хотілось послухати, як же тепер житимемо. Та, як тільки людей посходило багатенько, начальники оголосили, що з нагоди перемоги усім необхідно пройти до школи і підписатись на позику, своєю працею підтримати майбутню відбудову.

– Як же ж на позику? – почали перемовлятися розгублені жінки, – Діти голодні і голі! Надриваємося! Коровами оремо!

Та натовп обступили з усіх боків.

– Не розходитесь! Не тікати! Всім зайти в приміщення школи!

А жінки як кинуться врозтіч. По канавах, на поле, по хлівах. Хоч багатьох й присилували підписатись. Василь забув, мабуть, День Перемоги, що лиш мене винуватить й сварить за коней.

***

Аж ось, на перше грудня, коней нам таки дали. І ми погнали, як той вітер. Віз торохтів, про те, що буде тепло.

А ми раділи, посміхалися...

Коли це, – наше, врешті, поле. Але... порожнє, ні однієї немає купки соняхів. Господи! Як же це так? І Людоньки, люди... і лише скраю штурпачки. Так ми залишились без палива, промерзли цілу зиму. І зима ця все не кінчається чомусь. А по податок знов приходять. І, мабуть, сьогодні прийшли. Бо душа чує щось недобре...

Селом вітер трохи ущух. Руки залякли, тільки серце стукотить-б'ється, як у пташки. Влітаю в двір, а в дворі люди. Людей, людей... І шепіт: "Вже й Микола є...". Двері відчинені навстіж:... Боже! Мамо!.. Як же тепер? Як же без Вас?!

*Автор висловлює подяку
журналістці Ользі Коноваленко
за надану допомогу у роботі
над текстом цього твору.*

ГЛІД

АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ

*Мамі Христі Василівні
присвячую*

Українській громадськості ім'я Миколи Івановича Шкіля широко відоме не лише як академіка кількох академій, професора математики. Талановитий вчений зробив неабиякий внесок у справу виховання української молоді на засадах високої моральності та патріотизму. Його творча особистість постала перед нами у ще одній іпостасі – письменницькій. Автобіографічна повість “Недовезені соняшники”, яку автор присвятив мамі, Христі Василівні, по праву належить до скарбниці українського письменства.

Сьогодні читач отримує ще одну художню книгу знаменитого математика і педагога – “Глід”, повість, герої якої вчать: не існує обставин, які б змусили нехтувати ідеалами людяності і доброти.

*“Ut quilibet suam crucem baiulet” —
“хай кожен пронесе свій хрест”.*
*Чому ж мій хрест такий нестерпимо тяжкий?
(Павло Загребельний, роман “Я, Богдан”)*

ГЛІД

Йшли дні, а душу чомусь все більше стискало.

В повітрі витав страх.

Передчуття близької втрати найдорожчої, найближчої, найріднішої людини. Чи можливий страшніший і важчий стан? Летів би хтозна-куди. Робив би бозна-що... А люди, бачачи наш із братом розпач, намагаються утішити і порадити.

– Миколо, а ви тепле молоко натщесерце пробували давати матері?

– Пробували.

– Миколо, а ви парили їй ноги в полині?

– Парили.

– Миколо, а під устілки в чоботи ви клали матері чебрецю?

– Клали...

Щоправда, жоден із порадників й не заїкався, аби мама не йшли у поле копати буряки під дощ на холоднющий вітер, місячи брили землі своїми зовсім кволими ногами. В повітрі ж витав страх. І навіть вимовити таке було нечуваною крамолою.

Мамині легені чахли. Про ліки, як і про перепочинок, не йшлося. Але я мусив щось робити. Бо моя мама – це мій всесвіт. Ми розуміємось за поглядом, я знаю, як їй, і за подихом. Я хочу маму врятувати будь-що. І всі це знають. Тому несуть соломинки надії: спробуй, спробуй... І я хапаюся за кожну. А ця, про глід, видається між них найбільш реальною, – треба заварювати гіллячки із глоду й додавати туди того і того. Але що ж додасиш, коли йде сорок сьомий...

Другий рік, як скінчилася війна. Голод, холод, біда... Надій, що батько живий і ось повернеться додому, стає все менше й менше. Та вони, ці надії, ще й досі жевріють. Адже в похоронці, яку принесла листоноша Тетяна

Вакуленко, племінниця мами, не зазначено адреси, місця, де загинув. Сказано: рядовий Шкіль Іван Полікарпович пропав безвісти. А як же ми на нього чекали! Особливо мама, які були дуже хворі, і одна надія – на батька. Мама дуже боялася за нас. Було кажуть: “Боже! Зроби, щоб Іван повернувся. Тоді він догляне моїх діточок Миколу і Василя. Я ж скоро помру, що ж буде з ними, хто ж про них подбає...”. І так не раз і не два мама молилися за Івана, за нашого батька. Василь же не чує цих молитов. Тільки теж пита: “Чого мама плачуть?” Показую: “Плаче за батьком...”. В такі хвилини я втішав маму. “Мамо, ви обов'язково виздоровієте. Ми з Василем всю роботу візьмем на себе. Адже і я підріс, і Василь змужнів. І город засадим і поподем та зберем. Корову я буду і пасти, і доїти, я ж умію. Молоко в молочарню носитиму. В Хільківку буду ходити на ринок, а за виторгувані гроші буду Вам мед купувати. Масло сам буду збивати. З Василем підемо до голови, щоб він більше не наділяв ланки. А якщо він буде наполягати, то ми з Василем її удвох будемо обробляти.

А он Марія Мамківська казали, що чула, буцімто у Веселому Подолі за Семенівкою живе знахарка, яка лікує усі хвороби. Настане літо, Ви будете здоровшати. Випросимо у бригадира підводу, попросимо Марію, щоб вона з нами поїхала. І я повезу Вас до цієї знахарки. І ось побачите, що вона Вам допоможе.

Я все це говорю не для того, щоб маму втішити. Я вірю в це. Вірю, що так воно і станеться. Ні на хвилину я не можу уявити, що мами може не стати, і ми з Василем залишимося самі. Адже мама ще молода, їй ішов сорок сьомий рік. Ні зморщок на обличчі, ні сивої волосинки на голові. Як у тій пісні співається: “Чорнії брови, карії очі...”, неначе з мами списали. У неї довгі-довгі чорні коси, що спускаються на малесенькі плечі.

Зима. Голод. Та завдяки бережливості, кмітливості, прозорливості мами він не зачіпав нас дошкульно. Є деякі залишки зерна з попереднього урожаю, торбинки з крупами, локшиною, сухарями. Корова. Та дістає нас інше неймовірніше горе. Для нас з Василем це страшніше голоду: невилікована хвороба нашої мами. Те кляте удушшя. Мама так і кажуть: “Якби не це кляте удушшя, я ще б пожила”. Не дає їй дихати, а отже, і жити.

Найбільше задишка дошкуляла мамі взимку. Та так, що від ліжка до лави, яка стояла навпроти метрів за три-чотири, ледве-ледве могла дійти. А тоді сядуть на лаві і довго-довго віддихуються, їм ставало трохи легше на печі, коли черінь був теплим. Але ж чим натопити піч так, щоб черінь цілодобово був теплим? Навколо нашого села степи та степи, скільки оком

глянь. Про дрова і мови не могло бути. Знаючи про це, ще з літа ми заготовляємо всяку всячину. Зокрема, виготовляємо з перегною так звані кізяки: місимо босими ногами заміси, пересипаючи їх половою, соломою, а тоді викачуємо певної форми “коржі” і кладемо їх на тік, де вони сохнуть аж до осені.

А засушеними їх складаємо у повітці, де утримуються корова, кури, поросята. Але це ще не є вирішенням проблеми. Кізяки потрібно чимось розпалити. То на розпалку заготовляємо стебла соняхів, сухі гілочки з дерев. А іноді Василю вдавалося із колгоспної майстерні принести оберемок стружок і трісочок. Більші цурки, обрубки, палки забирали старші майстри, а йому уже – що залишиться, здебільшого тирса, яка не горить і якою нічого не розпалиш.

Щоб черінь був теплим, піч потрібно топити вранці й увечері. Поки мама були здоровішою, вранці топили і готували нам якусь їжу, а ми їй допомагали: приносили воду, у піч засували горшки, баняк з харчами для поросят. Увечері ці обов'язки переходили до мене. А Василь порався по господарству.

Натопивши піч, сідаю за уроки. Василь йшов до клубу, а ось випадє йому черга зіграти на щось в шахи, доміно, більярд. До речі, в усі ці види спорту він дуже гарно грав, багатьох односельчан обігрував. Цих спортивних ігор він навчився у школі глухонімих в Лубнах, де навчався до початку війни.

І так мені робиться добре, що мама не кашляють, і я можу робити уроки. Запальною у скляночці гніт каганчика, дістаю арифметику і мерщій вчитуюсь у задачу.

Аж ось мама з печі своїм тихим голосом кажуть: “Миколо, гаси каганець. Він мене душить”. Каганець і справді коптів, бо пальною рідиною були або згусток олії, або керосин із суміші. “Мамо, – відгукуюсь, – я ще не встиг і умови задачі запам'ятати. А завтра у нас контрольна”. А ще вірша потрібно вивчити. За німецьку вже і не кажу, щоб не тривожити їх. Я тоді ходив до шостого класу. А мама знову ще тихішим голосом: “Ти швиденько запам'ятовуй і лізь до мене на піч, будемо удвох в умі розв'язувати”. Хоч мама були і неписьменною, навіть розписатися не вміли, бо ні в яку школу не ходили, але арифметичні задачки розв'язували дуже швидко і скороченим шляхом. Якщо у мене задача вийде, було, на 11 питань, то у мами, як правило, на дев'ять, а то і на сім. І пояснять мені, що такі питання можна й опустити, об'єднавши їх з такими-то питаннями.

Отож гашу я каганця, а сам думаю: якщо не розв'яжу задачу, то мама точно її розв'яжуть і продиктують уранці. Вірш вивчу між двома перервами, бо урок літератури був третім за розписом. Правда, під час великої перерви потрібно було навідатись до мами та заодно і окраєць хліба прихопити. Урок німецької був п'ятим, отже, є третя і четверта перерви. На третій завчу слова, а уже на четвертій – перекладу параграф.

Тож мушу гасити. Але ще побіжу до печі. Готую Василеві вечерю. Наливаю з глечика кухоль молока, ламаю окраєць хліба і кладу на припічку. На цей раз з обіду залишилось в горщечку трохи борщу. Виливаю в мисочку і ставлю на лаві біля вікна. На душі трохи легшає – Василь попоїсть.

А мама все повторює: “Чого ж не гасиш?” “Гашу, гашу, я Василеві вечерю готую, він же з клубу прийде голодний. Щоб не засвічував каганця”...

Гашу каганець і вилазю на піч, укриваюся ковдриною і тихенько, тихенько так, щоб і мама не почули, тулюся до них. А вони лежать малесенькі, як сніпок ярої пшениці. Не озимої і не жита, а саме ярої. Озиму пшеницю чи жито, коли косять, то в'яжуть у великі снопи. А яру пшеницю чи ячмінь – у малі. Бо якщо в'язати великі, то розсипляться. Але ж мама відчули, що я до них притулився. Ніжно гладять мене по голівці:

– Що, маленькою я стала, висохла? – питають мене.

– Та ні, ні, то я так... – відповідаю. І починаю розгляд умови задачі.

Задачі в арифметиці, як правило, типові. То на труби: ...В посудину такого-то об'єму через трубу наливається рідина, а через другу витікає. Знайти якусь величину, наприклад, час, за який вода повністю витече з посудини. Або задачі на шлях: “З пункту А вийшов пішохід, а з пункту Б йому назустріч інший пішохід. Через який час вони зустрінуться в пункті В?” – питається. Або ще задачі на частини, на проценти...

На цей раз вчителька задала додому задачу на частини.

– Розкривай умову, – кажуть мама.

Я розкрив і ще раз повторив. Так мама завжди просять і мене до цього привчають.

– А може не будемо сьогодні розв'язувати? Завтра контрольна робота, тому вчителька не включить її, оскільки задала додому, – кажу я мамі.

– На це, синку, не треба розраховувати. Якщо ти стомився, а воно ж так, адже ти цілий день при ділі, то засинай, а я буду поступово в умі її розв'язувати. Мені навіть легше буде, не так тії недуги даватимуться взнаки, – відповідає мама.

Я й справді дуже хотів спати. Повертаюсь на другий бік, а очі самі заплющуються. Тому почав ганяти в голові думку, що за одиницю приймати... при розв'язанні подібних задач... Та й засинаю. І так міцно спав, що прокинувся десь аж перед світанком. Мама, як завжди, лежать на правому боці. На лівому вони не могли спати – страшенно мучило удушшя. Але чому так тихо? І тут як блискавка – страшна думка: “Може, щось з мамою сталося?” Такі думки все частіше лізуть в голову. Я мерщій перевертаюся. Але так тихо, щоб не розбудити маму. Прикладаю голівку до маминої спини. Прислухаюся, чи мама дихають, а мама:

– Спи синочку, спи. Я дихаю, і задачку вже розв'язала. Поспи ще трохи.

Та що та задача, в які вона могла йти порівняння з тим, що моя мама дихають, живі і я чую їхню мову, голос. Згортаюсь у клубочок і лежу під ковдрою на черені. І так мені робиться легко і радісно на душі, що я знову поринаю у білий, як кучугура снігу, сон.

Зима, як і попередня, затягнулася. І взагалі, повоєнні зими чомусь такі холодючі. Морози сягають тридцяти п'яти, а іноді і сорока градусів. А хуртовини! Тиждень було метуть. Та так, що покриє повітку і майже усю хату. Дверей з хати відчинити неможливо. А як же ж до повітки добратися, до колодязя? Невеличкі запаси соломи, сіна, які ми складали у скирдочки, закидані снігом ущерть. І все-таки хуртовини втихають. І тоді для Василя, та й для мене також, на цілий день, а то і більше, величезна робота: прокидати траншеї, в першу чергу до повітки, адже там голодні корова, кури, поросля. Бувало що дві, а то і більше діб через хуртовину їх не можна було погодувати. І ось, коли Василь добереться до них, проклавши траншею, корова зрадіє, микає, а із очей у неї сльози течуть. Кури починають кудахкати, а півень співати. Поросля підстрибує, мало не вискочить із своєї загорожі. У повітці завжди були невеличкі запаси кормів. З Василем починаємо усіх годувати, а вони ще більше гарцюють, вихоплюють пашиво, зерно і буряки з рук. І так радісно та вдячно дивляться на нас. Шкода, що між людьми таке рідко буває. Для мене, мами і Василя зима сорок сьомого видається не лише особливо холодною, а й неймовірно довгою. Саме в цьому році здоров'я мами значно погіршується. Вона тане на очах. Ми чекали не дочекаючись, щоб швидше настала весна, а там і літо. Тоді ми маму вивели б на подвір'я і посадили б біля хати на призьбі, підмостивши сукні, піджачки. Прикрили б ніжки ковдрою. І нехай сонце робить свою справу: обігріває нашу маму і продовжує їй життя.

А як настане літо, то я у бригадира дядька Свирия разом з Марією Мамківською випросимо коні та й повеземо маму у Веселий Поділ до знахарки. Ця думка мене не полишала відтоді, коли почув про знахарку. Ось вона і тільки вона допоможе нам. Ми пробували до лікарів звертатися. Коли мама була здоровішою, то я з нею ходив і до Хильківки, що за п'ять кілометрів від Бурбиного. Там була лікарня, яку свого часу збудував пан Устимович. І раз, і два та і більше разів ми ходили туди. Лікарі прописували якісь ліки. Та вони не допомагали. Разів два возили маму і до районної лікарні, що в Оболоні. Там був дуже знатний і шанований людьми головний лікар Амвросій Назарець. Старші люди говорили, що це лікар, посланий Богом. Він і хірург, і терапевт, і костоправ. Одне слово – лікував усі хвороби. Та і він мамі не зміг допомогти. Напевне, не вмів таку хворобу лікувати. Я це зрозумів, коли маму привезли вдруге. Він довго вислуховував і сказав Марії Мамківській: доглядайте Христю Василівну, вашу тітку, і нехай її навідує сільський фельдшер. І тоді нам стало зрозуміло, що настільки тяжка хвороба у мами, яку лікарі безсилі вилікувати. Ми їхали з Оболоні дуже засмучені. Мама всю дорогу кашляла і увесь час мовчала. А я поганяв коней, боліло щось під реберцями і душили сльози.

Лікар Амвросій Назарець не помилився, коли, звертаючись до Марії Мамківської, сказав: "... доглядай свою тітку...". Вона насправді була рідною племінницею моєї мами, а нам з Василем – двоюрідною сестрою. І вона не Мамківська, а Вакуленко Марія Мефодіївна – дочка найстаршого маминого брата Мефодія, Мамківська – це прізвище. Справа в тому, що мама моєї мами, її звали Василиною, тобто моя і Василева бабуся, наймитувала у пана Устимовича. І годувала його дітей своїм молоком. Таких жінок називали мамками. І люди села увесь рід діда Василя і баби Василини прозвали мамками. І це прізвище залишилося довгоживучим. Мене в селі також називають здебільшого Микола Мамків. І я не можу навіть уявити, що через десятки літ старожили казатимуть, що приїжджав до села із Києва "Микола Мамків".

Але так уже і буде. Прислухаємося до односельчан і Марію Мефодіївну називаємо Марією Мамківською або просто Марією. Вона була трішки молодшою за маму, рослою і вродливою. Однак доля її не жалувала. Сама виховувала єдиного сина Якова. Про його батька в селі ніхто нічого не знав. Мовчала і Марія. Яків був записаний на її прізвище – Вакуленко Яків. Ростила, пестила, душу вкладала в нього. Вона ним жила. Яків для неї – це і щастя, і єдина надія на життя та існування. Більшого щастя, ніж син Яків, для

неї не було. Дуже переживала, якщо хтось із пацанів обізвав його безбатченком. А сам Яків, підростаючи і набираючись сил, давав цим обзивачам “здачі”. Та так, що ті прибігали додому з синцями і обірваними штанцями та сорочечками. Тоді батьки приходили до Марії з погрозами, що вони її і Якова всіляко будуть паплюжити, а то і знищать. В такі моменти Марія перед цими батьками виправдувалася, просила вибачення, обіцяла покарати Якова – чого і домагалися батьки постраждалих. А як батьки підуть з двору, то вона тут же – у сльози. Бере на руки Якова й умовляє його не чіпати тих розбишак, бути подалі від них. Якова вона ніколи не била, а любила безмежно. Марія жила на тій же вулиці Новаки, що і ми. Її хата по діагоналі знаходилася навпроти нашої хати. Тому я часто спостерігав оті сцени на подвір’ї. Хоч я значно менший за Якова, але мені його дуже шкода. І я, було, побіжу до їхнього двору і коли побачу, що Марія плаче, то і я плачу. На диво, Яків не плакав. Я був прив’язаний до Якова. Пригадую, коли Яків пішов до школи, я теж за ним побіг і сів поруч з ним за парту. І був щасливий до безміри. Але вчителька зайшла до класу, побачила мене, лагідно взяла за руку і вивела з класу.

– Підростеш, буде сім років і підеш у перший клас. Я обов’язково буду твоєю вчителькою, – сказала вона і зачинила за собою двері. Я, плачучи, біг додому і вперше розгнівався на Якова. “Чому ж він за мене на заступився?” – спокою не давала думка.

Час швидко пробігав. Яків ставав усе рослішим, мужнів. Скоро і сім класів закінчить. Марія не натішиться ним. Його волонтаристський характер входив у русло доброти. Він багатьом, особливо пристарілим людям, помагав збирати городину, косити, молотити. Яків Вакуленко став згодом улюбленцем села.

Та ось 1941 рік, червень. Яків закінчує сім класів. Війна. Окупація. В 1943 році радянські війська визволяють нашу територію і Якова разом з ровесниками мобілізують. Потрапляє на фронт. Матері Марії з фронту пише теплі листи, подаючи надії, що скоро скінчиться війна, він повернеться додому. І буде далі вчитися і допомагати їй в усіх життєвих справах. Листи йшли... А у квітні, травні сорок п'ятого – перестали. Марія не знаходить собі місця, бідкається, бігає до сусідів і до нас, було, прибіжить:

– Тітко Христе, від Якова більше місяця немає листів. Боженьку! Спаси його, відведи від нього біду, – зляканим голосом говорить. Мама, як могли, її утшала.

– Та ні, Маріє, он же радіо говорить, що війна закінчується, німці відступають, не чинячи опору. Наші війська знаходяться біля Берліна. Яків обов'язково повернеться. Я за нього також Богу молюсь...

І справді, незабаром скінчилася війна. До села поверталися чоловіки – односельчани, які залишилися живими. Якова не було, і листи від нього не йшли. І ось до села повернувся із фронту Василь Гелеверя, який був мобілізований водночас із Яковом. І з Василем служили вони у піхоті в одному і тому ж батальйоні. Тому недаремно, коли від Якова перестали надходити листи, Марія бігала до Гелеверів і запитувала, чи нема від їхнього сина листів, чи не згадує в своїх листах Якова. Ті якось ніяково їй відповідали: “Та й від нашого перестали йти...” .

І коли Марія почула, що повернувся Василь, вона стрімголов полетіла через городи (батьки Василя жили наприкінці села, на вулиці, яка називалась Кацуни), захекавшись, вона вбігла у подвір'я. Там стояв Василь і перелякано дивився на Марію.

– Тітко Маріє, – тихо промовив він, – я не міг до Вас прийти, боявся завдати Вам великого горя. Але воно є. Яків загинув на підступах до Берліна. Я в колоні йшов поруч з Яковом. Раптом почув постріл із гвинтівки. В цю ж мить Яків упав. Куля влучила прямо в голову і скосила Якова на смерть. Ми його поховали в одній із Братських могил під Берліном.

Та уже і останніх Василевих слів Марія не чула. Вона знепритомлено впала долі...

А незабаром прийшла і похоронка, яка підтвердила страшну звістку Василя Гелевері.

Василь потім часто приходив до Марії Мефодіївни. Приносив їй фотографії, на яких був зображений молодий солдат у військовій формі Яків Вакуленко.

Горе поступово вщухало. І Марія все частіше приходила до нас, до своєї тітки Христі. Допомогала нам по господарству, доглядала нашу маму.

Після смерті Якова наша сім'я для Марії ставала все ближчою і ріднішою. Вона все робила, щоб врятувати нашу маму, відігнати ту кляту хворобу. Як і моя мама, Марія дуже тяжко працювала, мала і по дві ланки, косила, в'язала, орала кіньми і волами, а то і коровами. Неодноразово була ланковою. Тому у селі, серед правління колгоспу користувалася авторитетом. І голова чи бригадир їй майже ніколи не відмовляли у її проханнях. Знаючи це, я і звертався до Марії, а вона до бригадира, щоб надали коней відвезти маму до лікаря.

Довгожданне літо сорок сьомого врешті настало. Мамі трішки полегшало, і ми з Марією звернулися до бригадира Грицька Свира надати коней, щоб відвезти маму до знахарки. Коней дозволили. Бригадир наказав старшому конюху, щоб той, крім сіна, ще виділив дві мірки вівса, бо дорога далека і коні можуть пристати.

До Веселого Подолу було десь із тридцять кілометрів. Мама бідкалася, чи зумію я в таку далеку дорогу туди і назад дігнати коней. Я маму втішав, щоб вони не хвилювалися. Адже бригадир часто доручав мені бути кінничим. Я і допризовників возив у Семенівку. І, як правило, це відбувалось вночі. Хлопців, у яких були батьки, на цю роботу непросто було заохотити. Я погоджувався, бо і мені йшли назустріч. Не раз я возив і завгоспа дядька Пилипа, з комірником на ринок до Лубен. А це десь аж сорок п'ять кілометрів. Туди везли борошно, цукор, мед та на вторговані гроші купляли запчастини до сільськогосподарського інвентаря.

Мої слова девчому переконували маму.

Ще й не почало прокидатись на день, а я на бригаді запряг коней, узяв для них пашню. І ще сонце не сходило, а підвода вже стояла на нашому подвір'ї. Прийшла Марія з корзиною у руках і маленьким вузликом, замотаним у хустинку. В корзині були яйця для знахарки, а у вузлику – наші харчі на дорогу. Вийшов Василь із хати і дає Марії у папірці загорнуті невеличкі гроші. Показує, що це треба заплатити лікарю. Тепло одягли маму, допомогли їй вилізти на воза. Біля мами сіла Марія і ми рушили на Веселий Поділ. Василь вийшов на вулицю і все стояв серед вигону, аж поки ми не зникли за селом.

Коні ішли підтюпцем, а то й зривалися бігти. Тоді мама просили, щоб я не гнав коней. Мовляв, вони пристануть. Та, певно, маму в такі моменти починало трясти на возі. Я мамі пояснюю, що коні самі все швидше і швидше набирають ходу. Мені уявлялось, що, мабуть, і коні, як і я, якомога скоріш хочуть маму завезти до знахарки.

Скільки оком глянь – стоять лани пшениці, жита, соняхи, просо, гречка... Яка ж це дивовижна краса, яке багатство! І чому ж тоді ми все голодуємо і не можемо вибитися із злиднів?!

Проїхали уже і Семенівку, а десь після обіду були у Веселому Подолі. Розпитали людей, де живе знахарка, і тут же опинилися біля її хати. У дворі було чимало людей, та коли ми з Марією підвели маму, то їй на ганку вступили місце і вона, задихавшись, сіла на лавці. Я пішов годувати коней, а Марія з кошиком залишилася біля мами.

Погодував, розпитав, де їх можна напоїти. Сказали, що найкраще на колгоспному подвір'ї. Там є корита, з яких напувають коней та іншу худобу. Помчав на колгоспний двір і там, трохи поодаль, як спускатись на низ до левади виднівся журавель. Я здогадався, що там і є водопій. Під'їхав туди. Стоїть колодязь з журавлем і багато корит, що з'єднувалися з колодязем. Прив'язую коней до одного із корит, вискакую на зруб і давай дерев'яним ковшем із колодязя тягати воду і наливати в корито. Коні жадібно п'ють. Хоч як тяжко з допомогою журавля затопляти ківш, а ще тяжче його підняти з колодязя на поверхню зрубу, та зате ж коні нагодовані і напоєні. Під'їжджаю до подвір'я знахарки. Мама і Марії на ганку нема. Здогадуюсь, що вони в хаті. Хвилююся. А час незрушний, не тягнеться, не повзе, а завис у якійсь німоті. Аж ось виходять Марія з мамою. На обличчях обох не посмішки, але якісь іскорки надії. Я біжу їм назустріч і шепотом, щоб ніхто не почув:

– Ну, ну... Що вона сказала?

Марія:

– Все по дорозі розповім.

– Мама буде жити? – уже настирливіше питаю я Марію.

– Буде, якщо зробимо все те, що сказала знахарка.

Де ті сили у мене взялися? Я підхопив маму і посадив на воза, на вимощене сіном і ватними піджаками місце, а ніжки укрити ковдрою. І коні рушили з місця.

Коли проїхали Веселий Поділ, Марія почала розповідати так голосно, щоб я почув, адже я сидів попереду, поганяв коней.

– Миколо, знахарка підтвердила хворобу мами. Тяжка форма удущія, пов'язана із захворюванням легенів. Повністю вилікуватись неможливо. Але можна дещо зміцнити здоров'я, а може, й продовжити життя, перейшовши на лікування народними методами. Запропонувала такий рецепт: мед, масло, какао. Все розтоплюється і заливається настоєм з листя і гілочок дерева глоду. А потім отриманий таким чином розчин протягом певного часу настоювати – і вийде продукт, який три рази на день по столовій ложці потрібно вживати. Знахарка попередила, – продовжує Марія, – глід дуже рідкісне дерево, скажімо, у Веселому Подолі його нема. А ось, коли з Лукашівки привозили до неї одного хворого чоловіка і та запропонувала подібний рецепт, пов'язаний з відваром глоду, то лукашівець сказав, що у них є таке дерево. Роста посеред села на вигоні...

...Зароїлися у моїй голові спогади. Так, я це дерево бачив, коли директор школи Микола Баластрик водив нас до Оболоні вступати у комсомол. Ми

йшли через Лукашівку. І бачили серед широкого вигону одиноке, не дуже високе, з густими гілками дерево. То це і є глід, про який знахарці розповідав хворий чоловік із Лукашівки. Адже широкий вигін у тому селі один. Решта – вузьенькі вулички...

– І ще знахарка сказала, – продовжувала Марія, – що глід – це дерево з великими колючками, і що гілки з нього треба зрізати восени. Тільки з осінніх гілочок можна отримати той відвар, який підходить до необхідного розчину.

А коні біжать все швидше. Я неодноразово спостерігаю, що коні додому швидше біжать, ніж коли везуть тебе кудись. Так і людина – додому швидше йде, ніж із дому. А я собі вже розмірковую лише про те, як приготувати необхідні ліки. Масло зіб'ємо самі, мед купимо у діда Василя Желюка. Тільки у нього на все село була пасіка, крім колгоспної. А може Марія попросить у голови, а той роздобреться та й випише мамі меду.

Хоч і не знаю, що воно таке какао, – не біда, думаю. До Хорола із Кременчука на ринок привозять усякі солодощі. Мабуть-таки і какао там буває. Їхатиму в Хорол кінничим, попрошу у мами грошей і привезу те какао. Невеличкі гроші у мами бували. Тоді за батька, що загинув на фронті нам листоноша приносив щомісячно сорок карбованців. Мама їх дуже економила і видавала для конче потрібного: на сіль, сірники, керосин. Отже, купимо й те какао. А от гілочки глodu не купиш... Треба чекати осені. А йде лише липень. Заходилися ми добувати інші компоненти майбутніх ліків. На прохання Марії за Василеві трудовні голова виписав один кілограм меду. А коли я одного разу повертався додому, відігнавши корову до череди і йшов біля хати діда Василя Желюка, той закликав мене у подвір'я і мовив:

– Знаю, що для ліків твоїй мамі потрібен мед. Мені Марія Мамківська казала, так ось я даю тобі оцю баночку.

Це була літрова банка. Я злякався. Подумав, що треба ж платити великі гроші.

– Діду Василю, у нас не знайдеться таких грошей, щоб заплатити за цю банку меду. Якби хоч менша.

Хотілось сказати, що і голова колгоспу виписав. Але дід мене перебив:

– Це безкоштовно. Адже це на ліки. Я вашу матір шаную, нехай їй цей мед допоможе.

Подякував дідові Василеві Желюку, узяв банку, замотану у чисту полотничку, притулив її до своїх маленьких грудей і скільки духу помчався додому, переповнений і радіщами, і водночас горем. Якесь підступна думка

гнітила мене що начебто я жебрак. А поруч теплилася інша думка: “Не переживай, Миколо. Як виростеш, заробиш грошей, то обов'язково віддячиш дідові Желюку. Адже він виявив надзвичайну доброту в такий для нас тяжкий час”.

Про все це я розповів мамі. Вона тяжко зітхнула і в її очах я не побачив радощів.

Какао купили не у Хоролі, а в Лубнах, коли завгоспа дядька Пилипа Романця я звозив на ринок. Дядько Пилип знайшов ларьок, де продавалося те какао і купив дві баночки. Я пробував давати гроші.

– Твоя мама заробила у колгоспі більше, працюючи і в ланках, і на різних роботах. Але ти ж знаєш, що колгоспникам за роботу грошима не платять, а пишуть голі трудовні, як ось і тобі кінничому – сказав дядько Пилип і грошей у мене не взяв.

Отже, черга за настійкою з глоду. Що для мене ті дванадцять кілометрів до Лукашівки. Швидше б вересень. Встану у неділю рано-вранці, візьму ножа, мішка і подамся через городи, навпростець, степами. Це ж для нашої з Василем мами...

Нарешті й осінь. Затискає нас у своєму сірому кулаці, але надія на глід робить її для мене добрішою. Я дістаю чистого мішечка, ретельно залатаного маминими вмилими руками, загортаю ним здоровецького ножа і вирушаю.

У полі сам я не боюсь ніколи. Без мами і без брата не раз пас череду. Там видно все довкола так далеко, що й натяк небезпеки помічаєш на недосяжній відстані. Тому іду сміливо. Мене несе надія! Глевка земля не так вже й цупко в'яжеться до ніг. По сухостоях зовсім легко йти. Щоб лиш не заблудитися, не збитись з шляху. Бо йдучи вперше, є така підступність. Боюся йти мимо великих скирт соломи, що на худоліївських полях. Бо, як розповідав Василь Семенець – син тітки Марини, одного разу, коли він ішов із своїм собакою Тузиком, то з цих скирт вибігла ціла тічка лисиць і давай рвати, кусати Тузика. Тузик-велетень теж давав їм здачу. Та й Василь, схопивши залізного прута, щосили гижилів лисиць. Врешті-решт лисиці відсахнулися, побігли в нори під скиртами. Але Тузика дуже пошарпали.

Обминути ці скирти аж ніяк неможливо. Коло них проляга польова дорога, а навкруги стоять ще не скошені лани соняхів та кукурудзи.

Миттю пробіг біля скирт і ще довго оглядався, чи не женуться за мною лисиці. На щастя, лисиць не було. Заспокоївшись, збавляю ходу і прямую на село Пузирі, що перед Лукашівкою. Від Пузирів веде уже пряма дорога до Лукашівки.

Сонце під обід, а я у Лукашівці. Іду селом до того широкого вигону. Людей майже нема, очевидно в полях, збирають урожай. Аж ось і той вигін, а посеред нього дерево повите густими гілками, на яких ледь пожовклі листочки.

Поклав мішка на прижухлу травицю. Беру ножа, та гілля – вище мене. І колючки повсюди. Але я пробираюся у гущу гілок. Там перебираюся на височінь. Трохи подерло пальці, трохи щоки, та що там. Болю я не відчуваю. Лиш ріжу, ріжу і усвідомлюю, що, напевно, справді це дерево висмоктує із землі незнану силу, бо зламати гілку руками не вдається геть ніяк. А ніж ковзає, ніби по залізу. І лише після дужих намагань терниста віть сама летить додола відчахнута.

Здолав таки цю горду неприступність. За першою упала друга гілка. Дістаюсь молоденьких гіллячок. Йде діло швидше. Трохи врізав пальця. Послинив, й далі. Може, й з півмішка лежить внизу не гілочок вже – ліків! Бо я їх заварю, і настійкою заллю розтоплене масло, мед, какао й врятую маму. Бо моя любов знайде на світі все для її порятунку.

Якби мене взяли на мамине місце у ланку, я б ходив. Щоб дати відпочити від напруги. Так, кажуть, щоб підріс. А час не жде. Мама безсиліє і кашель її душить. Якби ж цей глід його призупинив. Хотілось би стільки гілок набрати, щоб вистачило на тривалий час. Карабкаюсь по стовбурі все вище, аж чую голоси й хлоп'ячий регіт. З-за урвища з'являється ватага.

– Давайте тут багаття розкладем, – вигукує високий парубійко.

Я й не здригнувся. Хлопці собі бавляться. А в мене справа. Що мені до них! Та раптом один вигукнув:

– Дивіться, чужак якийсь на дереві! І всі вони до мене підступились.

– Ану, злазь!

– Ти що це робиш тут у нас без дозволу? Дерево трощиш? Он який розумний.

– Я, хлопці, мамі для настоянки, тяжка хвороба в неї, прямо чахне...

– Так злазь же, тобі кажуть! Подивись, ще й виправдовується складно.

Па-ца-ню-ра! Кидай ножа!

– В нас ніж один.

– Так не буде й жодного! – і давай розхитувати стовбур піді мною.

– Ти бач, вчепивсь, як рак, ану полізь, здери! – вказав високий іншому з ватаги.

Вирішую спускатись сам. Бо гілочки вони порозкидали, топтали чобітьми, і моє серце стискалось від обурення й образи і рвалося на частинки. Коли зістрибнув, один з пацанів схопив за барки і штовхнув під дих.

– Чо внадився?

– Я тут уперше. Мені для ліків.

– Бреши далі! Ми бачили таких! А ніж, нічого, нам він знадобиться. Й мішечок, подивіться, залатаний, ціленький.

– Віддайте! Що ви робите? – вигукую.

А вони ще лютішими стають. Під боки кулаками, і у голову, і в спину луплять. Господи, за віщо?

– Не підеш сам, приб'єм!

Я підбираю гілок з кілька й відступаю. В сльози. Дороги геть не бачу. Лиш бреду. В нікуди. Коротко чи довго. Бо як же так? Чому така жорстокість?! Ми ж ровесники. І в них, мабуть, загинули батьки, як мій в війну. І їм же, мабуть, не солодко живеться... Що ж я їм такого заподіяв, чим розлютив?

Тепер мій шлях безрадісно сумний. Вже не спішу, нащо тепер спішити, коли я задум свій не виконав, коли до мами мені ні з чим повернутись, коли цей світ такий немилосердний, такий...

І раптом чую:

– Стій!

Оглядаюсь, невже ще й доганяють? Та голос інший, вже дорослий голос. І вдалині кремезна постать махає та показує, щоб став:

– Хлопче, пожди, пожди...

То й зупиняюсь. Чи довіра, чи потреба у захисті мене уже утримують на місці. Я жду. Вертатися несила. Боже-боже! Невже цей світ такий?!

А чоловік тим часом наближається все ближче. Захеканий, розчулений, розпашілий, але якийсь надійний:

– Ну, малий, не плач. Я тим зірвиголовам виписав добряче. Ось твій мішок і ніж. Я в них забрав.

– Та за віщо ж?

– Вас треба вчити ще, як бути добрими і чуйними. А ти, вже бачу, від природи чуйний. Це добре, синку, це тобі допоможе межи людьми. Я проведу тебе. А ти, бува, не Христин син, із Бурбиного?

– Мою маму звати Христя. Вона дуже хвора, у неї удушся. Знахарка порадила зробити настійку із глоду. А у нашому селі такі дерева не ростуть.

Тому я і прийшов у ваше, щоб нарізати гілочок. А ті хлопці бачте, що зробили. Добре, що Ви знайшлися і відібрали.

– А мене зовуть Іван Кухта. Я родом з Бурбиного. Жив на вулиці Кухти. На цій же вулиці жила і твоя мама у діда Василя і баби Василини. Батьків твоєї мами знав і твого батька Івана Шкіля. Я чув, що він поліг на фронті. Знаю, що і мама хворіє і, що брат глухонімий. Мені розповідали твої односельці. Будеш вітати маму. Бережіть її, – промовив стиха дядько.

– Я мамі передам від Вас вітання. Вона, напевне, пам'ятає Вас. Але не скажу їй, що мене били, і що ви у них відбирали ножа і мішок з гіллячками, бо дуже вже вони слабкі...

...Розпач топився в хвилі доброти й простої людяності. Світе, який ти мінливий!

А я все ж йду. Несу і в серці, і в руках... надію.

Сонце сідало на землю. Надворі вечоріло. А я все йшов і йшов та про маму думав. Знав, що вони дуже стурбовані. Адже я мав повернутися пополудню. А мене немає та й немає. Та ось уже і бурбинські поля. Назад я пішов через село Пузирі, хутори Васильки, Черевки, щоб обминути оті скирди соломи, які стояли на худоліївських полях і в яких, як я думав, ховаються лисиці. Поля промайнули. І я швидко побіг городами, страшенно хотілося їсти. У мене за сорочечкою був акуратно замотаний маминими руками крайчик хліба і шматочок старого зажовклого сальця. Та не їлося мені із-за того, що сталося в Лукашівці біля кудрявого і колючого глоду. Пробіг я городом баби Улантії і вибіг на широкий вигін вулиці Новаки. А на тому боці витоку і наша малесенька хата, крита снопами із околоту. Придивляюся... на призьбі сидять мама і дивляться у ту сторону вулиці звідки я повинен з'явитися. Я ще додав ходи і опинився біля мами.

– Мамо, – опутивши мішок з плечей і поклавши його біля мами, – ось цей глід, тепер ти вилікуєшся, він тобі обов'язково допоможе. – Подивився на маму, а у неї сумні і заплакані очі.

– Чому, синку, так пізно повернувся? Я вже вигледіла усі свої очі, дивлячись у сторону Лукашівки. Які тільки думки у голову не лізли. У тебе он які розцарапані руки, ноги. Та й чомусь синці під очима. Тебе що, били? Хто? Як же вони могли? Ти ж для хворої мами ті гіллячки ламав. Ти що, їм не пояснив? Нехай їх Бог покарає.

– Ні, мамо. Мене не били, я упав з дерева. А коли падав, то дістав оці царапини. А затримав мене своїми розповідями дядько Іван Кухта. Він передавав вам вітання. Казав, що знає вас, батька Івана Полікарповича. До

речі, і ваших батьків, тобто мого діда Василя і бабу Василину. А ще він казав, щоб ми берегли маму Христю Василівну, бо вона, мовляв, дуже добра людина і без неї буде важко жити.

Своїми розповідями я трішки заспокоїв маму. Аж ось і Василь підійшов, в цей час він порався біля корови. Радий, що я повернувся. І показує мені, що мама плакали.

Почувши гомін на подвір'ї, підійшла й Марія Вакуленко.

– Молодець, Миколо, – сказала вона. – Глід є. Завтра будемо готувати ліки. Спочатку зробимо настій із глоду, а потім виготуємо суміш з усіх компонентів, які назвала знахарка.

Марія пішла додому. А ми з Василем завели маму до хати. Чи то мені так здалося, чи і насправді так було, мама цупкіше ставали на землю і енергійніше йшли, притулившись до мене. В цей час вони на мене дивилися, як на свого спасителя і були якусь мить щасливою. Я ще більше повірив у це чудо-дерево. Гордий, з піднесенням, переконаний, що я врятував нам маму, я назавтра пішов до школи у сьомий, а отже, випускний клас. Як і в попередніх класах – п'ятому і шостому – мене знову обирають на звітно-виборних зборах секретарем шкільної комсомольської організації. А ще в шостому класі мене було обрано членом бюро комітету комсомолу Оболонянського району. Все це до навчання додавало неабиякої роботи, забиало багато часу. Особливо ж проведення післяурочної роботи: засідання бюро, робота з відстаючими, шефська допомога колгоспу, організація художньої самодіяльності, комсомольських зборів, виклики в район на засідання пленумів райкому. Добре, якщо в день роботи пленуму до райкому партії чи райвиконкому викликали або голову колгоспу або голову сільради чи обох разом, то і мене підвезуть. А здебільшого доводилося тільки в одну сторону долати двадцятикілометровий шлях пішки. Пригадую травень 1948 року. Райком комсомолу на честь третьої річниці Перемоги організував в Оболоні змагання з стрілкової стрільби. Кожна семирічна школа повинна була виставити команду із п'яти осіб. Очолюватиме команду воєнрук школи. І наша школа готувала команду хлопців, які добре стріляли із дрібнокаліберки. Я до тої команди не потрапив, бо при стрільбі з гвинтівки, як правило, попадав у “молоко” – все те, що на мішені поза кругами, називали молоком. І раптом у неділю рано-вранці (у цей день мались проходити змагання) до хати зайшов воєнрук і сказав, що я повинен виступати за нашу команду.

– Як? – запитав я, – Я ж погано стріляю. Для чого ж я там? Та мені маму треба доглянути.

– Знаєш, Миколо, – сказав воєнрук, – двох, – і назвав їх імена, – батьки не пустили, зіславшись на далеку дорогу. А якщо ми виставимо неповну команду, то нам відразу зарахують поразку.

Директор школи сказав: “Нехай Микола Шкіль іде, він же секретар комсомольської організації, а змагання проводить райком комсомолу”.

І мама пробували заступитись за мене, та воєнрук був невідступний. Мені нічого не залишалось, як наспіх готувати сидора і йти в команді до Оболоні відстоювати честь школи. Настрій у мене був надзвичайно гнітючий. Було до сліз обідно і за себе, і за хлопців із команди. Із чотирьох юнаків (п'ятим був воєнрук, він теж входив до складу команди) у трьох батьки загинули на фронті. Лише у Миколи Гелевері був батько. Його в селі називали дядьком Ільком. Він Миколі був нерідним батьком.

Та сталося, начебто як у казці. Наша команда виступала другою після оболонянських. Воєнрук розпорядився, щоб у команді я виступав останнім і не вніс у команду паніки і розгубленості. Першим стріляв воєнрук, за ним Микола Гелеверя (він найкраще стріляв у школі), за ним ще два хлопці. І, нарешті, черга підійшла до мене. Не знаю, куди той страх дівався. З'явилась у мене впевненість, не кажучи про велику відповідальність. Тісно притиснувши гвинтівку до правого плеча під мушку підібравши “яблуко”, я п'ять разів підряд вистрелив... Усі з команди в напрузі. Чекаю оголошення результату. Від мішені доноситься голос: “Бурбинська” семирічна школа, член команди Шкіль Микола попав: у “десятку” один раз, у “вісімку” – два рази, у “сімку” – два рази. Він набрав сорок очок. Такого результату ще ні в кого нема”. Я ще лежав. Не вірилось тому, що почув. Та ось хлопці з команди підхопили мене, давай від радощів давати мені стусанів. А воєнрук побатьківськи обняв мене і поцілував. Я не міг стояти на місці, все бігав підстрибуючи.

Ще після нас виступало п'ять шкіл. Та найбільше очок набрала наша команда. В результаті – перше місце.

Ми додому йшли окрилені такою щасливою перемогою. А назавтра директор школи влаштував лінійку і зачитав наказ про нагородження всіх нас із команди похвальними грамотами за здобуття першого місця у змаганні. Незабаром і в районній газеті “Прапор комунізму” було відзначено нашу школу, команда якої зайняла у стрільковому змаганні перше місце. Пізніше і в обласній газеті “Зоря Полтавщини” про це писалося. Село гомоніло. А радощам у хлопців із команди не було меж.

Ось уже більше місяця, як мама приймають ліки приготовлені Марією за рецептом знахарки. Чи сталося це тому, що нам з Василем страшенно того хотілося, чи то й насправді Бог допоміг, щоб мамі полегшало. Вона зрідка могла перейти хату, вийти з неї на подвір'я, а то і підійти до городу. В ці хвилини її очі світлішали, а на обличчі з'являлась надзвичайно красива посмішка. А я благав Бога, щоб мамі все кращало та кращало. Марія і вдруге, і втретє робила ці, як нам здавалося, чудодійні ліки.

Глід, принесений мною, підходив до кінця. Та ось, раптово, їдучи через наше село підводою із Лукашівки, дядько Іван Кухта ще привіз добрий сніп висушеного глоду. Звертаючись до мами, він казав:

– Христе, ти вже пробач нашим селянським розбишакам. Хоч Микола, твій син, і просив не розповідати, щоб ти не хвилювалася, та я все ж таки розповім.

І він мамі розповів про все, як було.

– Я в той же день, – казав Іван Кухта, – обійшов батьків і розповів про ганебний вчинок їхніх синів. Деякі батьки обурювалися поведінкою своїх дітей, а деякі мовчали. А на другий день я пішов до школи нашого села і розповів про все це директору школи. Директор обіцяв розглянути поведінку цих учнів, прізвища яких я йому назвав, на засіданні педагогічної ради школи. “А перед директором Бурбинської школи Миколою Баластриком я обов'язково вибачусь за негідні дії моїх учнів”, – так на закінчення сказав директор нашої школи. Оскільки Микола тоді мало набрав глоду, то я вирішив приготувати, висушити і завезти вам додому. Мама уже стримано слухала розповідь дядька Івана Кухти. Подякувала за привезений ним сніп глоду. І сказала:

– Та не потрібно уже тих хлопців наказувати. Може, мій синок і не зумів їм дохідливо пояснити, що ті гілочки він ламав для ліків хворої його мами.

Мед у нас ще був. Та і дід Василь Желюк днями приніс літрову банку. Мама хотіли йому заплатити, та він навідріз відмовився.

– Христе Василівно, усі мешканці села раді б тобі допомогти, щоб ти якнайскоріш видужала. Адже в тебе малі ще хлопці, їм потрібна мати, – сказав дід Василь Желюк. І з цим пішов додому.

Запаси збільшилися. І какао ще залишилося. Буде з чого робити ліки мамі. Мама, Василь і я, а з нами і Марія Вакуленко мали перспективи на майбутнє. Але наше щастя було недовгим. З наближенням зими у мами все частіше з'являлися приступи удушся, кашлі. Виникали болі під лопатками.

Вона десь у січні 1948 року і зовсім злягла на черінь. Треба було піч топити уранці й увечері, щоб черінь хоч теплим був.

Виникли, як і в попередні зими, проблеми з паливом. Та нам з Василем до цього уже не звикати. З літа були деякі заготівки кіз'яків, соломи, трісочок, гіллячок тощо.

У зв'язку з погіршенням маминого здоров'я, мені все частіше доводилося пропускати шкільні уроки – бувало, що і по кілька днів не ходив до школи. Та не зважаючи на всі ці об'єктивні перешкоди, у навчанні я не здавав позицій. Усі чотири четверті навчального року я закінчував на відмінно. Лише один я в класі із двадцяти п'яти учнів випускні іспити склав на відмінно.

По закінченні іспитів був організований випускний вечір, на який запросили учнів-випускників з батьками, учителів та керівництво села – голів колгоспу та сільради, секретаря партійної організації, бригадирів. На шкільному подвір'ї накрили червоною скатертиною стіл, на якому стояв бюст Сталіна, а по боках майоріли червоні прапори.

Збори відкрив директор школи Микола Баластрик. Спочатку він підбивав підсумки роботи школи за рік, особливо наголошував на допомозі школи колгоспові зібрати врожай сільськогосподарських культур. А далі раптом сказав:

– Найкраще, на всі “відмінно” склав екзамени Микола Шкіль. Йому вручається Свідоцтво з відзнакою і Похвальна грамота за відмінне навчання та зразкову поведінку. Нагороджується він також книгою “Як гартувалася сталь” М.Островського. Дуже шкода, що на цих зборах відсутня його мама, Христя Василівна, – вона, як вам відомо, дуже давно хворіє. І ще прикріше, що Микола, будучи здібним хлопцем, не зможе далі продовжувати навчання, бо для цього у нього немає аніякісіньких умов. Але з нього вийде прекрасний комсомольський вожак для сільської молоді, яким він був у школі.

Почувши ці слова, я перелякався. У мене комком перекрило горло, сльози на очах. Я мерщій із рук директора вихопив свідоцтво, похвальну грамоту, книжку і стрімголов помчав додому. У голові одна за другою пливли думки: “Як він міг сказати, що я не буду вчитися. Адже мама не переставала мені повторювати: “Миколо! Вчися, а вивчишся – будеш людиною”. Я обов'язково вчитимуся. Поступлю у якийсь середнє училище – педагогічне чи, можливо, сільськогосподарське. Адже крім середньої освіти я через три роки матиму і спеціальність. А ні, то піду в Худоліївську середню

школу. Байдуже, що до Худоліївки десять кілометрів. Я ж і на більшу відстань ходив”.

Вибігаю з шкільного подвір'я. Навздогін линуть слова директора Миколи Баластрика: “Миколо! Ти куди побіг? Вернися, ти ж будеш ще виступати як секретар комсомольської організації!”

Я не повернувся. А вдома показуючи мамі свідоцтво, похвальну грамоту розповів лише про те, як мене хвалив директор – одного з кращих учнів школи. У мами від радощів горіли іскорки в гарних карих очах. Було видно, що вона гордиться своїм сином.

Був липень. Під вечір до двору зайшов Афанасій, тітки Марини син, а мамин рідний племінник. Він після демобілізації вчителював у с. Жовтневе, викладав математику. В руках у нього була газета “Комсомольская правда”. Він розгорнув газету, а там на двох полосах видрукувані оголошення. Середні військові училища оголошували набір на перший курс.

– Тітко Христе, – звернувся він до мами. – Я для Миколи підібрав училище. Це Київське спеціальне артилерійське училище. В оголошенні сказано, що діти загиблих воїнів та які мають за сім класів у атестаті відмінні оцінки, приймаються на навчання без вступних іспитів і будуть на всьому державному утриманні. Отже, по всіх параметрах, наш Микола підпадає під умови прийому. Ви ж, тітко Христе, – продовжував Афанасій, – не зможете його навчати у цивільному закладі, навіть і в середній школі, з відомих вам причин.

Мама, сидячи на призьбі під хатою, щось пробували говорити Афанасію. А я мерщій став уявляти себе, яким же я буду у курсантській формі. Це не те, що ось у цих поштопаних, зношених штанях та порваних черевиках, в яких я зараз стояв посеред двору. І згадалося, коли в школі ставили виставу Катаєва “Син полку” і я в ній грав роль капітана Єнакієва, то потім усі, хто був на виставі, говорили: “Яким же Микола тітки Христі був гарним у офіцерській формі. Як же вона йому личить”.

Та ще такий збіг – піонервожата Віра Іванівна, яка ставила цю виставу, офіцерську форму брала у того ж Афанасія, що був у званні старшого лейтенанта і в той час був у відпустці. Жив він у тітки Марини.

“Але ж про це можна тільки помріяти” – лізла думка в голову. Чую, мама запитують Афанасія: “А як же він до Києва добереться?”

– Я і про це подумав, – відповів Афанасій і продовжував: – У Києві ось уже другий рік у Вищій партійній школі навчається секретар Оболонянського райкому комсомолу Григорій Білоног. Сам він із Жовтневого. Двадцятого

липня знову їхатиме до Києва. Я його попрошу, щоб він і Миколу довів до столиці. А йдучи до вас, я зустрів дядька Перетятка Трохима і порадив, щоб його син Іван також поступав до цього училища. Правда, Іванові доведеться складати вступні іспити. Дядько Трохим сказав, що він згоден, але треба говорити з Іваном. Обіцяв завтра дати відповідь. Одне слово, треба, тітко Христе, погоджуватися. Кращого у цій ситуації і придумати не можна.

Звертаючись до мене, Афанасій сказав:

– А ти, Миколо, чого ж ти мовчиш? Ти ж згодний на цей варіант: уже в серпні тебе зарахують до училища. Ти будеш на всьому державному. А чого я вибрав саме артилерійське училище? Тому що в артилерії всі розрахунки ґрунтуються на математиці. А ти ж у нас здібний математик. А після закінчення цього училища підеш прямо у вище військове артилерійське училище, звідки вийдеш офіцером – молодшим лейтенантом. Уявляєш, на погонах у тебе буде дві зірки.

– А як же мама, Василь? Як же вони без мене? – звертаючись до Афанасія, сказав я.

На це Афанасій відповів: “Ти ж вік не будеш з ними. Через рік-два однаково в армію заберуть, якщо не будеш учитися. Думайте, розкажи про це Василеві, а я завтра після обіду зайду.

Афанасій повернувся і пішов у напрямку хати тітки Марини. Я ж опинився на роздоріжжі, у стані невизначеності. В моїй голові йшла боротьба думок. Одна думка – поступати. Друга – ні, на кого ж лишиш свою хвору маму. Мама, розуміючи мою розгубленість, сказала:

– Синочку мій, не терзай себе. Поступай до училища. Все одно ти мене надовго не вбережеш. Ти ж бачиш, що з часом я стаю все слабшою і слабшою. Мало що допомагають і ліки, приготовлені Марією. А так, хоч ти вивчися і будеш людиною. Єдине, що я тебе прошу, не забувай свого брата Василя.

Я на цей раз не відповів мамі. Увечері, коли Василь повернувся з майстерні, я йому все розповів – і про прихід Афанасія, і про його пропозиції поступати вчитися до київського артучилища. В цей час до хати зайшла і Марія Вакуленко. Василь і Марія підтримали ідею навчатися в артучилищі. Василь показував, що ти, мовляв, підростаєш, тобі треба мати і костюм, і піджак, і чоботи. А я не зможу заробити стільки грошей, щоб все це купити і тебе утримувати.

– Їдь, Миколо, – сказала Марія. – Маму з Василем доглядатимемо.

Ось після обіду прийшов Афанасій.

– Як вирішили? – запитав він.

– Поїду до Києва поступати до артучилища – відповів я.

– От і добре. Іван дядька Трохима також згоден їхати. Залишилося домовитися з Григорієм Білоногом. Та це вже я беру на себе. А ти збирай необхідні документи, – і простягнув мені газету з оголошенням.

Афанасій домовився з Григорієм Білоногом, що він нас чекатиме на станції у Семенівці двадцятого липня. Ми збиралися в дорогу. Дядько Трохим випросив підводу у бригадира і в зазначений день відвіз нас на станцію до Семенівки. Григорія Білонога я знав в обличчя. Я його неодноразово бачив в Оболоні на пленумах райкому комсомолу. Він нас чекав на станції. Взяли квитки на поїзд Кременчуг–Бахмач, сіли в поїзд і поїхали до станції Ромонад. На цій станції треба було робити пересадку на поїзд Харків–Київ. Довго чекали та, врешті-решт, поїзд прийшов і ми рушили до Києва. Дорогою Григорій Білоног багато говорив. Зокрема про те, яка буде могутня і багата наша держава після відбудови всього господарства, зруйнованого війною. А для цього треба щоб усі радянські люди сумлінно ставилися до праці, до своїх обов'язків.

До Києва ми приїхали пізно увечері. Весь Київ був у вогнях. Якась велетенська заграва. У нашому селі на той час ще не було електрики. Ми вечорами дивилися на Лубни, які за сорок п'ять кілометрів від Бурбиного, і бачили лише окремі вогники. Люди казали, що то світяться електричні лампочки на стовпах. Такі ж вогники маячили із Луконія. А тут якийсь неймовірне видовисько. І коли сіли у трамвай за номером 13, то він теж увесь світився. Для нас, сільських хлопчиків, це було щось неймовірне. Ми були заворожені.

Григорій Білоног привіз нас на вулицю Артема до гуртожитку, в якому він проживав. Завів до кімнати. У кімнаті був уже один курсант. Він йому розповів про мету нашого приїзду. Той одобрював наш вибір. Повечеряли. Григорій Білоног простелив нам матраци на підлозі, застелив простинею, поклав подушку і одіяло. Все це він попросив у коменданта гуртожитку.

– Лягайте, хлопці, спати, бо завтра дуже рано будемо їхати до училища. Адже мені також на дев'яту ранку треба йти на заняття. А ми з Анатолієм – так було звати другого курсанта – трохи прогуляємося по Києву.

Іван умить заснув. А я ще довго не міг заснути. Не покидала одна і та ж думка: “Чи правильне я прийняв рішення їхати навчатися в училище. Як же мама без мене? Якщо вона раптом попросить вночі подати води, то Василь же не почує”. І все страшніші і жалібніші лізли одна за одною думки в мою

голову. Я все більше схилявся до того, що мені треба бути біля мами, а вчитися в Худоліївській середній школі. Подумаєш, три роки навчання. Вони швидко пролетять. Останні думки мене трішки заспокоїли і я, притулившись до Івана заснув, та так міцно, що не почув, коли Григорій з Анатолієм зайшли до кімнати.

Вранці наспіх поснідали. У торбах у нас були харчі, а Григорій Білоног приніс з кухні чайник з кип'ятком і пригостив нас чаєм. Їхали до училища знову таки трамваєм, воно знаходилося на Лук'янівці. Григорій Білоног, звертаючись до мене, сказав:

– Ти, Миколо, чомусь по-дорослому серйозний, мовчазний такий. Он дивись, який Іван – веселий, оптимістично налаштований.

– Та ні, то Вам так здається, – відповів я. Він не знав, та й не міг знати, яка в душі моїй йшла боротьба. Хоч я все більше схилявся до думки: “Бути біля мами, лікувати, доглядати її”.

Ось і училище. Ідемо мимо високого дощатого паркану до прохідної. І тут же у мене в голові промайнула думка: “Оце тут, за цим високим муром мені бути три роки. Адже ти, Миколо, виріс у широких степах, їм кінця-краю немає, скільки оком глянь – степ і степ. І ти можеш бігти і бігти ним. А внизу, за вулицями Кухти і Кацупи, величезний луг, а які пахучі трави ростуть на ньому. Було побіжиш по ньому, впадеш на ці трави і котися, і котися. А як спинишся і глянеш догори, то над тобою чисте-чисте голубе небо. Твоєму щастю не було меж. А як же тепер за цим парканом та з оцими думками? Незчувсь, як підійшли до прохідної. Там розповіли, як потрапити до приймальної комісії.

У приймальній комісії уже була черга. За столом сиділи чоловік у військовому і жінки в цивільному. Вони і приймали документи. Григорій Білоног, звертаючись до тих, що сиділи за столом і показуючи на нас:

– То хлопці з далекого села, що на Полтавщині. Вони вперше у Києві і дуже несміливі. Я за ними прийду трохи пізніше, поспішаю на заняття. А ви, будь-ласка, як підійде їхня черга, прийміть у них документи. Я їх продивлявся, все нібито гаразд.

Ми з Іваном чекали. Ось підійшла і наша черга. Несміливо подаємо документи. Вони їх розглядають і в цей час із сусідньої кімнати відчиняються двері і з неї виходить полковник. То, мабуть, був відповідальний секретар. І він почав дивитися документи спочатку подивився документи Івана, а потім і мої.

– Хто з вас буде Перетятко? – звертаючись до нас, запитав полковник. Іван відізався: “Я”.

– Ось що я тобі скажу, Іване – продовжував полковник, – у тебе дуже слабке свідоцтво. Оцінки майже одні “задовільно”. Тому ми тебе не можемо прийняти до училища. Та ти не розчаровуйся – закінчуй середню школу, постарайся гарно вчитися і будеш прямо поступати до вищого артилерійського училища, – і повернув документи Івану.

– А у Шкіля, – продовжував він, – все в порядку. Відмінне свідоцтво, похвальна грамота, довідка про те, що батько загинув на фронті. Ось тільки довідку треба не з сільради, а з військкомату. Ти її привезеш, як з'явишся в училище на навчання. Тільки знай, Миколо, що в училищі не так, як у школі. Ніяких канікул не буде. Рік навчання йде, а влітку – польові збори, тренування, змагання. Можете реєструвати документи, – звертаючись до жінки в цивільному, – а виклик про зарахування отримаєш поштою.

Сказав він і пішов до себе в кабінет. Мене охопив жах. “Як же без канікул. Три роки я не зможу побувати дома, не побачу маму. А якщо мама помруть, хто ж її хоронитиме? І я буду тут сам, Івану відмовлено в зарахуванні”, – отакі думки одна за одною, мов стріли, пронизували мою голову. Мені захотілося не те що плакати, а кричати. Та я все-таки стримав себе. І, звертаючись до тих, що сиділи за столом, умовляючи сказав: “Не потрібно реєструвати мої документи. Я не зможу навчатися у вашому училищі. У мене дуже хвора мама, а брат каліка, глухонімий. Маму немає кому доглядати. Повірте, я вам правду кажу, я нічого не прибавляю. Іван може підтвердити. Мама давно уже хворіють, вони можуть скоро і померти”. Я їм говорив, а мої очі наливалися слізьми. Я їх, як мені здалося, непомітно втирав носовою хустинкою. Той, що у військовому, почав був щось говорити. Мені доносилося – це, мовляв, що від Івана ми не взяли документів, а ти сам боїшся залишатися. І ще щось він казав, та я тих слів уже не чув. Та ось жінка в цивільному сказала: “Та й справді, у Миколи ситуація складна. Мати одна і її треба берегти. Він також може закінчувати середню школу і, разом з Іваном, поступати до Вищого артилерійського училища”. І повернула мені документи.

Ми з Іваном вийшли з приймальної комісії, сіли на лавочці, щоб чекати на прихід Григорія Білонога.

– Ти, Миколо, правильно поступив, що забрав документи. Я це кажу не тому, що моїх документів не прийняли. А тому, що у тебе дуже скрутне становище вдома, – сказав Іван.

Думаю, що Іван говорив щиро. По ньому не видно було, що він переживав, коли йому повернули документи. Він, мабуть, не дуже жадав поступити у військове училище. Він про це говорив мені і у поїзді. У нього було все для того, щоб закінчувати школу і далі навчатися у цивільному середньому закладі. Іван у батьків був один, жив у достатку. Мав навіть велосипед. Тоді на село було три чи чотири велосипеди. Дядько Трохим був дуже професіональним столяром, завідував колгоспною майстернею. Його запрошували на виконання майстрових робіт навіть мешканці із сусідніх сіл. Отже, гроші у батьків були. І їм під силу було вивчити Івана. Але дядьку Трохиму вочевидь хотілося, щоб його син Іван був офіцером. Тому він і погодився на пропозицію Афанасія.

Ось уже прийшов і Григорій Білоног. Ми йому розповіли все, як розвивалися події у приймальній комісії. Розповідав я. Він спочатку обурювався, особливо моєю поведінкою. “Що ж я, мовляв, скажу Афанасію Тимофійовичу, я ж йому обіцяв все зробити як слід”. Але врешті-решт він сказав: “Що ж, хлопці, на цьому життя не закінчується. Хай будуть це перші ваші університети. Все ще попереду. Будете кінчати середню школу. А за три роки ще багато води утече. Може будете військовими, або цивільними. Головне, щоб ви стали добрими людьми, фахівцями і приносили користь нашій Батьківщині”. Відчувалося, що останні слова Григорія Білонога то вже були слова комсомольського лідера.

Увечері Григорій Білоног взяв квитки на поїзд Київ–Харків. Ми попросили взяти квитки до Лубен. Це і дешевше і не треба буде у Ромодані довго чекати, щоб пересісти на поїзд Бахмач–Кременчук.

–Так відстань від Лубен до Бурбеного он яка, сорок п'ять кілометрів. Та і дороги ви, напевне, не знаєте, – сказав Григорій Білоног.

– Дорогу я добре знаю. Я не один раз возив завгоспа колгоспу дядька Пилипа Романця до Лубен на ринок. А відстань, можливо, вдасться скоротити, обминувши деякі села і пройшовши навпростець. А, можливо, по дорозі трапиться якась підвода. То вона нас трошки підвезе. Харчі у нас ще є. На дорогу вистачить. А як будемо йти через плантації, то навибераємо огірків, помідорів, – відповів я.

– Ну нехай буде по-вашому, – відповів Григорій Білоног.

Він посадив нас на поїзд і ми поїхали до Лубен. А уже десь під вечір, коли сонце заходило, ми були у своєму селі Бурбино. І яким чудовим здалося наше село після отого Києва, що неначе якийсь величезний Вавілон, у якому люди, автомобілі, міський транспорт, все живе і неживе перепліталось,

нагадуючи броунівський рух молекул. Село було для нас рідним і прекрасним. Значно пізніше український поет Андрій Демиденко напише вірша “Наше рідне село”. Слова для цього вірша поет узяв начебто із наших – мого і Іванового – сердець, із нашого тодішнього душевного стану.

Незважаючи на втому, ми стрімголов побігли кожний до своєї хати.

Мама, як і часто було раніше, сиділи на призьбі коло хати на підмощеній свитині. Побачивши мене, зраділи, навіть пробували піднятися, встати.

– Що ж, синку, прийняли. Ти поступив?

Притулившись до мами я відповів: “Ні, мамо, я не поступив”.

– Як не поступив, в тебе ж відмінне свідоцтво. Твій же батько загинув на фронті, як же вони у тому Києві так могли з тобою обійтись?” – задихаючись вимовляла мама. Я, як міг, заспокоював маму. Говорив, я все розповім, як будемо лягати спати. На ці слова мама відповіли: “Нещасний ти, мій синку. Через мене не можеш собі вибрати у житті стежку. Краще б я вмерла, щоб не бути обузою для тебе і для Василя”. Сказали і гірко заплакали. Василь, побачивши нас, запитав:

– Чому мама плачуть? Ти що не поступив?

У відповідь на це я кивнув Василеві головою.

Сіли вечеряти, і я довго-довго розповідав мамі, а Василю показував на пальцях, про поїздки до Києва і про саме місто.

Цього вечора мої ходіння по муках у виборі навчального закладу закінчилися. Худоліївська середня школа. Одного серпневого дня ми з Іваном Перетятком на велосипедах поїхали до Худоліївки, щоб здати документи. Велосипед мені запропонував Олексій Романець. Йому велосипед привіз батько Пилип Романець з Німеччини, повертаючись із війни додому. У мене не було велосипеда. Але їздити на ньому я навчився крадькома, навчаючись у школі. Дехто з учителів приїздили до школи на велосипедах і давали їх нам під час перерв трохи проїхатись.

Документи приймав директор школи Іван Паришкара, потім він у нас викладав географію.

– От і добре, хлопці, що ви подали документи до нас. Наша школа одна з кращих в районі. Тут прекрасні вчителі працюють. А що далеко, то не біда. Адже у вас велосипеда. Восени, весною будете їздити на велосипедах. А взимку батьки вам у селі знімуть кутки, – сказав директор.

Я хотів було сказати, що велосипед це не мій. Я його випросив у Олексія Романця лише на один раз, щоб привезти документи. А знімати квартиру я теж не зможу, тому що... Та директор тут же, подивившись мої документи,

сказав: “А ти, Миколо, і у нас будеш секретарем шкільної комсомольської організації. Наш секретар Микола Горбань перейшов до десятого і йому потрібно дати можливість готуватися до випускних іспитів. А про тебе ваш директор школи Микола Баластурик мені говорив, що ти і навчаєшся добре, і хороший секретар. Поганих у члени райкому комсомолу не вибирають. А тобі, Іване, треба буде підтягуватися. Свідоцтво у тебе слабеньке. Та за три роки надолужиш”.

Секретарка забрала у нас документи і ми поїхали до Бурбиного.

А ось уже і перше вересня. Я прокинувся рано, зібрався і пішов до Худоліївської середньої школи у восьмий клас. До цієї школи ходили учні і з інших сіл району. З нашого села до восьмого класу пішло четверо: Тетяна Кацун, Марія Букало, Іван Перетятко і я. Микола Гелеверя ходив уже у дев'ятий клас цієї школи.

Навчання у восьмому класі продовжувалось. Я навчався добре, незважаючи на те, що доводиться щодня долати десятикілометрову відстань. Іноді, було, Іван Перетятко їдучи на велосипеді і догнавши мене, підвезе. А то, було, Іван Федоренко, який їздив з села Нові Петрівці або Іван Нагнойний з села Жовтневе, також підвозили на своїх велосипедах до школи. А назад частенько під'їжджав на попутних підводах. Хоч я розумів, що всі труднощі будуть попереду, з приходом зими.

А у жовтні мене і справді обрали секретарем шкільної комсомольської організації. Хоч роботи і додалося, але це не вплинуло негативно на моє навчання. Першу і другу четверті я закінчив на одні п'ятірки. Тоді знання учнів оцінювались за п'ятибальною системою.

Домашні справи не покращилися. 19 грудня 1948 року мамі виповнилося 48 років. Радіти б, що наша мама ще такі молоді. Та було не до радощів. З настанням холодів, з приходом зими мамі ставало все гірше. Ліки, які готувала Марія Вакуленко з глоду та інших складових, їй явно не допомагали, її покидали сили. Мама не могли перейти уже і хати. Душили удушшя, кашель. А у січні наступного року вони зовсім злягли. Лежачи на печі, а ми як тільки могли отоплювали піч, щоб був гарячим черінь. Кілька разів приходив сільський фельдшер Трохим Денисович, прописував якісь таблетки. Доглядаючи маму, мені доводилося пропускати уроки.

Та ось одного ранку мама пожвавішали, випила трохи кип'яченого молока і сказали мені:

– Синку, мені стало краще. Менше удушшя, я легше дихаю. А в обід, як Василь прийде із майстерні, то він допоможе мені спуститись до хати, то я

можливо вам і вечерю зварю. А ти, синку, біжи до школи. Ти так багато уроків пропустив. Та й робота у комсомолі без тебе стоїть на місці.

Я повірив мамі, її словам. Тоді я ще не знав, що це вже останні мамині слова, які я чув від неї у своєму житті.

Я скільки духу було, через перелази, ламаючи кригу під ногами, огородами, левадами побіг до школи...

До школи я прибіг окрилений, радісна думка не покидала мене: “Мамі краще! А, можливо, і взагалі, мама підуть на поправку. Можливо, ті ліки з глоду пізніше подіяли. Для чого ж тоді знахарці було їх пропонувати?” З цими оптимістичними думками я сів за парту. Підходили однокласники, віталися, питали про маму, пропонували свої зошити-конспекти, щоб я попереписував, адже вони знали, що я багато уроків пропустив. Я дякував, обіцяв якнайшвидше з них для себе зробити короткі записи і в найближчі дні їх повернути. Мовляв, я заберу ваші конспекти після уроків.

Перший урок був з математики. Учителька Настя Микитівна Дорошенко, побачивши мене, сказала:

– Ось і Микола Шкіль прийшов. Ти, Миколо, хоч і здібний до математики, швидко розв'язуєш задачі, запам'ятовуєш формулювання теорем, означень, маєш гарну просторову уяву, але так багато уроків пропускати не можна. Адже ми далеко пішли уперед. Я знаю, що у тебе дуже хвора мама, очевидно, їй стало краще, раз ти прийшов до школи?

Я підхопившись, хотів було сказати:

– Так, мамі краще!

Та раптом блискавкою промайнула страшна думка: “Постій, Миколо, нічого не кажи. Адже в народі ходить повір'я, що коли людина довго хворіє, то на якусь мить перед смертю стає легше. То, можливо, і моїй мамі це так сталося?”

І з цими думками я не зчувся, як опустивсь за парту. Мовби крізь глибокий сон я чув слова Насті Микитівни: “Ходитимеш на консультації...”, – щось у такому дусі.

Та де там консультації... Такого ще зі мною не бувало. Щось наче запекло всередині і стало робитися тісно між реберцями. Додому не те, що потягло, а закортіло, заскімлило: там щось трапилось. Трапилось, хоч і не знаю що. Але мені в цю мить страшенно захотілося до мами.

Ось тепер раптом в класі стало моторошно. Вчителька десь, мов у далині, продиктувала якісь слова, і я механічно пишу у зошиті: “Дев'яте квітня 1949 року. Класна робота”. Але голос Насті Микитівни десь далеко і

мені не до цього. Я тоді ще не знав, що в зошиті написав день, місяць і рік смерті моєї мами.

– Відпустіть мене, будь-ласка, – звернувся я до класного керівника Івана Федоровича Кудіна, учителя хімії.

– Ти хоч ноги свої пошкодуй, Миколо. Оце йшов десять кілометрів заради лише трьох уроків (урок хімії був третім. Другим уроком був урок фізкультури, на який я не пішов, пославшись на відсутність спортивного костюма).

Запитальний погляд Івана Федоровича говорив самий за себе: “Що трапилось, мовляв?”

– Мені треба ... – ледь чутно сказав я. Та Іван Федорович не допитується.

– Іди, якщо дуже треба.

Уже в коридорі перев'язую очкура потісніш на своїй грубій шинельного сукна свитці, поли якої ніяк не хочуть триматися мого худорлявого стану, все роз'їжджаються. Перекидаю через плече торбинку з книжками і ... додому, на Бурбино ...

Не йшов, не біг, а ніби летів додому. Ні сніги, ні криги на полях, через які я мчався, ні вода в тих зношених стареньких чобітках, ні дошкульний вітер не відчувалися мені. То все було дрібне в порівнянні з думкою, яка не покидала мене: “Що з мамою?” Найстрашнішу... я намагався гнати від себе. І вона на якусь мить залишала мене. Але поверталась знову й знову.

І ось я вже в своєму селі на вулиці Кухти. Я і її перетинаю через городи, щоб швидше бути на вулиці Новаки, а там уже і моя хата.

Селом вітер трохи вщух. Руки залякли, тільки серце стукотить –б'ється, як у пташки. Влітаю у двір, а там люди. Багато людей ... І шепіт: “Вже й Микола є ...” Двері відчинені навстіж ... Вбігаю, а на лаві в смертному убранні мама лежать. З моїх грудей вилетіло: “Боже! Мамо!.. Як же тепер? Як же без Вас?!” Та й упав, схилившись до неї.

Похорони відбулися наступного дня. Попрощатися з мамою прийшло багато односельчан, не кажучи вже про мешканців вулиці Новаки. А дядько Левко, мамин брат, і дядько Тимофій – тітки Марини чоловік, привезли з Худоліївки священика. Так заповідали мама, щоб на її похоронах був священик. Дома в хаті і на кладовищі священик із своєю обслугою зробили необхідні обряди.

Після панахиди на кладовищі до нас, до мене і Василя, заплаканих і зажурливих підійшов священик. Погладивши мене по голівці, сказав: “Не плач, синку, то вас, тебе і Василя, доглядала і берегла ваша мама. Віднині вас

доглядатимуть родичі, близькі люди. А оберігати вас буде Бог” ... Від цих слів неначе полегло на душі. Але тільки на трохи...

Йшов час... Таке горе, яке нас спіткало, зробило свою справу. Туга за мамою не полишала мене. Все більше і більше тяжких сторінок її життя зринало у моїй пам'яті і ставало перед очима. Та найбільше картав я себе за той ранок, коли я, послухавши маму і повіривши їй, пішов до школи.

“Був би ти вдома у той час, почув би голос мами, її завжди ласкаво сказане слово “Миколо”, мерщій подався б на піч, дав би їй випити водички, а то і порошка від фельдшера. І гляди, їй би стало легше. І мама залишилася б живою”. Ось такі болючі думки не давали не те що жити, а, навіть дихати. Про яку там школу можна думати, коли світ ставав немилим. Хоч Василь уже почав ходити до майстерні. А якогось вечора мені показує, що, мовляв, мами уже не підніmemo, а отже, це значить, що працювати треба. Мовляв пора тобі збиратися до школи. На дворі теплішає, я на роботу буду ходити у фуфайці, а тобі віддам піджака ватяного, чоботи підремонтуюмо. А там уже і травень, можна буде обувати брезентові черевики і костюмчик...

А ось під полудень якогось дня відчиняються двері і в хату заходить Іван Федорович Кудін. Той же класний керівник, вчитель хімії, про якого я вже згадував.

– Добрий день, Миколо, що не чекав? – сказав він своїм дзвінким голосом.

– Здрастуйте, Івану Федоровичу. Ні, не чекав, – відповів я злякано. І подав старенький стільчик, запрошуючи його сісти.

Сівши на стільчик, Іван Федорович почав говорити:

– Безумовно, Миколо, велике горе впало на твою долю і на долю твого брата Василя. До речі, йому ще тяжче, адже він каліка, не чує і не говорить. Щось подібне було і в моєму житті. Ми виростили сиротами удвох із братом, він, як і в тебе, був старший за мене. Багато всяких зневіряннь довелося мені пережити. Я тобі, а то і всьому класу про них розповім. Але я поставив собі за мету вивчитися. І вивчитися не на будь-кого, а на вчителя, що я, долаючи величезні труднощі, і зробив. Після школи я поступив до Черкаського педагогічного інституту, після закінчення якого здобув професію вчителя хімії.

– Так і тобі, Миколо, – продовжував Іван Федорович, – треба вчитися. Ти здібний до математики, можливо, наслідуючи мене, вивчишся на вчителя математики, або на когось іншого. Та й організатор ти хороший, до тебе, як до секретаря комсомольської організації, учні ставляться з великою повагою. Якщо справа стане за чобітьми чи черевиками, то ми з дружиною Уляною

Степанівною, вона теж вчителька молодших класів, допоможемо дістати. У несприятливі погодні дні будеш жити у нас. Ми знімаємо квартиру недалеко від школи.

Слова Івана Федоровича дещо відвели мене від того гнітючого стану і я, стоячи перед ним, відповів:

– Ні, чобіт чи черевиків купляти не треба. Ми з Василем підремонтуємо. Інструменти у нас є. Адже батько у нас був шевцем. І ми з братом у нього деяких чоботарських операцій навчилися. А піджак свій Василь мені віддасть.

І несподівано для себе, я сказав:

– Іване Федоровичу, я піду до школи...

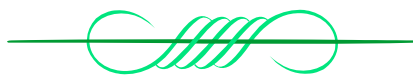
Іван Федорович підвівся зі стільця, підійшов до мене, обняв.

– Молодець, Миколо, я знав що ти так поступиш. І чим швидше ти це зробиш, тим буде краще, – сказав Іван Федорович. Підійшов до відра з водою, набрав повну кружку і випив. Було по ньому видно, що розмову зі мною йому було вести нелегко.

– Буду йти, бо вже сонце сідає – сказав Іван Федорович і, попрощавшись, пішов із хати. Услід за ним вийшов і я і трішки з ним пройшовся по вулиці.

Увечері я розповів Василеві про прихід Івана Федоровича і що я дав йому згоду продовжувати навчання у школі. Видно було, як моє рішення обрадувало його і він став збирати і ладнати одягу, чоботи і все необхідне.

Настав день, коли я знову пішов до школи. З цього дня розпочалися мої справжні, я їх назову педагогічні університети.

Мої педагогічні університети

АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ

*Дружині
Катерині Тодосівні
присвячую*

Передмова

*Університеты нуждаются
в таких хлопцах, как я
М. А. Горький*

Слова в епіграфі М. Горького я взяв з його повісті “Мої університети”. Думаю, що читачеві можна судити самому, що ці слова повністю відносяться і до мене. Після закінчення середньої школи я поступив навчатися до Київського педагогічного інституту ім. М. О. Горького на спеціальність “фізика”. На цю спеціальність тоді треба було скласти вступні іспити з усіх шкільних предметів:

фізика (усно) – оцінка “відмінно”

математика (письмово) – оцінка “відмінно”

математика (усно) – оцінка “відмінно”

хімія (усно) – оцінка “відмінно”

біологія (усно) – оцінка “відмінно”

українська мова і література (твір) – оцінка “відмінно”

українська мова і література (усно) – оцінка “відмінно”

російська мова і література (твір) – оцінка “відмінно”

російська мова і література (усно) – оцінка “відмінно”

Термін навчання в інституті був 4 роки. Кожний навчальний рік складався з двох екзаменаційних сесій. На кожену сесію виносилося 4-5 екзаменів. Всі курсові екзамени я склав на “відмінно”. Три державні іспити також склав на “відмінно”. Отримав диплом з відзнакою.

Автор вдячний своїй онуці, кандидату філологічних наук, доценту, Кузьміній Катерині Анатоліївні за диктофонний запис моєї розповіді та подальші стилістичні правки

ГЛАВА 1

Я довго думав як назвати цю повість. Ну, наприклад, хотів назвати: Від студента до ректора. Я пропрацював тридцять років ректором навчального закладу, який тепер називається Національний педагогічний університет імені Михайла Петровича Драгоманова, а раніше називався Педагогічний інститут імені Максима Горького. Так що є що сказати. Але оскільки я всі роки мав справу з педагогічною освітою, то і вирішив назвати цю повість “Мої педагогічні університети”. Очевидно я в цій повісті також розповім і про ректорську роботу.

Свою розповідь, яку я присвятив своїй дружині Катерині, розпочну з історії про свого класного керівника Кудіна Івана Федоровича. Він багато зробив своїми порадами у моєму житті. Я про нього писав у своїй повісті “Глід”. Тому читача відправляю до цієї повісті. В 1948 році я закінчив сім класів Бурбинської семирічної школи. Постало питання, де далі вчитися. За порадою двоюрідного брата Семенця Панаса Темофійовича я повіз документи в Київ до Київського спеціального військового артилерійського училища. У повісті “Глід” я про це детально написав – повторювати не буду.

Після повернення з Києва я вирішив піти до Худоліївської середньої школи у восьмий клас. Отже у вересні 1948 року я заніс документи в Худоліївську середню школу. В районі було чотири школи. Люди говорили, що це найкраща школа. І від нині почалось моє навчання в Худоліївській середній школі. Всі три роки я вчився на “відмінно”, пророчили медаль, але медалі я не отримав: з російського твору я отримав “четвірку”, бо у слові “Маршал” треба було два “лл” – я написав одне “л”, – поставили “чотири”. Тоді радіо, преса багато говорили і писали про так званий План Маршалла. Маршалл, тодішній держсекретар США, запропонував план перебудови післявоєнної Європи. Я про цей план і згадав у своєму творі. З українського твору я отримав “п’ять”.

А коли виконував письмову роботу з математики, то в кінці треба було дані взяти з таблиці Брадіса. Я замість значення синуса взяв значення косинуса. І тому в Полтаві написали російською мовою – “Пренебрежительно выполнена письменная работа” і поставили “чотири”. Отже всі письмові роботи у мене вийшли на четвірки. Можна було б і срібну медаль дати, але і цієї медалі не дали.

Після смерті мами я облишив ходити до школи. І ось прийшов до мене додому, а це десь на відстані п'ятнадцяти кілометрів, класний керівник Іван Федорович Кудін. У повісті "Глід" я також писав про цей епізод. Він сказав:

– Миколо, тобі треба вчиться.

Я на другий день пішов до школи. Але дуже недружелюбно мене зустрів директор школи. Його секретарша сказала:

– На великій перерві, Миколо, зайти до директора. Я зайшов.

– Добрий день, Іван Пантелеєвіч.

– Добрий день, – відповів той.

Я думав, що директор школи висловить мені співчуття з приводу смерті матері. Скаже: – Не журись, Миколо. Ти гарно навчаєшся, учителі і я як директор зробимо все, щоб ти успішно закінчив школу. Та цього не сталося. Він мене зустрів такими словами:

– А ти мені скажи, а правда, що ти матір свою ховав з попом. Не з священником, не з батюшкою, а з попом – грубо так...

– А що, хіба не можна? – запитав я його. Вже релігію дозволили. Мама дуже просила поховати з обрядом священника. Вона мене просила, рідних просила, сестру – тітку Марину, брата, дядька Левка, збирала спеціально гроші для священника. – Оце я все розповів директору.

– А що ти не міг її переконать... Ти що забув, що ти секретар Комсомольської організації.

– Кажу: я і не намагався маму переконувати.

– Ну що ж: доведеться доповідати в Оболоні, в райкомі і в районі.

На цьому розмова закінчилася. Він мене відпустив. У мене градом покотилися сльози, я вийшов з його кабінету і пішов до класу. Йшов третій урок. Це був урок з хімії. Проводив його класний керівник Іван Федорович.

Я про це сказав Івану Федоровичу. Він порадив:

– Не звертай уваги – ходи до школи. Учителі тебе не дадуть в обід.

І я продовжував ходити.

У Худоліївці мене теж вибрали секретарем комсомольської організації, був членом райкому Оболонського райкому комсомолу. Але, як я вже сказав, в школі медаль мені не дали.

Брат був дуже розчулений цим. Все село знало, що я учусь добре. Чекали цієї медалі, але не дочекались.

За порадою того ж Івана Федоровича я здав документи до Київського педагогічного інституту імені Максима Горького. Зі мною здавали документи ще троє випускників цього ж класу. Це Марія Стеценко, Тетяна Згола,

Михайлик Митрофан і Микола Шкіль. Тобто нас четверо здало документи на фізико-математичний факультет на спеціальність фізика. Та провчився я фізиком небагато – два роки. Викладачі-математики підмітили у мене хист до математики і порадили мені перевестись на спеціальність “математика”. Що я і зробив. Протягом літа підготував заліки з елементарної математики. І таким чином я догнав цю ж програму, що вчили студенти-математики.

Закінчив я цей інститут з відзнакою. Кафедра математичного аналізу мене рекомендувала до аспірантури зі спеціальності “математичний аналіз”. Науковим керівником мені призначили доктора фізико-математичних наук професора Феценка Степана Федоровича. Під його керівництвом я написав дві дисертації: спочатку кандидатську захистив своєчасно, а потім докторську. Я йому безмежно вдячний за наукову консультацію.

Я був також під наглядом академіка Миколи Миколайовича Боголюбова. До речі, тему докторської дисертації ставив Микола Миколайович. Він представив десь три статті з цієї теми у журнал, який називався тоді “Доклади Академії наук СРСР”. Я був у нього на його 80-річчя. Він жив у будівлі університету МГУ.

–Чим Ви займаєтесь зараз, Миколо Іванович.

–Миколо Миколайович, – я відповів, – я займаюсь підготовкою вчителів.

–О, це дуже складна справа.

–І все-таки мені вчителька математики розвинула любов до математики. Я їй безмежно вдячний, – сказав Микола Миколайович.

Потім мені присвоїли вчене звання доцента, а пізніше – професора. В 1992 році мене вибрали дійсним членом Академії педагогічних наук СРСР.

В Інституті всі роки я навчався на одні “відмінно”. Мав дуже високий авторитет серед студентів, викладачів. Мене вчили дуже висококваліфіковані викладачі математики: це професор Шиманський Іван Євгенійович, який читав нам курс математичного аналізу, доцент Хромой Яків Володимирович – вів практичні заняття з цього курсу, доцент Сергунова Ольга Петрівна – читала геометричні курси, доцент Лебедінцева Олена Констянтинівна – читала курс вищої алгебри, доцент Маєргойз Давид Мосейович – викладав курс елементарної математики і багато інших. Я тоді був захоплений Яковом Володимировичем Хромим – настільки він блискуче знав математику. Собі умовно поставив завдання – стати таким в майбутньому викладачем, так знати математику як Яків Володимирович. І що характерно, коли я написав перший підручник “Математичний аналіз”, то першу рецензію на цей підручник дав Яків Володимирович Хромой. Я був гордий цим.

Отже настав час розподілу. У деканаті, на попередньому розподілі, мені дали роботу в одній із київських шкіл. Але в ректораті вів засідання проректор доцент Мітірьов Валентин Константинович, який сказав:

–Він однаково поступить в аспірантуру. Для чого в Києві він буде займати місце. Хай їде в область. І дали мені середню школу в Ставищенському районі, в селі Гостра могила.

15 серпня 1955 року я з цим направленням з'явився в Районо Ставищенського району. Завідуючий Районо був Лошицький Михайло Йосипович. Він зустрів мене такими словами:

–Кажуть, що ти добре задачі розв'язуєш.

–Кажу: добре.

–Ну так от давай оцю задачу розв'яжемо. Бере задачник Рибкіна і дає з нього задачу з зірочкою. Я попросив циркуль, лінійку, папір, олівець, зробив рисунок і розв'язав цю задачу. Відповідь зійшлася з відповіддю у задачнику.

–Правильно, – сказав він. Ось тепер ти у мене будеш інспектором з математики. Перед тобою був інспектор з математики – Ляшко Іван Іванович. Він теж родом з Полтавщини. Але він поступив до аспірантури до Київського університету і зараз є вакансія.

–Михайло Йосипович, – кажу, – я не можу бути інспектором – я жодного дня не працював у школі. Як я буду вчителів навчати. Ви мені дайте години у Розкішанській середній школі, село Розкішне рядом із Ставищем знаходиться. Цю школу збудував ще граф Браніцький. Там є, кажу, вакансія: одна вчителька математики звільнилася. Ви прийдете до мене на урок, подивитесь, послухаєте. Якщо я підйду Вам, тоді і призначите.

–Добре, – сказав він. Значить Гостру могилу ми тобі міняємо на Розкішне.

–Дякую.

Таким чином я став учителем математики в Розкішанській середній школі. Дружина моя, Катерина Тодосівна, родом з цього села і закінчила цю ж школу. Там проживала її мама, і ми жили у мами, Олександри Миколаївни.

Десь через місяць до мене на урок з геометрії зайшов завуч Дітківський. Він, філолог за освітою, також в свій час закінчував Педінститут Горького. Прослухав урок. Зайдіть до мене в кабінет, Миколо Іванович. Я зайшов.

–Він каже: Чи ви правильно теорему доводили, чи неправильно, я не знаю. Але те що у вас учительський голос, так це точно.

А він дійсно молодий, полтавський, акценти хороші. І голос гарний мав.

Я ще тоді задумався: що це воно за вчительський голос? Так я ніде і не

вчитав, що таке учительський голос. Значить треба догадуватися: це милий добрий голос, чіткий, вимова нормальна, одним словом – грамотна мова. А можна ще краще сказати: грамотна і ласкава. До дітей завжди треба звертатися мило.

Попрацював я десь три місяці в цій школі, а перед цим завіз документи в аспірантуру, в яку тільки мав рекомендацію, і в жовтні місяці я поїхав поступати в аспірантуру. Три іспити було, всі здав на “відмінно”, і мене зарахували до аспірантури, на кафедру математичного аналізу. Це був 1955 рік.

У 1959 році я захистив кандидатську дисертацію, і мені у Москві ВАК присвоїв науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук. Писав цю дисертацію з розділу диференціальні рівняння. Опублікував ряд статей, виступав на конференціях, симпозіумах, з’їздах – всюди отримував високу оцінку з отриманих результатів. Тому захист пройшов успішно і після нього мене залишили асистентом кафедри математичного аналізу Київського державного педагогічного інституту імені Олексія Максимовича Горького. На цій кафедрі я пропрацював 50 років: ріс від асистента до професора, а потім і до завідуючого кафедрою.

Поруч з навчальною роботою ректор інституту, тодішня академік Підтиченко Марія Максимівна, підмітила в мені якісь і адміністративні риси. Почала мене призначати то заступником декана фізико-математичного факультету, то деканом загальнонаукового факультету, то деканом фізико-математичного факультету.

Новий ректор професор Романовський Олексій Корнійович, який змінив її, призначив мене проректором з наукової роботи цього інституту. А в 1973 році Вчена рада Інституту мене призначила ректором. На цій посаді я пропрацював до 2003 року, тобто тридцять років.

ГЛАВА 2 КАТЯ

Ми студенти-фізматовці жили в гуртожитку на вулиці Освіта 6. В кімнаті № 13, в якій я проживав, жили ще три хлопці-фізики – це Басан Олексій, Михайлик Митрофан, Кропивко Олександр і Микола Шкіль. В цій кімнаті проживав також студент дефектологічного факультету Кузьменко

Дмитро. Одного вечора він звернувся до мене (чогось він мене весь час називав “дружок”):

– Дружок, пішли в сімдесят сьому кімнату наверх, пограємо дівчатам. Він грав на мандоліні, я трошки грав на гітарі. І ми пішли.

Зайшовши в кімнату, я побачив, що прямо в дверях на ліжку лежало невеличке дівчатко. Я присів біля цього дівчатка. У цій же кімнаті проживала студентка Анфіса. Дмитро раніше уже її приглядив, тому пішов до Анфіси.

Познайомившись з цією дівчинкою, я узнав, що її звати Катя. Згодом вона стала моєю дружиною. Вона була студент-фізик. Десь на четвертому курсі навчалася, а я був на третьому. Від тоді я став ходити в цю кімнату до Каті. На другий вечір уже я запропонував Дмитру: – Пішли дівчатам пограємо. І так ми зустрічалися з Катею десь з років два. В 1954 році Катя закінчує четвертий курс, здає державні екзамени, отримує диплом і її направляють працювати учителем фізики в місто Київ в школу № 32.

Якось перебуваючи на канікулах у своєму селі Бурбино, я сказав тітці Марині:

– Тітко Марино, буду, мабуть, одружуватись.

– Тітка відповіла: дивися, не одружуйся на городській, бери дівчину з села, щоб вона вміла все робити.

Я сказав, що є в мене така дівчина, з села.

– А як її звати?

– Катя.

– О, гарне ім'я.

І в 1953 році ми одружилися. Справили три весілля. Перше, як і годиться, студентське весілля в гуртожитку, друге – в селі Розкішне у мами Каті Олександри Миколаївни, і третє – добрались до мого далекого села на Полтавщині Бурбино і справили у мого брата Василя.

І прожив вже я з Катею більше п'ятидесяти років, справили золоте весілля. Маємо двох дочок: Наталочу і Оленку. Трьох онуків: онуку Катю, про яку я у передмові сказав. Це дочка Наташі. І два внуки: Олексій і Дмитро. Це сини меншої дочки Олени.

У серпні місяці 1955 року у нас народилася донька Наталочка. Перші місяці ми проживали у мами Каті Олександри Миколаївни в селі Розкішне. У Києві Катя проживала і я біля неї у свого рідного дядька: Ференця Мефодія Миколайовича. У нього була однокімнатна квартира дванадцять квадратних метрів. От ми і проживали в цій кімнаті. В 1960 році у нас народилась друга донька Оленка. Катя отримала квартиру від школи в селищі Корчевате в

учительському будинку. Ми там прожили чотири роки. Потім поміняли цю квартиру на таку ж за розмірами у місті Києві по вулиці Володимиро-Либідській. Я тоді навчався в аспірантурі, а Катя працювала вчителькою у школі.

Дома Катя виявилася дуже доброю дружиною, мамою, господинею, виховувала дочок, а в школі вона була гарною вчителькою і методистом. Їй присвоєно почесне звання “Заслужений учитель України”, нагороджена значком “Відмінник УРСР і відмінник ССРСР”. Її випускники завжди отримували найвищий бал з фізики при вступі до вищих навчальних закладів.

Обидві дочки закінчили школу з медаллю. Потім поступили на факультет кібернетики Київського університету імені Тараса Григоровича Шевченка. Обидві закінчили цей факультет з відзнакою. Я їй за все це дуже вдячний.

В аспірантурі я отримував стипендію невелику. Тому Каті довелося брати по півтори, а то і дві ставки щороку в школі, щоб можна було фінансово прожити.

Катя весь час у русі. Я її прозвав “вічний двигун” – Perpetuum mobile zwіan. Пригадую такий епізод: до нас у гості приїхали мої двоюрідні сестри. Ми всі сиділи на кухні. Катя в цей час шаткувала капусту. І так швидко в неї бігав ніж, що одна із сестер, Сенька, сказала:

– Це нашинська. Швидко так робить, як і ми в роду.

Моїй дружині Каті притаманні найкращі риси, які мають діти, що виховувалися у трудовій селянській сім’ї. Катю виховувала одна мама – Олександра Миколаївна. Батька, Скибу Тодосія, тоді Радянська влада залишила на окупованій території з тим, щоб він організував підпільний загін по боротьбі з німцями. Такий загін був організований. До нього входили здебільшого племінники Олександрі Миколаївни і Скиби Тодосія. Але провокатори видали цей загін. Всі учасники були арештовані, посаджені в тюрму в Білій Церкві. Звідти вони живими не вернулися. Прийде час, коли історики детально напишуть про діяльність цього підпільного загону. Я все це розповів із слів Каті та її братів.

Сім’я складалася з п’ятьох дітей. Це три сини і дві дочки – Катя і старша – Марійка. Щонайбільше у Каті є, то це любов до праці. От недаремно кажуть, що праця є найбільший педагог. Ось чому я дуже багато і сам учився у Каті. Тож кажу, що Катя – це є мій перший педагогічний університет. За що я їй дуже вдячний.

Моя адміністративна робота не дозволяла мені приділяти велику увагу

вихованню дітей і взагалі сімейному життю. Все це покладалося на руки Каті. Все що я досяг –її заслуга, її велика праця.

ГЛАВА 3 ВИЇЗНІ КОНІ

Як я вже казав, у нас з Катею було три весілля. Третє весілля було трудно організувати, бо Бурбино знаходиться дуже далеко від Києва – 350 кілометрів. – Як добратись? – До Лубень можна доїхати поїздом, що ми і зробили. Потім можна їхати до Хорола – п'ятдесят кілометрів побічним транспортом. Можна їхати до Покровської Багачки – 20 кілометрів. У листуванні з двоюрідним братом, Семенцем Василем Тимофійовичем, той пообіцяв, що випросить у голови колгоспу виїзні коні і зустрине нас прямо біля Покровської Багачки, куди ми повинні були доїхати. Але коли ми вийшли з автобуса, то ніяких виїзних коней не було і Василя Тимофійовича також. Звідти двадцять кілометрів до села Бурбино. Я неодноразово долав цю відстань, виїжджаючи на канікули додому, але Катя, Катя, тими маленькими ніжками, як же вона, думаю, цю відстань здолає. Це було вже десь навесні. Текли перші ручайки води. Треба йти по ґрунтовій дорозі. Де-не-де лежав сніг. І от на щастя ми дійшли до села Хільківка. А в цьому селі проживала моя рідна тітка Галька. Ми зайшли до неї. Дома був її син Антон. Тітка Галька погосподарювала, прибрала нас, посадила за стіл вечеряти. Антон чудово грав на баяні, а я підспівував. Сусіди почули: грає баян, співають. – Щось таке за свято? – І почали приходити до хати, нести у руках всякі кошики: хліб, сало, ковбасу, горілку – і таким чином локальне весілля почалось у тітки Гальки. Почали співати весільні пісні і так аж до ранку. Рано вранці звичайною підводою приїхав мій рідний брат Василь. Яким-то чином здогадався, що ми знаходимось у тітки Гальки. Забрав нас, забрав Антона, тітку Гальку і повіз до села Бурбино. Там вже недалеко було. Отже добрались до Бурбино.

Для читача скажу Бурбино співзвучне з іншим ім'ям. Сучасні французькі математики пишуть свої статті під псевдонімом *Nikolas Bourbaki*. Професор нашого університету Волинка Григорій Іванович розшифрував цей псевдонім так: Микола з Бурбино. Трошки підходить – я ж математик – а Бурбино і Бурбакі співзвучить. Так що мене в селі називають Микола Мамків, а можна називати Микола Бурбакі.

ГЛАВА 4 РЕКТОР

В жовтні місяці 1973 року я виступав з доповіддю на Світовому конгресі в місті Варна Народної Республіки Болгарії. Конгрес проходив з теоретичної і прикладної механіки. Повернувшись з Конгресу, я зайшов до ректора в кабінет:

–Добрий день, Олексій Корнійович.

–Добрий день, товаришу ректоре – відповів той.

–Олексію Корнійовичу, ви помилилися. Я ж не ректор, я проректор.

–Е, це ти помиляєшся. Я вже не ректор. Я призначений міністром культури України. А тебе запропонував на ректора. Тебе скоро будуть викликати на бесіди в партійні і радянські органи.

Протягом листопада місяця я пройшов ці бесіди аж до другого секретаря ЦК Компартії України Лутака Івана Кіндратовича.

Всюди я отримував позитивну оцінку. Однак затверджували ректора у Москві, в Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти, міністром якого був тоді Єлютін В'ячеслав Петрович. Ось у грудні місяці мене викликали на колегію цього міністерства.

Я зайшов в кабінет. Кабінет великий – великий. Я потім назвав: – Він такий великий, як бульвар Шевченка. І повний зал людей – членів колегії.

Міністр представив мене членам колегії. Зачитав про мене коротеньку об'єктивку. Потім звернувся до залу:

–У кого будуть запитання?

Питань не поступило. – Однак у мене є питання, – сказав міністр.

–А правда, що у Вашому інституті всі предмети викладаються українською мовою.

–Я відповів: правда і не правда. Ось, наприклад, взяли по конкурсу професора Давидова з Калініна. Він читає вищу математику російською мовою.

–А ви якою читаєте, Миколо Іванович? – звернувся до мене Єлютін.

–А я читаю українською.

–Ну, Миколо Івановичу, я не чекав такого. Як же можна математику розуміти українською мовою.

–В'ячеслав Петрович, питання ваше якесь незмістовне. Адже математика – це мова формул. Вона однакова на всіх мовах: на російській, українській, китайській.

–Які ще будуть питання?

Більше питань не поступило.

–Які пропозиції?

Хтось з членів колегії сказав:

–Є пропозиція затвердити Миколу Івановича ректором Київського державного педагогічного інституту імені Максима Горького.

Всі проголосували “за”. Я вийшов з залу.

Мене туди на колегію водив заступник начальника управління педагогічних закладів Міністерства освіти СРСР Ковальов Микола Омелянович. Вийшовши з залу, він каже:

–Слухай, ти що приїхав Єлютіна навчати української мови. Ти розумієш, що ти зробив.

–Я не навчав, – відповідаю я. Я просто роз’яснював. Наступного дня мені вручили пакет з наказом про те, що Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти мене призначає ректором названого інституту. Цей наказ я привіз до Міністерства освіти України.

Отже, 3 грудня 1973 року Міністр освіти Маринич Олександр Мефодійович підписав наказ по Міністерству України про призначення мене ректором Київського державного педагогічного інституту імені Максима Горького. На цій посаді я пропрацював тридцять років.

У грудні 2003 року я отримав лист з Міністерства освіти України, підписаний міністром, академіком Кременем Василем Григоровичем, де зазначалось: “Шановний Миколо Іванович, контракт з Вами на наступний термін не буде підписаний”. І не пояснювали чому. Я на конкурс на посаду ректора більше не подавав.

Зараз я працюю радником ректора. Вчена рада університету мене вибрала почесним ректором, заслуженим професором університету і я є завідувачем кафедрою математичного аналізу і диференціальних рівнянь на фізико-математичному факультеті (зараз – це Фізико-математичний інститут).

Коли я працював ректором, бувало всього, як у народі кажуть. І були гарні здобутки, і були і недоліки. Це творча робота, яка залежить не тільки від ректора, а і від колективу, і від умов, які склалися.

Інститут тодішній, тепер університет, чотири рази виходив переможцем, тобто на перше місце у змаганні між вузами тодішнього Радянського Союзу, а їх було чотириста п’ятдесят в Україні. Ми отримували перехідний червоний прапор чотири рази.

Значно зросла навчально-матеріальна база Інституту. На вулиці

Тургенівській збудували навчальний корпус для гуманітарних факультетів. Там же збудували студентський спортивний комплекс. Побудували за цей час вісім гуртожитків для студентів. Зріс кадровий склад університету.

Університет продовжує розвиватися під керівництвом нового ректора, академіка Андрущенка Віктора Петровича.

Поряд з адміністративною роботою я плідно займався навчально-науковою роботою. Про результати наукових досліджень краще скажуть українські академіки математики. Ось їх відгук:

ШКІЛЬ **МИКОЛА ІВАНОВИЧ**

(До 75-річчя від дня народження)

13 грудня 2007 року виповнюється 75 років докторові фізико-математичних наук, професору, академіку АПН України Миколі Івановичу Шкілю.

М. І. Шкіль народився в с. Бурбине Семенівського району Полтавської області. Закінчив з відзнакою фізико-математичний факультет Київського державного педагогічного інституту, а в 1958 році – аспірантуру при кафедрі математичного аналізу. Вся подальша наукова і педагогічна діяльність М. І. Шкіля пов'язана з Київським педінститутом, що став нині Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова. Ювіляр пройшов шлях від студента до ректора. У 1959 році М. І. Шкіль захистив кандидатську дисертацію на тему: “До питання про асимптотичне зображення розв'язків систем диференціальних рівнянь, які містять параметр”. У 1969 році – докторську дисертацію на тему: “Про деякі асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами”.

Наукові інтереси М. І. Шкіля спрямовані на розробку асимптотичних методів інтегрування диференціальних рівнянь та їх систем. Ним вперше всебічно досліджені досить складні випадки внутрішніх і зовнішніх резонансів, які зустрічаються в теорії і практиці. Одержані математичні результати пов'язані з розробкою алгоритмів побудови наближених розв'язків систем диференціальних рівнянь з параметрами та їх математичним обґрунтуванням. Доведено, що наближені розв'язки є асимптотичним розвиненням точних розв'язків розглядуваних систем.

За розробленими М. І. Шкілем методами можна будувати асимптотичні розв'язки систем диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами, диференціальних рівнянь з малим параметром при частині похідних, диференціальних рівнянь із загалюванням, рівнянь нейтрального типу, рівнянь з ізольованими особливостями, інтегро-диференціальних рівнянь, систем диференціальних рівнянь з періодичними коефіцієнтами, систем диференціальних рівнянь з сумовими коефіцієнтами.

В його працях вперше одержано результати, коли в характеристичному рівнянні з'являються кратні корені з кратними елементарними дільниками. Доведено, що в цих випадках, на відміну від простих коренів, асимптотичні розв'язки зображаються формальними степеневими рядами за дробовими степенями малого параметра, показник яких залежить як від кратності елементарних дільників, так і від деяких співвідношень між коефіцієнтами розглядуваної системи. Автором отримані необхідні і достатні умови існування асимптотичних розвинень для точних розв'язків, причому доведення достатніх умов дає алгоритм побудови даних асимптотичних розвинень.

В останні роки М. І. Шкіль успішно працює над розв'язанням досить складної математичної проблеми, коли в системі диференціальних рівнянь з'являються так звані точки повороту. Над цією проблемою працювали відомі вчені-математики, такі як Р. Лангер, В. Вазов, Л. Чезарі, А. А. Дородніцин, С. А. Ломов. Однак дана проблема і на сьогодні потребує свого подальшого розв'язання. М. І. Шкілю та його учням вдалося шляхом введення "збуреного" характеристичного рівняння отримати формальні розв'язки для окремих типів систем диференціальних рівнянь і довести, що ці розв'язки в околі точок повороту є асимптотичними зображеннями точних розв'язків розглянутих систем.

За результатами своїх досліджень М. І. Шкіль неодноразово виступав з доповідями та повідомленнями на міжнародних конгресах, конференціях, симпозиумах.

Результати досліджень М. І. Шкіля представлені у більш ніж 350 наукових працях, зокрема в 10 монографіях, 22 підручниках та посібниках. Монографія "Асимптотичні методи в теорії лінійних диференціальних рівнянь", що написана ним у співавторстві з С. Ф. Феценком, Л. Д. Ніколенко, була перевидана у США. За цикл робіт "Розвиток аналітичних і асимптотичних методів розв'язання диференціальних, інтегральних та інтегро-диференціальних рівнянь і їх застосування до задач математичної та теоретичної фізики" М. І. Шкіль відзначений премією НАН України імені академіка М. М. Крилова.

М. І. Шкіль приділяє велику увагу вихованню наукової зміни. Серед його учнів більше 30 кандидатів і 3 доктори наук, він керує науковими семінарами, читає спецкурси, пов'язані з асимптотичним інтегруванням диференціальних систем, які містять параметри.

Протягом багатьох років Микола Іванович успішно поєднує наукову роботу з педагогічною – читає курси математичного аналізу, диференціальних рівнянь, курси за вибором для студентів фізико-математичного факультету, керує курсовими та дипломними роботами.

За комплект підручників "Вища математика" (у трьох книгах), "Математичний аналіз" (у двох частинах) М. І. Шкілю Указом Президента України в 1996 році присуджено Державну премію в галузі науки і техніки. Премію АПН України отримав підручник "Алгебра і початки аналізу" для 10 класу шкіл і класів з поглибленим вивченням математики. Він нагороджений: Почесною відзнакою Президента України "за вагомий особистий внесок у розвиток національної освіти, плідну науково-педагогічну діяльність", Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України. М. І. Шкіль – кавалер орденів "За заслуги" I, II, III ступенів, "Ярослава Мудрого Ступеня". Він є лауреатом премій імені акад. В. І. Вернадського. Указом Президента йому присвоєно почесне звання "Заслужений діяч науки і техніки".

Поряд з науковою, науково-педагогічною діяльністю М. І. Шкіль проводить значну науково-організаційну роботу. Він є Президентом товариства культурних зв'язків "Україна – Казахстан", очолює спеціалізовану раду по захисту докторських дисертацій у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, член редколегії журналів "Український математичний журнал", "Нелінійні коливання", "Вища школа", "Рідна школа", Член секції "Математики і механіки" Комітету з Державних Премій України в галузі науки і техніки.

З 1973 – 2003 рр. М. І. Шкіль – ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. У 1982 р. Обраний членом-кореспондентом, а у 1990 р. – дійсним членом АПН СРСР. З 1991 р. – дійсний член АПН України, іноземний член Російської академії освіти, дійсний член АНВШ України, Почесний академік Міжнародної кадрової академії, 1999 р. – Людина року (США, Американський

біографічний інститут), Почесний доктор багатьох провідних вузів України.

Своє сімдесятип'ятиріччя Микола Іванович зустрів сповнений енергією і великими творчими задумами. Побажаємо йому натхнення, сил і здоров'я для їх здійснення.

Академіки НАН України:

Ю. М. БЕРЕЗАНСЬКИЙ, В. С. КОРОЛЮК,

Ю. О. Митропольський, А. М. САМОЙЛЕНКО.

[З книги "АКАДЕМІК АПН УКРАЇНИ МИКОЛА ІВАНОВИЧ ШКІЛЬ 75. – Київ : НПУ імені М. П. ДРАГОМАНОВА, 2007]

Інститут розвивався у всіх напрямках. Ректори України його називали флагманом. За успішну роботу тодішній уряд мене як ректора нагородив чотирма орденами: це Орден "Знак пошани", Орден трудового червоного прапора, Орден дружби народів, Орден Жовтневої революції. Інститут набрав міжнародного визнання. На базі інституту була проведена міжнародна конференція ректорів педагогічних інститутів тодішніх соціалістичних країн. Матеріали цієї конференції видані окремою книгою.

Однак не тільки сонячні дні були. Були і дні з густими хмарами. От пригадую один з випадків таких хмар. Роздався урядовий телефон. Мене викликають на завтра у Центральний комітет Компартії України до завідуючого відділом науки і навчальних закладів Рудича Фелікса Михайловича. О десятій годині я був у його приймальній. Через приймальню пройшов якийсь чоловік. Я його не знав. Потім закликали мене до кабінету. Цей чоловік сидів окремо за столом і задавав мені питання:

–Миколо Іванович, розкажіть, будь ласка, процедуру прийому дисертацій до захисту. Ви крім того, що ректор, є ще голова Вченої ради по захисту.

Я розповів.

–А можуть бути випадки, що дисертації немає, а її умовно прийняли як таку.

–Ні, такого бути не може, – відповів я.

–Ось ви, наприклад, прийняли докторську дисертацію Бойко Марсель Іванівни, а дисертації як такої немає.

–Ні, це не правильно, – відповів я. – Дисертація є, я її тримав у руках. Читати я її не читав, бо вона написана з методики мови і методики літератури. Це не по моєму фаху, а в руках тримав і документи дивився. Цю дисертацію, як доповів мені проректор з наукової роботи, професор Удовиченко Григорій Михайлович, розглядали на спільному засіданні дві кафедри: кафедра української літератури, яку очолює професор Волинський

Петро Костьович, і кафедра методики мови і методики літератури, яку очолює Бойко Марсель Іванівна. На засіданні кафедр виступили з позитивною оцінкою професор Кобелецький Юрій Свиридович, професор Волинський Петро Костьович, професор Орлик Петро Іванович і сам Удовиченко Григорій Михайлович. Дали позитивну оцінку цій дисертації і документи направили в наукову частину.

Мене відпустили. Я приїхав на роботу і мерщій зайшов в наукову частину подивитись, чи є та дисертація. Зайшовши туди, я попросив дисертацію і особову справу – все було на місці. Цю історію я розповів тодішньому секретарю Міському партії Головку Дмитру Богдановичу. Він був найдоступніший на той час. Він порадив все це написати на ім'я першого секретаря Міському Компартії України Ботвіну Олександровичу Платоновичу, що я і зробив: написав доповідну записку, був на прийомі:

–Добре, ми розберемось.

Не дивлячись на це, питання було поставлено на Бюро Міському Компартії України. На бюро запрошені були: Шкіль Микола Іванович, професор Ярмаченко Микола Дмитрович, який у свій час працював першим проректором при Романовському, Секретар Партійного комітету професор Лобовик Борис Олександрович і проректор з наукової роботи професор Удовиченко Григорій Михайлович. Допущені так звані помилки в роботі зводились до того, що для Бойко Марсель Іванівни в інституті створювались якісь особливі умови для роботи. Першому надали слово мені. Я пояснив, що ніяких особливих умов не надавалося. Всі кафедри гуманітарних факультетів знаходяться в окремому навчальному корпусі. Кожна кафедра має кафедральне приміщення, кабінет, які обладнані відповідними дидактичними наглядними довідниками, зокрема, технічними засобами. Всім нам записали сувору догану – занесення в облікову карточку. Згодом ці догани були зняті, Марсель Іванівна Бойко переїхала працювати в Черкаський педагогічний інститут. Ну ось такий негарний випадок пройшов скоро, після того як я став ректором. Але цей випадок був надуманий і ніяких підстав під собою не мав. Мабуть, це був результат анонімного листа, що в ті часи було дуже поширеним явищем.

Я аналізував детально, які причини появи отакого роду анонімних листів. Прийшов до висновку, що в колективі було багато претендентів на посаду ректора. Це люди старші за віком, пройшли війну. Серед них, наприклад, Герой Радянського Союзу професор Шашло Тимофій Максимович, який претендував на посаду ректора. Так сталося, що над ними

я мав певні переваги і колектив підтримував мою кандидатуру. Це пояснюється тим, як мені здається, що коли мене призначали ректором мені йшов сороковий рік. Докторську дисертацію я захистив у тридцять шість років. Не один із них таких переваг не мав.

Я мав як ректор авторитет. І в Міністерстві освіти СРСР мене часто включали у делегації для поїздки за кордон. От, зокрема, пригадую випадок, коли мене включили в делегацію для поїздки в Сполучені Штати Америки, де ми вивчали систему підготовки вчителів в Америці. У Колумбійському університеті мене приймав декан математичного факультету і поставив питання:

–Миколо Іванович, Ви в Америці перший раз?

–Так, – відповів я, – перший раз.

– Ні, не перший раз. Ось ваша монографія, – показує мені цю монографію – перекладена у 1987 році професором нашого університету Беллманом. І зараз студентам математичного факультету ми читаємо спецкурс по вашій монографії.

Для мене це було відродно.

Другий випадок: роздався в Москві дзвінок з приймальної Міністра освіти СРСР Прокоф'єва Михайла Олексійовича.

–Миколо Івановичу, – сказав він, – ми Вас командиремо в ЮНЕСКО для роботи на десять днів. Професор Розов, начальник управління педагогічних вузів, який не зможе, на жаль, прийняти участь у цій конференції, рекомендував вас замість себе.

–Яка там буде моя місія, Михайле Олексійовичу? – запитав я.

–Це вам у Міжнародному відділі з'ясують.

Там сказали, що будуть обговорюватися питання середньої і вищої освіти. Ви добре володієте цим, маєте знання у цих напрямках і, безумовно, ви справитесь. Будете брати участь за круглими столами в обговоренні відповідних питань.

Одного разу, пригадую, під час обідньої перерви, до мене підійшла представниця Сполучених Штатів і ще один чоловік. Він тільки той день з'явився на засіданні. Це був професор Озборн, професор Лондонського університету, фізик. Головував тоді на вранішньому засіданні президент Франції академік Корн, відомий фізик. Він сказав, що на сьогоднішнє засідання професор Озборн люб'язно погодився зробити доповідь на тему “Розвиток точних наук на майбутнє двадцятиріччя”. Доповідь мала тривати п'ятдесят хвилин, за якою потім мали слідувати дві співдоповіді. На одній

співдоповіді на тридцять хвилин мала виступати професор Сполучених Штатів Америки і назвав її прізвище, а на другій співдоповіді на тридцять хвилин – професор Шкіль Микола Іванович, Радянський Союз. Ясно, що я ні до якої доповіді не був готовий. Розхвилювавшись, подумав, що поки він, Озборн, зробить доповідь, американка співдоповідь – п'ятдесят і тридцять – вісімдесят хвилин – майже година часу, я накидаю собі конспект виступу.

–Яку ж тему взяти? – Я взяв тему: “Асимптотичні методи Крилова у диференціальних рівняннях та їх подальший розвиток”.

Як потім з'ясувалось, тему я вибрав вдало. Я володів матеріалом, бо описував ці методи у своїй докторській дисертації, добре їх знав. У кінці я зрозумів, що моя доповідь головному академіку Корну сподобалась. Він поставив мені питання:

–От ви сказали, що ці методи є узагальненням методів Пуанкаре. У чому полягає це узагальнення?

–Я відповів математично точно: у методів Пуанкаре, у цього великого математика і фізика, у наближенні до точного розв'язку появляються так звані секулярні члени, які надають можливість провести дослідження коливного процесу на досить великому проміжку часу. Тоді як у методів Крилова-Боголюбова цих членів немає.

Він кивнув головою. Думаю, що він володів як методом Пуанкаре, так і методом Крилова-Боголюбова.

У кінці представник Радянського Союзу в ЮНЕСКО, який сидів на цьому засіданні, мені сказав:

–Миколо Іванович, ви дуже гарно виступили.

–Я йому сказав: ви, будь-ласка, це скажіть у Москві.

–Я обов'язково це скажу.

Потім до мене підійшов представник Народної республіки Болгарії:

–Миколо Івановичу, ви мене пробачте. Я забувся вчора вас попередити, що ви сьогодні будете робити співдоповідь. А я мався організувати це засідання.

–Ну я йому сказав: безумовно, якби ви мене попередили, я б узяв матеріали, доповідь Озборна та подивився б, хоча англійської мови і не знаю, але я по формулах зрозумів би, про що йдеться. І ще в готелі підготував би виступ. А так прийшлося мені форсувати його під час засідання.

Більше прикрих випадків не було. І я успішно закінчив роботу в ЮНЕСКО, повернувся до країни і, очевидно, був дзвінок, бо в Міжнародному відділі Міністерства освіти СРСР мені сказали:

–Ви дуже гарно виступили. Мені це було приємно чути.

Ось і такі випадки бували у мене. Це був сонячний день.

Поряд з адміністративною і навчально-виховною роботою мого ректорства я інтенсивно займався науковою роботою. Та про це, мабуть, найкраще вже розказали українські академіки-математики.

ГЛАВА 5

ПРОФЕСІОГРАМА УЧИТЕЛЯ

Працюючи ректором, я не переставав думати про те, як правильно підібрати молодь на навчання на професію учителя. Я радився з професорами, учителями, сам над цією проблемою думав. Найбільше мені допомагав у цьому питанні завідувач кафедри психології професор Ніколенко Дмитро Федотович. Ми з ним написали брошуру: “Професіограма учителя”. В ній відобразили загальні психолого-педагогічні характеристики учителя і характеристики стосовно предмету. Я просив викладачів-філологів давати теми творів: “Чому я хочу бути вчителем?”, “Чому я вибрав професію учителя?” І ось пригадую, одна абітурієнтка пише: “Я дуже люблю школу. Я влітку не дочекаюсь, поки закінчатся літні канікули. Вони такі довгі. І коли я прийду до школи, то мені парти пахнуть”. Прочитавши ці слова, я зрадів. “От таких, – думаю, – треба шукати дітей, яким школа рідна, до серця, яким, як написала ця дівчина, “парти пахнуть”. Я дійшов до думки, щоб у великих районних центрах організувати так звані педагогічні класи. Туди б школи, вчителі направляли педагогічно здібних дітей на навчання, а наші б викладачі, аспіранти, докторанти їздили б у ці педагогічні класи, викладали б, поглиблювали б предмет і розкривали б таємниці цієї професії, професії вчителя.

Ми організували такі класи і вони успішно запрацювали. Щороку ми набирали з них майже повну групу випускників. Ясно, що вони на голову вище стояли від рядових абітурієнтів, які не пройшли навчання в педагогічних класах. Потім ці діти, закінчивши інститут, повертались на роботу у свою рідну школу. Такі класи організували і інші педагогічні інститути та університети.

Потім я задався питанням, як все-таки відмовитись від вступних іспитів, бо на вступних іспитах ми не можемо вибрати дитину, який би пахли шкільні парти. Ми можемо тільки перевірити знання з того чи іншого предмету. Тільки школа, тільки вчитель може сказати на що здатна та чи інша дитина. Тому я, разом з головним редактором газети “Освіта” Коноваленко Ольгою

Степанівною, придумали такий прийом: прийом за довірою. Це означає довіряти шкільній оцінці, довіряти вчителю, який виставив в атестаті ту чи іншу оцінку. Ця ідея також прижилася і багато років ми нею користувалися: виставляли в екзаменаційний лист шкільну оцінку з атестату. Як правило, така оцінка підтверджувалася, студенти, прийняті за довірою, добре навчалися, і знову ж таки поверталися в рідну школу на посаду вчителя.

Ось пригадую, як я екзаменую студента першого курсу з предмета “Математичний аналіз”. Студент дуже добре відповідає, розв’язує задачі, будує графіки, функції. Це був студент Івасик Василь з Тернопільщини. Запитую:

–Яку оцінку ти отримав зі вступних екзаменів з математики? І у відповідь почув:

–А я екзамен не здавав. Я поступив за довірою.

На екзамені у мене студент отримав оцінку “відмінно”.

Закінчив Василь Інститут з відзнакою, поступив в аспірантуру на кафедру інформатики, захистив кандидатську дисертацію і зараз успішно працює в одному з вищих навчальних закладів.

Я також думав над тим, як удосконалити якість підготовки вчительських кадрів. Ця якість залежить від багатьох факторів. Перший – найголовніший – це професіональний відбір молоді на навчання, про який я вже розповів. Другий – підбір і розстановка професорсько-викладацького складу. Ректорат працював над тим, щоб у професорсько-викладацького складі було більше докторів наук, професорів, академіків. І третім фактором був контроль за навчальним процесом. Цей контроль безперечно здійснювали кафедри. Але треба було щоб і ректорат не залишався в стороні від цієї проблеми. Тому крім традиційних форм, таких як відкриті лекції, стенографування лекцій, взаємовідвідування, я запропонував так званий тиждень факультету. Що це таке? А це за графіком ректор, проректори, декани, завідувачі кафедрами, вільні від своєї безпосередньої роботи, йшли на той чи інший факультет і перебували там цілий тиждень: ходили на заняття, зустрічалися зі студентами, викладачами, бували на засіданнях кафедр, рад факультету, і таким чином досконало вивчали життя факультету. Як казав про них академік Мороз Олексій Григорович: “Шкіль веде інфарктну бригаду”. Цю форму потім запозичили інші вузи України. Зараз ректор запропонував, наприклад, декаду факультету, але це дуже набагато часу відриватиме ректора від своєї безпосередньої роботи: прийому громадян і таке інше.

Слідуючи цьому, декани факультетів запропонували тиждень тої чи

іншої кафедри. Давали ректорські контрольні роботи, які потім перевіряли інші кафедри. Безумовно, це мобілізувало як ректорат в роботі, так і самих викладачів, деканів, завідувачів кафедрами. І що найголовніше, якість спеціаліста залежить від так званої моделі спеціаліста, тобто навчальних планів і програм. Навчальні плани перераховували перелік навчальних дисциплін і бюджет часу, відведеного на ту чи іншу дисципліну. На жаль, у ті часи навчальні плани надсилалися з Москви і автономії, як такої, у вузів не було. Перебуваючи у Сполучених Штатах Америки в Месечусецькому інституті я попросив їхні навчальні плани, що були близькі до наших фізичних спеціальностей. Разом з деканом фізико-математичного факультету, професором Грищенком Геннадієм Панасовичем, ми досконало вивчили ці плани і з'ясували, що в американських планах для самостійної роботи студентів відводиться сорок відсотків бюджету навчального часу. Тоді як у наших, присланих Москвою, чотири відсотка. Загально відомо, що вивчитися можна тільки самому і для цього треба мати час, а ВУЗ може тільки допомогти вивчитися. Ми почали навчальні плани перебудовувати, наслідуючи американські. Зараз у нас в університеті навчальні плани передбачають не менше шістдесят відсотків навчального часу для самостійної роботи.

ГЛАВА 6 ПРОРЕКТОРИ

Успіх роботи всякого керівника залежить від вміння його підбирати на посади відповідні кадри. Не встигши попрацювати ректором, як у мене виникла проблема у підборі двох проректорів. Першого проректора, академіка Ярмаченка Миколу Дмитровича, в цей час призначили директором Науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти України, а я працював до цього проректором з наукової роботи. Потім я пішов на посаду ректора і таким чином виникли дві вакансії: проректора з навчальної роботи і проректора з наукової роботи. У той час дуже активно пропагувалися технічні засоби навчання, зокрема навчальне телебачення. У цьому напрямку успішно в інституті працював завідувач кафедрою методики фізики доцент Коршак Євген Васильович. Я його кандидатуру подав на першого проректора з навчальної роботи. Довелося погодити цю кандидатуру в партійних і радянських органах, а саме з міністром, з райкомом партії, міськкомом партії, відділом науки і навчальних закладів ЦК Компартії України і другим секретарем ЦК Компартії України Лутаком Іваном Кондратійовичем. Однак

його призначення Міністерство освіти затягувало. Я змушений був звернутися до завідувача відділом Рудича Фелікса Михайловича з проханням прискорити призначення Коршака на посаду проректора з навчальної роботи. Він при мені подзвонив Міністру освіти Маринічу Олександрю Мефодійовичу і той йому сказав:

–Хай заходить. Я сьогодні ввечері підпишу наказ про призначення Коршака.

Я зайшов. Він мені сказав:

–Завтра наказ про призначення Євгена Васильовича підпише перший заступник Міністра Іван Власович.

Наступного дня я пішов на роботу. У мене була перша пара. Справа в тому, що, працюючи ректором, я не залишав викладати предмети вищої математики на фізико-математичному факультеті. Коли я спустився з фізмату, зайшов у кабінет, роздався урядовий телефон. Я взяв трубку і у відповідь почув:

–Добрий день. Це турбує Вас перший заступник Міністра освіти Іван Власович Ніколаєнко. Ви що справді хочете Коршака проректором?

Я йому сказав:

–Іван Власович, а для чого Ви це питання ставите? Я цю кандидатуру погодив аж до другого секретаря ЦК Компартії України. Дуже цю пружину не розкрутите. У відповідь чую:

–Ти дивись! Не встиг сісти в кресло ректора, як ось так розмовляє з першим заступником міністра.

–Іван Власович, – сказав я йому, – я ще і не сідав у це крісло.

А справді було так, що я зайду в кабінет, сяду з боку стола, перегляну пошту, людей прийму і на цьому моя робота вже і закінчувалася.

Все таки Євген Васильович Коршак був призначений проректором з навчальної роботи.

Проректора з наукової роботи мені запропонували зверху. Це доктор філологічних наук, професор Удовиченко Григорій Михайлович. Я не в захопленні був від цього призначення.

На цьому вакансії проректорів вичерпалися. Ми почали дружньо працювати.

Однак я помічав, що у своїй роботі Євген Васильович більше тяжіє до школи, до демонстрування всяких приладів, а з організаційними питаннями, як проректор з навчальної роботи, не дуже настирливо працював. І він це теж помітив і попросився у відставку. На його місце був призначений завідуючий

кафедри педагогіки доцент Смаль Василь Захарович. Відчулося, що в ректорат прибула людина, яка глибоко володіє педагогікою і всякими педагогічними теоріями. Він блискавично справлявся із створенням всяких паперів, постанов рад інституту, планів роботи, наказів. Він працював довго, але його весь час мучила хвороба серця. І раптово Василь Захарович помер. На його місце призначили декана природничо-географічного факультету доцента Гудзя Юрія Петровича. Він мав уже звички та певний досвід роботи у якості декана і потім довгі роки успішно працював на посаді проректора.

Проректор з наукової роботи Удовиченко скоро подав заяву про звільнення. Він дуже хотів займатися наукою сам особисто, а проректорство у нього забирало багато часу. На його місце прийшов професор Орлик Петро Іванович. Це людина досить емоційна, поетична, писав і сам вірші, і керував ще літературною студією в інституті. Ми по-дружньому з ним працювали, його цікаво було послухати. Він за все глибоко переживав, був дуже вразливий. Якщо на ректораті його доводилось дещо покритикувати, він це переживав і в той же час намагався виправити помилки в своїй роботі. Дуже хворобливо реагував на критичні зауваження в адрес своєї роботи.

Ректору завжди хотілося, щоб було більше докторів наук, професорів, академіків. Треба було більше викладачів посилати в докторантуру, в аспірантуру і таке інше. Цим повинен був займатися проректор з наукової роботи. Частково ці завдання виконувалися. В інституті багато викладачів захищали докторські дисертації. Їм присвоювали вчене звання професора.

Якось Петро Іванович сформулював крилату фразу, глибоко філософську: “Студент, я завжди йду до тебе”. Це означає, що його життям був студент. Зараз на філологічному факультеті є аудиторія імені професора Петра Івановича Орлика. У цій аудиторії висить великий портрет Петра Івановича, а під портретом названі слова. Їх завжди студенти з теплотою читають, згадують. Петро Іванович одночасно працював і редактором інститутської газети “За педагогічні кадри”. У той час дана газета була найзмістовнішою. Дуже часто там виступали студенти зі своїми віршами, ректор, проректори, декани – надзвичайно змістовною була газета, як і сам Петро Іванович.

Серед проректорів мені б хотілось назвати проректора адмінгосчастини, професора, члена-кореспондента Академії педагогічних наук, Падалку Олега Семановича. Навчаючись на фізико-математичному факультеті, Олег Семенович одночасно був і комендантом гуртожитку, в якому проживав. Цей гуртожиток завжди займав перші місця в різних змаганнях не лише в

інституті, а і серед вузів міста Києва. Помітивши цю господарську рису, я як ректор запропонував Олегу Семеновичу зайняти пост проректора з адмінгосчастини і він перейшов на цю посаду. Пізніше ми її назвали – проректор з економічних проблем розвитку Інституту. Одночасно Олег Семенович проводив велику науково-дослідну роботу. Без аспірантури він захистив кандидатську дисертацію, без докторантури – докторську. Щойно ми його вибрали членом-кореспондентом Національної академії педагогічних наук України. Дуже глибокий і науковець, і будівничий проректор. Від природи у нього оця господарська струнка. Коли я був ректором, він багато мене розвантажував від всяких господарських справ. Цим самим звільняв мене від цілого ряду робіт і я мав час займатися своєю безпосередньою навчально-виховною роботою, що я і здебільшого робив.

А серед деканів мені б хотілося назвати декана фізико-математичного факультету професора Кордуна Гурія Григоровича. Це феноменальна людина. Він кожного студента знав не лише по прізвищах, а по іменах, а то і по батькові називав їх. Знав батьків і жив життям студентів. Студенти його дуже шанували.

Серед теперішніх директорів Інститутів, а тепер факультети перейменовані в Інститути, а декани – в директорів Інститутів, слід було б відмітити високу професіональність директора Інституту мистецтв, Героя України, Народного артиста СРСР і України, художнього керівника Хору Верьовки Авдієвського Анатолія Тимофійовича. З приходом Авдієвського на факультет до нього прийшли також працювати митці Києва. Це Стефан Турчак, Дмитро Гнатюк, Микола Кондратюк, Марія Стефюк і багато інших, а також учасники Хору Верьовки. Інтеграція Хору і студентської молоді приносить високі результати. Студенти не лише ходять на заняття за розкладом, а ходять і на репетиції Хору Верьовки і запозичують високу майстерність хористів.

З приходом Авдієвського на факультеті спинилися чвари, бо були застарілі кадри і ясно, що вони не могли давати молоді те, що вимагає сучасність.

В Інституті створено ряд творчих колективів, зокрема Хор фізико-математичного факультету “Барвінок” отримав звання народного.

Ще хотілось би назвати директора Фізико-математичного інституту, доктора фізико-математичних наук професора Працьовитого Миколу Вікторовича. Це наймолодший директор. Сам успішно працює в математиці, в науці і веде за собою студентську молодь. Молодь залюбки ходить до нього

в гурток, на лекції. Думаю, що це велике майбутнє Інституту.

Професор Працьовитий змінив попереднього декана фізико-математичного факультету професора Грищенка Геннадія Панасовича. Це був дуже розумний декан і колектив його прозвав – “мислитель”. Все логічно доводив і факультет при ньому досить інтенсивно розвивався.

Мені для читача хотілося б сказати і таке: “Я тридцять років був ректором Інституту. За цей час багато змінилося міністрів. Хочу сказати, що кожний міністр і міністерство в цілому до нашого Інституту відносилися з великою увагою, повагою, а отже і до його ректора – до мене.

А особливо хочу зазначити період, коли Міністром освіти був академік Фоменко Михайло Володимирович, а його заступниками – професор Курило Володимир Михайлович і професор Шепотько Віктор Пантелійович. При цих керівниках ми користувались особливою повагою. Інститут інтенсивно розбудовувався і отже щедро фінансувався Міністерством освіти. Я не відчував труднощів у фінансуванні. Навпаки, відчував практичну допомогу з боку названих керівників.

Коли я приступив ректором, Інститут лише мав один гуртожиток для проживання студентів. А коли я залишав посаду, то колишній Інститут і теперішній Університет має вісім гуртожитків і один житловий будинок готельного типу. Збудували навчальний корпус для гуманітарних факультетів і спортивний комплекс. У місті Лубни Полтавської області відкрили студентський спортивний табір “Сула”, який в літній період широко використовується студентами і викладачами.

Саме при професорі Грищенко Геннадії Панасовичу фізико-математичний факультет інтенсивно розвивався. Створювались наукові, навчальні лабораторії, зокрема наукова лабораторія напівпровідників, яку очолювала випускниця цього факультету, доктор фізико-математичних наук, професор Тичина Ірина Іллічна. До речі, і я це підкреслюю, вона була першою з випускників фізико-математичного факультету серед жінок, яка захистила дисертацію на науковий ступінь “Доктор фізико-математичних наук”. Другим, хто захистив дисертацію на науковий ступінь доктора фізико-математичних наук, був Шкіль Микола Іванович.

ГЛАВА 7

СПОРИШ (РОЗПОВІДЬ 1¹)

Розповім для читача, що таке “Спориш”: село Бурбино, в якому я народився і виріс, складається і складалося із трьох вулиць. Старі вулиці – разом називалися Старе село – Кацюни-Куфти. Назва походить, мабуть, від того, що здебільшого там живуть мешканці з прізвищами Кацюни і, відповідно, Куфти.

Я жив на вулиці Новаки. Нова радянська влада багатодітним сім'ям наділяла на полі, яке прилягало до Старого села, тобто до названих вулиць, нові наділи і там люди собі будували хати, а точніше, литі хати, і назвали цю вулицю Новаки. Литі хати будували таким чином: копалися ями у землі, ставили спеціальне решетування, робився розчин і цей розчин заливався у певні решетовані відділення і таким чином виходили стіни. Біля хати тоді залишалися ями, їх засипали різними відходами і вони заростали бур'янами.

Після всього цього біля нашої хати також утворилася невеличка яма і вона заросла споришем. У цій ямочці часто збиралися хлопці, і я в тому числі, і вели бесіду. Цю бесіду також можна назвати “Педагогічний університет”. Особливо коли я вчився вже в Києві, я приїжджав і хлопцям розповідав про Київ, а вони мені про життя в селі. Сиділи у цій ямочці, співали, розповідали один одному.

Так сталося, що на кожній вулиці був один тенор. На вулиці Куфти був тенор Іван Букало, який прийшов з війни. Прекрасний тенор. На вулиці Кацюни – Яків Обрізан – теж хороший голос. На вулиці Новаки доля випала мені – я, можна так сказати, підростав тенорком. У мене був слабший голос, бо я був маленьким і не міг зрівнятися з тими тенорами. Згодом я, може, їх і наздогнав. Хлопці, які поверталися з армії, бувало теж приходили на цей спориш і просили мою мамо, говорячи:

– Тітко Христю, дозвольте, Хай Микола нам потягне.

“Потягне” означало візьме тенором. Завдання тенора полягало в тому, щоб вирівняти різні голоси, звести їх в один мелодійний голос у кожній пісні. Це не легка справа. Це треба, справді, мати дані, високий голос і непоганий слух. Я з цим завданням справлявся. І от бувало співаємо і на тих вулицях теж співають. І завдання полягало в тому, щоб переспівати, щоб ми

---

¹ Так сталося, що автор розказав дану розповідь два рази і кожна розповідь є красивою по-своєму. І тому ми вирішили не зводити їх в одну, а представити їх читачеві у двох варіантах і таким чином надати йому можливість краще познайомитися з автором.

голосніше співали, ніж ті хори на тих старих вулицях. Іноді нам це вдавалось: там були сильні тенори. Коли ми співали, до нас іноді виходила баба Пилипиха, сусідка. Вона гарно співала, брала губну гармонь. Дід Пилип, її чоловік, вернувся з війни і привіз німецьку гармошку. Вона грала прекрасно на цій гармошці. Візьме, було, бубен, вибиває і голос у неї прекрасний був. Вона мене змінювала і допомагала брати тенором у загальному хорі. Моя мама теж гарно співала. Сиділа на призьбі, слухала, а ми на спориші, і мені підказувала, де я неправильно брав.

– Отут треба так, а отут треба так було, – каже мама, ну і так далі.

Повторююсь: розповідали хлопці про життя в селі, а я про Київ. Їм дуже було цікаво знати про Київ. Здається, я непогано розповідав. Я Київ трохи знав.

Іноді деякі хлопці приїжджали до Києва, відвідували нас з Катею і теж я тоді їх водив по Києву, знайомив з музеями, театрами.

А спориш – це трава, яка має таку властивість: круглий рік – холодна. Особливо влітку, коли спека, приходиш з роботи, лягаєш на нього і це просто одна насолода...

ГЛАВА 8

СПОРИШ (РОЗПОВІДЬ 2)

Наступну главу я вирішив назвати “Спориш”. Він пов’язаний з моїм дитинством. Село Бурбино, в якому я народився і виріс, складалося з трьох вулиць: Кацюни, Куфти – старі вулиці – вони разом називались Старе село. Ця назва походить від того, що там багато мешканців мають відповідні прізвища. Третя вулиця – Новаки. Я народився і виріс на вулиці Новаки.

Після революції нова влада багатодітним сім’ям наділяла землі прямо на полі. Туди батьки відганяли своїх старших дітей. Так сталося і з моїми батьками. Дід Полікарп відрізнув мого батька Івана і маму Христю з дітьми на новий наділ. Там будувались нові хати. Будувались ці хати методом лиття. З дерева ставилося спеціальне риштування, копалась глибока яма, звідки бралась земля, змішувалась з пологою, соломою, глиною, піском, іншими матеріалами, і клалась у відповідні загородження. Люди ж приходили кутком і клали ту чи іншу хату. Таким чином біля кожної нової хати утворювалася велика глибока яма. Ці ями згодом засипалися всякими відходами і побутовими матеріалами, потім вони заростали і утворювалися свого роду озеречка. Після великого дощу там ставала вода і діти там купалися і плавали. Неодноразово малого Миколку старший брат Василь виймав з цієї ями, дякуючи тому, що я ходив у платтячку. Платтячко розпирскувалось на воді і він міг мене піймати і вийняти. Або сторонні люди йшли і виймали.

Обсаджували ті ями різними деревами. У нас, наприклад, була обсаджена ясенами. Ці ями заростали згодом різними травами і бур'янами. У нас так сталося, що ця яма заросла споришем. Ці ями з часом меншали. І ось на вулиці Новаки – серед моїх ровесників я все-таки був лідером – хлопці збиралися в оцю ямку, яка заросла споришем. Ми там співали, грали в карти. Коли стояла спека, на цьому спориші було найкраще відпочити: він холодний був і втома уходила мерщій.

Батько мій часто брав клепає косу у тій споришевій ямці і йшов на поле продовжувати косити, жати хліб.

За кожним косарем закріплювали дві в'язальниці. За моїм батьком три: батько був фізично здоровий і дуже широку гінку гнав. Серед цих в'язальниць була і моя мама. Мама його часто сварила:

–Чого ти таку широку гінку гониш? За тобою трудно в'язати і ми не встигаємо перебрати покоси у снопи і покласти їх в копи.

Батько, оправдуючись, казав: “Я хочу більше заробити трудовнів”.

І от я виростав у цьому спориші, у цій споришевій ямі.

Так склалося, що на кожній вулиці був свій тенор. Хлопці і дівчата збиралися в гурт і тенор тяг у хорі. Таким тенорком на вулиці Новаки був я. На вулиці Куфти – Іван Букало, на вулиці –Кацюни – Яків Кацюн. Ці хлопці повернулися з армії, з війни, були більші за мене і в них голоси були сильніші, а я трохи відстав. Треба було співати так, щоб переспівати той чи інший хор з тих вулиць. Найкраще співав, тобто брав тенор, Яків Кацюн. Я йому заздрив, бо я хотів так само співати. Справа в тому, що коли гурт співає, то без тенора то не спів. Тенор повинен прикрасити співи. Хто не туди тягне, він повинен це згладити і зробити в один унісон ту чи іншу пісню. Мені це добре вдавалося.

Якщо було на роботі затримуюся, то хлопці приходили, починали сідати в цій споришевій ямі і чекали на мене, поки я повернусь з роботи. І от вечором ми починали співи. Приходили дорослі, чоловіки, жінки, сусідка моя баба Пилипиха, яка дуже гарно сама співала. Прийде і нам помагає також ту чи іншу пісню і на інший мотив витягувати. Поки мама була жива, вона сиділа на призьбі і слухала. Старші хлопці збиралися на вигоні і теж співали. Одним словом, в селі найбільша культурна подія – це співи.

Було прийдуть:

–Тітко Христю, – так називали мою маму, – відпустіть Миколу, хай він нам потягне, у нас нема тягуна, у нас нема тенора. Мама каже:

–Відпушу, але тільки до тієї криниці, що на вигоні. Далі я його не відпушу.

Я іду і помагаю старшим співати. Мама прийде, забере мене і по дорозі розкажує, що я не туди потягнув там, не туди там потягнув. Одним словом, вчила мене: мама моя дуже гарно співала.

Вдень дорослі на роботі, на полях, а ми, їх діти, збиралися у цій ямці і з нетерпінням чекали, поки вони повернуться з роботи.

Чули спів...а вони йшли і співали. Ми кидали цю ямку і бігли їм назустріч скільки духу. А вони йшли босі, сапки на плечах і дуже радо зустрічали своїх дітей.

І так я виростав, а яма залишалась. Вона і зараз є там.

Одного разу, рано вранці, Василь, мій брат, і я сиділи в цій ямці, а мама на призьбі біля хати. В цей час німці відступали з України. Цікаво, що, коли вони наступали, то йшли через наше село, і відступали теж через наше село. І напроти цієї ямки спинився німецький танк з чорними хрестами. Звідти вийшло три німці і побігли до нас у двір. У дворі завжди у нас була скирта соломи і під тою соломою був прип'ятий наш кабан. Мама дуже гарних вигодовувала кабанів: як бички були завбільшки. Вони схватили того кабана і потягнули до танка. Укинули його в люк. Мама вслід бігла, лепетала, плакала. На мене кричала, чого я там прип'яв його на видному місці, бо можна ж було б десь в огороді сховати.

– Біжи, – каже, – до них і попроси, хай хоч цеп оддадуть, на якому був прив'язаний кабан.

Я побіг і показую їм. І виглянула голова із люка і я до нього жестами: – цеп, поверніть цеп, на чому прив'язаний. Він сховався і тут миттю вилетів цеп із швірнем і впав біля мене. Я взяв його і пішов додому. Так що їм ніщо не сило було впустити в мене кулю.

Під вечір того дня проходив по дворам також німець у чорній формі. Казали старші: “Есесівець”. Ходив по повітках і заглянув у нашу повітку. У повітці був у нас жеребчик, коник. Коли наші відступали, то залишили молодняк у колгоспі. Цей молодняк розібрали люди. З того, що залишилось, ми вибрали жеребчика. Він у підвальній хаті виріс за два роки. Мама сказала:

– Коля, давай (ми його називали Їжачок, бо у нього грива було стирчала догори) бери цього Їжачка і гони десь у сусіднє село, бо то він ходив, ото дивився, а завтра прийдуть позабирають ту решту, що по повітках у людей залишилася. Бо перед тим забрали у нас теличку в повітці. Корову, яка стояла, вони не торкали, бо корова була стара. Отже вечером я взяв Їжачка і пішов полем у напрямку села Шевченково. Зняв з нього оброчку, погладив і пішов додому. Але потім я почув тупіт. Оглянувся, а він біжить за мною. Я став, одяг на нього оброчку, повів до городу та сказав мамі.

– От і, – каже, – залиши його в городі. Повітку не зачиняй, він сам прийде. І так сталося. Рано вранці він був у повітці.

А незабаром наше село заповнювалось Радянськими військами. Прийшли Радянські війська і у селі нашому відновлювався попередній довоєнний лад: створювалися колгоспи, які були раніше. А отже, у кого яка була худоба, її повинні були завезти в колгосп. Я взяв цього жеребчика,

привів до колгоспу і в останнє прив'язав у великій повітці разом з іншими кіньми.

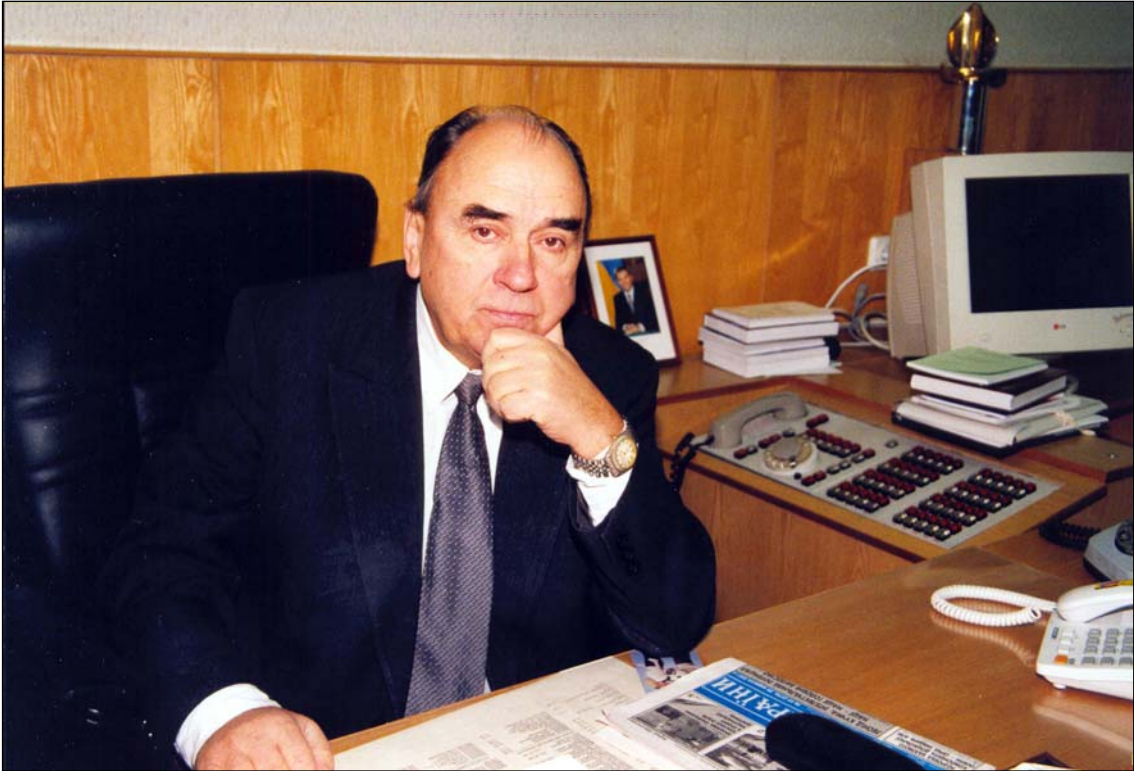
А потім наша школа мала шефство над кіньми у колгоспі. Коней закріпили за певним населенням. Я безумовно вибрав собі Їжачка. І що характерно, що, коли він пасся в табуні, а я іду зі школи, щоб його почистити, нагодувати, то він здалека побачить і біжить, біжить стрімголов до мене. Як його доля далі склалася, я вже не знаю. Але отакий епізод був: дуже зворушливий.

ЖИТТЯ У СВІТЛИНАХ

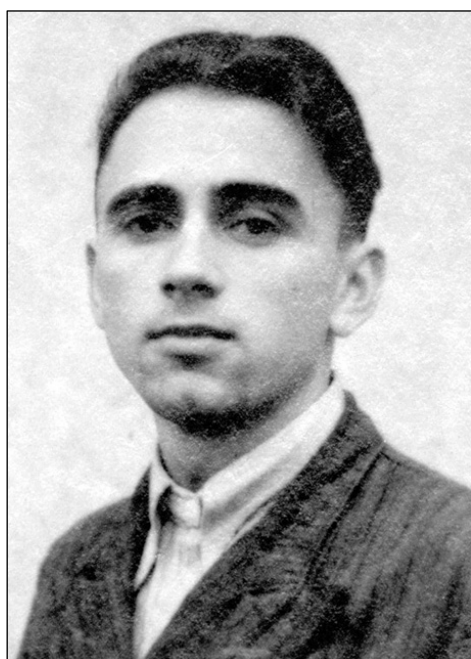

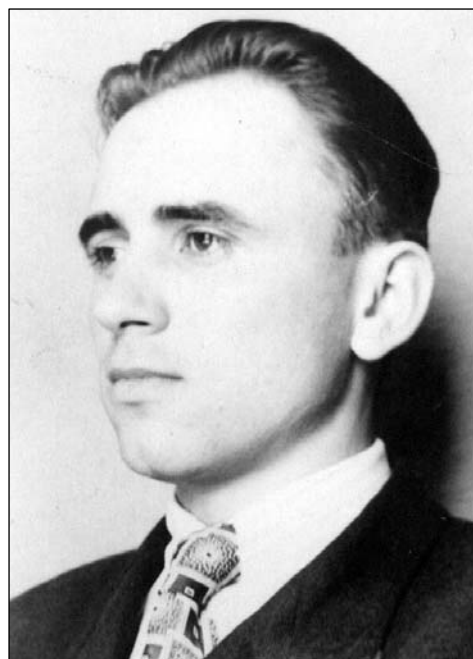

16 років, 1948 р.

20 років, 1952 р.

21 рік, 1953 р.

На с/г роботах зі студентами, 1958 р.

З сім'єю, 1965 р.

На прогулянці з дружиною, 1975 р.

З академіком В. М. Глушковим, 1975 р.

*На відпочинку з дружиною Катериною Тодосіївною,
м. Трускавець, 1980 р.*

Зустріч з ветеранами, 1985 р.

*Академік Б. Є. Патон вручає ректору премію
ім. академіка М. М. Крилова, 1982 р.*

*Творча зустріч з
академіком Ш. Амонашвілі, 1990 р.*

*Серед учнів педагогічного класу
Ставищанської сш №1, 1985 р.*

*Президент академії РАО А. В. Петровський вручає
М. І. Шкілю Диплом іноземного члена академії, 1991 р.*

Вручення першокурсникам студентського квитка, 1995 р.

*Митрополит Філарет вручає М. І. Шкілю
орден святого Володимира, 2002 р.*

*Відкриття звітної конференції викладачів НПУ.
М. І. Шкіль запрошує до слова
академіка Ю. М. Пахомова, 2000 р.*

*З учасниками народного хору
фізико-математичного факультету “Барвінок”*

На посвяті в першокурсники, 2002 р.

Лекція з математичного аналізу

*Голова Київської міської держадміністрації О. О. Омельченко
вручає М. І. Шкілю найвищу нагороду міста*

*Вручення дипломів випускникам
Українсько-Американського гуманітарного інституту
“Вісконсінський університет (США) в Україні”*

В колі ректорів ВНЗ м. Києва

З М І С Т

<i>В. Андрущенко</i> Великий вчителю!	3
<i>В. С. Королук, І. О. Луковський, А. М. Самойленко, М. О. Перестюк, М. В. Працьовитий, В. П. Яковець</i> Шкіль Микола Іванович	5
<i>Г. І. Волинка</i> Таємниця академіка Шкіля.....	10
<i>Г. Булах</i> Сівач розумного, доброго, вічного.....	13
<i>А. Н. Паламаренко</i> Могутнє слово М. І. Шкіля.....	18
<i>А. Демиденко</i> Освітнянський патріарх	21
<i>П. В. Дмитренко</i> Вельмишановному і дорогому Миколі Івановичу Шкілю!.....	24
<i>Г. О. Грищенко</i> Слово про вчителя.....	33
<i>Г. М. Торбін</i> Микола Іванович Шкіль – математик і педагог з великим серцем	40
<i>Т. В. Колесник</i> Слово про вчителя і колегу	43
<i>М. І. Жалдак</i> Академік Шкіль Микола Іванович	46
<i>М. І. Шут</i> Вчений і педагог, якого не долають роки	48
<i>В. Швець</i> Слово про Миколу Івановича Шкіля.....	51
<i>О. О. Сушко</i>	

Слово про ректора. Вчителю і наставнику	53
<i>В. І. Гончаров</i>	
“Яка прекрасна людина, коли вона справжня...”	56
<i>В. П. Яковець</i>	
Спогади про Шкіля Миколу Івановича.....	58
<i>І. І. Старун</i>	
Спогади.....	64
<i>В. Бевз</i>	
40 із 80	67
<i>В. Воловенко</i>	
Слово про Шкіля Миколу Івановича.....	71
ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ М. І. ШКІЛЯ.....	73
СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ М. І. ШКІЛЯ	77
ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ	
І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ М. І. ШКІЛЯ.....	122
НЕДОВЕЗЕНІ СОНЯШНИКИ (автобіографічна повість)	125
ГЛІД (автобіографічна повість).....	151
МОЇ ПЕДАГОГІЧНІ УНІВЕРСИТЕТИ (автобіографічна повість).....	184
ЖИТТЯ У СВІТЛИНАХ	214

Наукове видання

Микола Іванович ШКІЛЬ

Бібліографічний покажчик

Відповідальний редактор – Л. В. Савенкова

Бібліографічний покажчик – Н. І. Тарасова

Верстка – Т. С. Меркулова

Підписано до друку 29 листопада 2012 р.
Формат 60x84. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 14,5. Облік. видав. арк. 9,74.
Наклад 300 прим. Зам № 389
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26